

vista estratègic: la plaça tancada i connectada només per les estretes vies medievals es podia fortificar fàcilment amb poques barricades, de tal manera que aquest punt crucial podia ser controlat i defensat per un nombre limitat de revoltosos (100).

En conjunt, la seva continuació, primer amb el tram del carrer Sant Jaume fins a la plaça de l'Àngel, centre medieval de la ciutat que manté la seva importància, i després amb el tram del carrer Princesa que desemboca a l'Esplanada, espai no únicament d'interès militar, sinó també centre fonamental de sociabilitat urbana (passeig de Sant Joan), forma part d'una voluntat de fer més permeable la ciutat vella a la circulació i d'una clara operació de recuperació del centre de Barcelona. En efecte, aquesta via que travessa espais urbans molt cèntrics i funcionalment actius, afecta de fet a teixits urbans molt devaluats (els "darreres" que tant bé assenyalava el Cadastre), operant així una renovació i revalorització de les àrees que afecta (101).

En aquest punt, és interessant destacar el contrast entre la imatge de la ciutat d'antic règim i la de la nova ciutat liberal, manifestada en la diferent actitud respecte a la situació de la presó, localitzada, des de l'Edat Mitjana, al Palau del Veguer. En efecte, des del període formatiu de la ciutat, la presó dominava un espai urbà important i significatiu, d'acord amb un sistema penal basat en el càstig exemplar. La nova concepció d'aquest sistema, vist ara com a instrument corrector, provocarà l'expulsió a la perifèria dels presidis, que havien esdevingut una visió intolerable. Tal i com s'escriu a la Guia Estadística de Barcelona de 1836, "la humanidad, la higiene y el ornato público exigen imperio

samente que desaparezca del centro de una ciudad populosa esa man
sión de desgracia" (fig.326).

En reordenar la plaça de l'Àngel es regularitzarà la seva connexió amb el carrer de l'Argenteria i s'enllaçaran, així, els principals centres de la ciutat. L'eix transversal suposa, però, a més de les millores de circulació, i de la revalorització d'àrees molt centrals, una reinterpretació de l'espai heretat: ultra potenciar el centre polític de la ciutat, el nou carrer unirà decididament aquelles zones més actives que ens mostrava el Cadastre amb les de caràcter més residencial i senyorívol, iniciant el camí d'una uniformització de l'espai central de la ciutat.

La burgesia, que col.laborarà intensament amb les iniciatiuves municipals (un cas destacat és el dels porxos d'en Xifré al pla de Palau), es donarà a si mateixa un nou marc urbà en el qual es farà possible, tot i l'atomització en múltiples intervencions individuals, una gran unitat en el tractament tipològic i estilístic dels edificis. Algunes operacions independents dels projectes municipals mostren la tendència cap a una rentabilització de les àrees centrals i cap a una ocupació per la burgesia de les antigues àrees aristocràtiques de la ciutat (101 bis).

D'aquesta transició, probablement motivada, per una banda, per la supressió de les vinculacions que es fa efectiva a partir del 1841 (102), i per l'altra per la incorporació definitiva de l'alta noblesa al joc econòmic que imposen les noves regles capitalistes, hi ha a Barcelona dos exemples destacats: les urbanitzacions dels grans solars ocupats per la casa Gralla i pel Palau Reial Menor.

Allà on s'hi situaven les dues construccions aristocràtiques més conspícues, s'obren carrers nous i s'aixequen edificis de veïns amb àmplies vivendes per la burgesia benestant. En definitiva, amb aquest seguit d'intervencions municipals i privades, veiem la creació d'un entramat de vies i places que intenten articular una àrea resultant de la reinterpretació conjunta dels centres comercials i dels centres aristocràtics.

Aquesta àrea quedarà cada vegada més unificada i més "distançada" de la perifèria pobre i progressivament més densa, on s'hi localitzen les activitats industrials. Aquí, les intervencions tindran un caràcter molt diferent de les del centre. Les actuacions municipals hi seran més funcionals: així, el mercat que es construeix en el solar del convent de Santa Caterina (1842), per servir un barri que havia adquirit una gran densitat ja des del segle XVIII, no adoptarà el llenguatge monumental de la plaça de Sant Josep, que compleix la mateixa funció, però en una àrea central.

La desamortització i la política urbanística liberal hauran contribuït decididament a configurar un "nou centre" més ajustat als nous valors urbans de la burgesia. Al mateix temps, hauran servit per equipar diferencialment les diverses zones de la ciutat i també per alliberar solars que, privatitzats, absorbiran població i activitats sempre en augment. És justament el creixement econòmic i demogràfic el que consolida la força de la ciutat burgesa i també el que li crea els problemes més aguts.

4.8. Conjuntura econòmica i creixement urbà

Independentment de quina pugui ser l'articulació dels diversos factors en joc, el cert és que el procés desamortitzador a nirà acompanyat d'un vigorós creixement econòmic. De fet, des de principis dels anys 30, es fan sensibles alguns símptomes de reactivació, que no es farà efectiva fins als anys 40, quan s'iniciï un període d'expansió que durarà, malgrat la inestabilitat creada per la situació política, fins la revolució de 1869. Els efectes de la desamortització, com ja ha estat comentat, devien incidir-hi. Però més enllà del que poguessin repercutir en l'economia les mesures polítiques, cal comptar amb els grans cicles europeus estudiats per Kondratieff i Simiand, que assenyalen per aquest període una fase ascendent (103).

L'expansió econòmica va acompanyada d'una ràpida urbanització de la població i de la indústria, aguditzada a Barcelona pels efectes de les guerres carlistes primer, i després per la difusió del vapor en els processos industrials i en els sistemes de transport. L'impacte d'aquest procés en el cos urbà serà molt important i s'acusarà molt particularment a Barcelona, per la seva condició de plaça militar i de primera ciutat industrial del país.

Es donarà una accelerada densificació intramuralles i paral·lelament, una expansió extramuralles que començarà afectant sobretot la Barceloneta i Gràcia, i acabarà incidint en tots els assentaments del Pla: molt particularment a Sants-Hostafrancs i al Poble Nou, que es configuren clarament com a barris fabrils.

En contrast amb el relatiu estancament demogràfic que mostra la comparació entre els censos de principis de segle i el de 1832, des d'aquesta data al 1859 la població barcelonina s'incrementarà en un 45%. Gràcia creixerà en el mateix període de 3.735 habitants a 12.975 habitants, i segons estadístiques contemporànies s'hi construeix un 40% més de cases de nova planta que a la ciutat emmurallada.

Aquest creixement desmesurat, en pocs anys, comportarà lògicament una acceleració important dels negocis immobiliaris a l'interior de la ciutat i al Pla. Si observem els "quadernos de cases rehedificadas" s'aprecia a partir de l'any 1842 un augment sensible en el preu de les cases i, sobretot, en el volum de les operacions.

És particularment destacable la urbanització, durant aquest any, de l'espai ocupat pel convent de Sant Francesc d'Asís, sobre terrenys que pertanyen al Duc de Medinaceli. Aquesta operació ens mostra, com ja s'havia apuntat en el cas de la casa Gralla, o en el del Palau Menor, fins a quin punt la noblesa s'integra ràpidament al nou règim que de fet li reporta clars beneficis. Les cases resultants són, de molt, les més cares dels "quadernos..." fins aquestes dates (arriben a multiplicar per deu les xifres altes habituals). En conjunt, la comparació entre valor i situació de les cases dels "quadernos..." mostra com la Rambla i l'eix transversal s'estan transformant en els punts més ben valorats de la ciutat: la desamortització i les actuacions urbanístiques hauran estat, en aquest sentit, clarament decisives.

Les inversions privades, a part d'explotar la necessitat

de la burgesia d'un nou marc habitat, es dirigeixen també, com ja era habitual, a explotar les necessitats de vivenda barata. A la Barceloneta, el Capità General Baró de Meer autoritzarà, el 1839, a aixecar un segon pis a les cases del barri, la qual cosa provocarà un ràpid augment de la població que hi doblarà els seus efectius en pocs anys. A la resta de la ciutat, la sistemàtica elevació de les alçades i els nous carrers que es van obrint al Raval absorbiran la població que creix a l'interior del recinte emmurallat (fig.324).

Barcelona s'ha convertit en un centre econòmic cada vegada més important: la introducció del vapor com a força motriu a la indústria, que s'acabarà abastint de combustible subministrat per via naval, les noves formes de navegació a vapor, l'ampliació del port que se'n deriva, i la progressiva formació d'una xarxa ferroviària contribuiran decididament a potenciar la ciutat, que es convertirà en el principal pol català del nou impuls industrialitzador i en nús central de tots els nous sistemes de transport.

En efecte, entre els anys 1835 i 1841 es produeix una intensa mecanització de la indústria tèxtil, especialment pel que fa al procés de la filatura que, el 1861, estarà totalment mecanitzat. El teixit seguirà un procés semblant però més lent: el 1861 només disposarà d'un 45% dels telers mecanitzats (104).

Les torbacions que caracteritzen els anys 40 no impediran una substancial modernització dels utilitatges industrials i una reactivació espectacular del petit i gran comerç. Serà durant aquest període quan es formularan els grans projectes de millora dels transports: el 1848 es crea per reial ordre la Junta de Carre

teres de Catalunya, que es preocuparà de l'adequació de la xarxa viària al territori català; el mateix any s'inaugura el primer tram de ferrocarril d'Espanya, entre Barcelona i Mataró (105). Aquest serà el senyal de partida de la ràpida formació d'una xarxa ferroviària amb centre a Barcelona, que tindrà àmplies repercussions territorials i sobre la ciutat. Finalment, la introducció del vapor en la navegació abaratirà l'ús del carbó com a combustible, i incidirà decisivament en la localització de la indústria a la ciutat, que disposa del principal port de Catalunya.

A partir d'aquestes dates, Barcelona començarà a créixer més ràpidament que la resta de Catalunya i malgrat la inestabilitat política i la conjuntura extremadament variable, s'obrirà un període de consolidació de les bases per un canvi de més llarg abast.

Entre 1832 i 1848, com ja s'ha apuntat, la ciutat creix de l'ordre d'un 29%; entre 1832 i 1859, l'augment serà del 49%. La ciutat veurà, però, el seu creixement constrenyit per l'existència de les muralles, el que queda palès si comparem el creixement de Barcelona pròpiament dita amb el del nucli de Gràcia, que és del 24%. L'any 1841 es premiarà el conegut treball de Pere Felip Monlau "Abajo las murallas" i la lluita per l'enderrocament del circuit fortificat serà llarga: l'augment poblacional farà més i més aguda la necessitat de la demolició de les muralles, però no serà fins 1854 quan es podran enderrocar.

Entre la desamortització i l'enderroc de les muralles, la ciutat haurà redefinit sensiblement els seus perfils. Els barris més deprimits i perifèrics hauran deteriorat els seus nivells d'

habitabilitat a causa de l'increment desmesurat de les densitats. El Raval haurà adquirit un pes mai vist dintre del conjunt de la ciutat: el centre de gravetat ha seguit el seu lent però progressiu desplaçament cap a la Rambla.

La formació d'un nou paisatge urbà, més propi de la cultura urbana de la burgesia, haurà reforçat l'àrea entorn a la Rambla, al carrer Ferran, plaça de la Constitució i carrer Jaume I. Els antics barris no han perdut per això la seva importància: és més, el vell pla de Palau aconsegueix en aquests anys arribar al seu zènit en el procés de monumentalització que ha caracteritzat la seva llarga història. El portal de Mar, els porxos d'en Xifré, la instal·lació del Palau Reial, contribueixen a convertir aquesta plaça en l'autèntic centre simbòlic de la ciutat.

Per altra banda, la sempre creixent importància del port, i sobretot la construcció a les seves proximitats de les dues primeres estacions ferroviàries, "aquestes catedrals del segle" en paraules de Roncayolo (106), reforcen el seu paper central en la ciutat industrial, tant en el pla funcional com simbòlic.

Una vegada més, la presència de la Ciutadella, però, frustrarà les possibilitats de l'àrea que, a partir d'aquests anys, es configura com la més apropiada per a la instal·lació d'un gran centre comercial i industrial. La manca d'espai a bon preu i la impossibilitat d'organitzar una expansió de la superfície urbanitzable es convertiran en obstacles insuperables. La ràpida ocupació dels espais marginals de la Barceloneta, fins ara estrictament marinera, per a finalitats industrials, és un símptoma prou clar de l'afirmació anterior (107).

4.9. Canvis i permanències a la ciutat emmurallada

La Barcelona que veurà l'enderrocament de les muralles és ja una ciutat molt diferent de la heretada de l'Edat Mitjana. La divisió de la ciutat en sis sectors, com havíem fet en capítols anteriors, ens servirà per analitzar alguns aspectes rellevants d'aquestes transformacions. Primerament, veiem la variació dels pesos demogràfics de les àrees, amb estimacions pels anys 1516, 1640, 1714, 1769, 1832 i 1854 (fig.327). El més destacat és el procés de canvi que s'obre amb la construcció de la Ciutadella i que comporta una disminució en el pes del sector des de sempre més important: el sector de Santa Maria del Mar.

El fort creixement de Sant Pere i el desplaçament demogràfic cap al Raval configuren els trets essencials de l'evolució urbana d'aquest període. L'etapa entre 1832 i 1859, de fort creixement demogràfic i canvis estructurals de la ciutat, no farà altra cosa que confirmar aquesta tendència. Al mateix temps, paral·lelament a l'inversió dels equilibris entre el llevant i el Raval, s'aprecia la constant disminució del pes relatiu de les zones centrals, que el Cadastre de 1716 havia mostrat com a més aristocràtiques.

L'aproximació a l'evolució de les densitats, necessàriament menys precisa, és, però, prou indicativa de les repercussions a la ciutat dels creixements del segle XVIII i primera meitat del XIX. En comparació amb els forts desequilibris de població que s'observen a la ciutat medieval i moderna, s'aprecia com, al final del procés, les densitats han esdevingut més uniformes (fig.328).

Els dos sectors centrals són els que mantenen les menors densitats d'acord amb el seu caràcter aristocràtic, primer, i de residència burgesa, després. L'antic quarter de Mar és el més dens però, de tota manera, si es descomptessin les superfícies dels edificis públics, es faria més palesa la gran densitat del barri de Sant Pere i del Raval. Això queda patent en el plànol de densitats per illa, format amb les xifres que proporciona Ildefonso Cerdà (fig.330). La relació entre allunyament del centre i alta densitat és clara a tota la ciutat i, en aquest mateix sentit, el cas de la Barceloneta és exemplar: resalta el contrast entre les illes més pròximes al portal de mar, poc denses, i les més allunyades, d'una alta densitat.

Pel que fa a les alçades de les cases, es comprova també una transformació important en relació amb allò que mostrava el Cadastre de 1716. Aquest permetia de veure l'extraordinària polarització dels edificis entorn a uns pocs eixos de la zona més activa. En canvi, la ciutat de 1859 ha uniformat de manera pràcticament total l'alçada de les seves cases (fig.331). D'això es dedueix que les diferències de densitat deriven, sobretot, de la més gran ocupació del volum construït a les àrees perifèriques que, a més, tenen dedicat una part del seu espai a instal·lacions industrials.

Aquestes són les zones més insalubres, i el mateix Cerdà ens permet d'estudiar on se situen les més altes mortalitats mitjanes durant la dècada entre 1856 i 1865; es fa evident la mateixa conclusió a la que havien arribat els higienistes: densitat i mortalitat estan estretament correlacionades (fig.332).

La Guia de Barcelona de 1841 ens permet una aproximació a

la distribució d'algunes activitats rellevants, en el moment en que es comença a notar la represa de la indústria tèxtil (hi conten ja sis fàbriques de vapor). Es veu cóm la localització de la indústria cotonera coincideix sensiblement amb les zones de més alta densitat (fig.333).

Es poden diferenciar les dues zones industrials clarament perceptibles a través de la documentació de les "patents" del 1812: per una banda, el vell barri industrial i tèxtil de Sant Pere, on es localitzen sobretot activitats de teixit, amb predomini de les petites empreses, que seran les que trigaran més a mecanitzar-se; per l'altra, les noves àrees urbanitzades del Raval, on es localitzaran les fàbriques de filatura, de major envergadura i que es mecanitzaran més ràpidament.

Aquestes fàbriques es concentren fonamentalment entre el carrer Hospital, plaça del Pedró i carrer de Sant Pau, mentre que el Raval superior, ocupat encara per nombroses institucions públiques instal·lades en els antics convents i per organitzacions de beneficiència, reflecteix, amb la menor concentració de població i indústria, el pes d'un desenvolupament històric diferenciat. El procés històric marca també les diferències entre el Raval i Sant Pere: si es compara la implantació industrial de 1841 amb la localització de les manufactures d'indianes al segle XVIII, s'observa un pes creixent del primer respecte del barri de Sant Pere, que sembla ancorat a formes menys evolucionades de producció.

Un desplaçament semblant es produeix a les àrees de mercat: la localització dels revenedors ens serveix d'orientació. S'aprecia cóm es manté llur situació en els eixos tradicionalment comer

cials, però amb un sensible desequilibri cap a la Boqueria (fig. 334). Antigament, els punts de venda més importants s'havien localitzat pels volts de la plaça de l'Àngel i de la plaça del Born; després de la construcció de la Ciutadella, la urbanització de la Rambla i la densificació del Raval, el mercat de la Boqueria va anar adquirint un paper més rellevant. El 1797, l'Ajuntament atorgava permís per a instal·lar una pescateria a la Boqueria, fet remarcable si tenim en compte que, fins aleshores, la venda de peix havia estat totalment centralitzada a la pescateria de la Ribera (108). El plànol de l'any 1841 mostra clarament el desplaçament que s'ha produït, amb una màxima concentració de revenedors als carrers del Call i de la Boqueria.

En contrast amb aquestes activitats que han sofert transformacions espacials, altres mantenen un grau de permanència quasi absolut: aquest és el cas dels argenters, situats en un 88% en el carrer de l'Argenteria i travessies (fig.335). Encara més significativa és, però, la localització dels oficis relacionats amb el comerç i els negocis que, tot i que han estès llur àrea d'influència, es mantenen entorn dels centres tradicionals (fig.338). La plaça Palau, novament urbanitzada és encara el centre polaritzador d'unes activitats que graviten sobre el que havia estat el quarter de Mar, amb extensions cap el carrer Ample, carrer de la Basea i Sant Cugat. Per altra banda, els nombrosos advocats i procuradors es situen en una àrea "passiva" que ja havíem vist definida el 1516 -recordem la localització dels preveres (fig.339)-.

En conjunt, es pot dir que tot i que hi ha hagut canvis molt importants -industrialització del Raval, amb la seva conver-

sió, també, en àrea de residència obrera, formació de l'eix de la Rambla i nova funció urbana dels barris que l'envolten, com les hortes de Sant Pau i de Framenors...- s'observen permanències molt remarcables i, en essència, moltes de les àrees mantenen llurs característiques i llurs funcions dins del conjunt de la ciutat.

Els preus del sòl, que ens proporciona Cerdà per l'any 1859, acaben de perfilar una imatge final de la ciutat i reflecteixen clarament les recents intervencions urbanístiques (fig.340). Es marca molt bé la nova estructura centre-perifèria, en la qual el centre queda articulat per la Rambla i els carrers Ferran, Sant Jaume i Argenteria, fins a enllaçar amb el pla de Palau. S'aprecia el canvi que s'ha produït al carrer Nou de Sant Francesc, altre temps una àrea conflictiva, amb la urbanització de la Rambla: la zona entre el carrer de la Boqueria i el carrer Ample s'ens mostra ara com la més valuosa de la ciutat.

Si ens fixem en les altres àrees també valorades positivament, s'observa que fora dels nous eixos -Rambla, eix transversal- que comporten una certa extensió de les zones més valuoses, hi ha una distribució dels preus del sòl similar a la de 1716. Simplement, es veuen superposades, a la suma de les àrees comercials i aristocràtiques de la ciutat d'antic règim, les noves vies que recuperen, unifiquen i revaloritzen aquell centre tradicionalment escindit. A la perifèria, els nous carrers del Raval no han aconseguit articular cap barri suficientment atractiu. El Raval i Sant Pere, escassament penetrats per algunes vies més importants, constitueixen, a més de la Barceloneta, les àrees més deprimides de

la ciutat. La correlació entre activitats, densitats i valor del sòl, delimita perfectament la perifèria, amb diferències de preu del sòl, respecte al centre, fortament acusades.

Com el 1716, la perifèria és per tant l'àrea econòmicament més deprimida; s'ha produït, però, un canvi fonamental: si el Cadastre ens mostrava una perifèria poc poblada i poc activa, ara s'hi concentren les noves activitats industrials i les densitats hi són màximes. Hem passat d'una perifèria quasi no urbana i molt deslligada del centre actiu, a una altra que té un pes decisiu en el conjunt urbà.

El barri de Santa Maria manté encara, tot i haver perdut gran part del seu pes en el context ciutadà una "centralitat" que es tradueix en els preus del sòl: l'Argenteria, el Born, el carrer Princesa i el Pla de Palau en són mostres prou perceptibles. El fet que es transformi el Palau del Capità General en Palau de la Reina és un signe ben demostratiu de que el Pla de Palau és encara el principal centre monumental de la ciutat. Però la llarga seqüència urbana iniciada amb la construcció de la Ciutadella ha impossibilitat cap creixement articulat entorn d'aquest centre: com ja s'ha vist, han quedat frustrats tots els intents d'eixample cap aquesta banda de la ciutat (fig.341).

4.10. La Ciutadella i les muralles: obstacles d'una expansió en marxa

4.10.1. Places militars i canvis en les tècniques de defensa i control

Entorn a les dècades centrals del segle XIX, es poden observar canvis intensos en diversos factors de forta incidència urbana. Per una banda, un intens impuls urbanitzador derivat de canvis tecnològics ben coneguts: ferrocarril, navegació a vapor, mecanització dels processos productius, etc. Per l'altra, i és el que més ens interessa destacar aquí, una ràpida modificació dels plantejaments de defensa i control pel que fa a les ciutats. Dos processos no exempts de connexions, que transformaran radicalment una herència urbana que fins aquí havia mantingut un ritme de canvis més mesurat.

Interessa destacar aquí alguns trets essencials de l'evolució de la tècnica militar pel que fa a la ciutat. A tot Europa i durant molts segles, la ciutat, sigui com a màquina autònoma, sigui com a punt estratègic dintre d'un programa de defensa territorial, mantindrà en un primer pla la funció militar. Des de l'Edat Mitjana, la muralla ha estat un element que configura i identifica cada ciutat. Des del segle XV, els canvis en les tècniques militars obligaran a modificacions importants en les formes de defensa urbana i també variacions importants en la valoració militar de les diverses poblacions. La introducció de l'artilleria, el creixement dels exèrcits i la formació dels nous estats territorials faran canviar els criteris de disseny de les fortificacions, llur extensió, les formes de construcció, els nivells d'inversió i també el valor militar de la ciutat com a màquina de guerra.

S'obrirà un ampli cicle històric de perfeccionament de les noves formes defensives, amb àmplies i profundes transformacions

sobre les ciutats. Un procés en el qual el regnat de Lluís XIV i la intervenció de Vauban serien els punts culminants. El model de defensa nacional que sistematitza Vauban, basat en un criteri territorial de "doble línia" de defensa, afecta únicament una estreta franja fronterera. Això comporta que les ciutats que queden al marge d'aquesta franja no necessiten un aparell defensiu, que és un dels constrenyiments importants en el creixement de moltes ciutats.

Certament, des de molt abans de Vauban hi ha hagut ciutats que han perdut o no han tingut mai una funció pròpiament defensiva: aquest seria el cas de Madrid, que no ha disposat mai de muralles pròpiament dites. Però és en aquest moment quan més clarament es sistematitza la distinció funcional entre places militars, on s'hi concentren les grans inversions destinades a la defensa de l'estat, i la resta de ciutats que mantenen els vells emmurallaments, obsolets des d'un punt de vista militar, com a mer límit, barrera duanera i instrument de control de l'ordre públic.

La ciutat de l'antic règim s'havia volgut immòbil: la manca de muralles, de límits, la inexistència d'una forma definida i les característiques pròpies de les aglomeracions menors, sense estatut de ciutat. Fins el segle XVIII la forma de la ciutat no més podia tenir representacions estàtiques: quan durant aquest segle es comencen a plantejar problemes de control o d'higiene, les muralles o els límits de la ciutat són encara considerats peces imprescindibles. La supressió de les defenses no es donarà sense resistències: de les instàncies militars, dels propietaris de les finques urbanes a l'interior del clos, dels que no creuen possi-

ble l'eliminació de les taxes municipals aplicades a les portes de la ciutat... Des d'una mirada ancorada encara en la imatge de ciutat d'antic règim, el canvi suposa una devaluació dels valors urbans: Goethe fa exclamar a un dels seus personatges: "Ara fins i tot les grans ciutats demoleixen llur bastions... les ciutats no són ja altra cosa que grans pobles...". L'enderroc de les muralles i la pèrdua d'hegemonia de l'ideal estetitzant, valors distintius de les més brillants ciutats de l'antic règim, assenyalen la definitiva imposició del nou model de ciutat.

Un nou model que obeeix a un ordre de valors més pròxim a les aglomeracions més comercials, però que en conjunt és molt diferent del que es considerava propi de la ciutat d'antic règim. En el nou model, el creixement demogràfic, el propi pensament higienista, la consideració de les funcions urbanes en el procés econòmic faran que la ciutat esdevingui "capaç de créixer": s'inicia la referència al "caràcter poblador de les activitats econòmiques urbanes" i es considera que la potenciació de les grans ciutats serà el motor d'una economia que beneficiarà, de retruc, àrees geogràfiques molt més extenses (109). Des d'aquesta nova perspectiva, les ciutats que poden suprimir les seves muralles podran estendre's gradualment, al ritme que demanen el creixement demogràfic, les necessitats que imposen les noves activitats i, també, una nova sociabilitat i una nova imatge urbana. Les ciutats que mantenen en un primer pla una funció militar, es veuran sotmeses a grans constrenyiments que esdevindran més aguts si és major el seu dinamisme.

Es plantejaran els problemes a dos nivells: el primer serà

el dels conflictes de les noves funcions urbanes amb la funció militar; el segon serà el de la pròpia eficàcia de les ciutats com a places fortes. En efecte, si l'organització territorial de la defensa suposa ja una alteració profunda de la tradicional funció militar de les ciutats, a partir de meitats del segle XVIII, l'ordenament bastionat, base de totes les fortificacions, serà objecte de fortes crítiques. Crítiques derivades de l'experiència, que sembla demostrar, sense massa discussió, alguns defectes molt importants: primer es fa patent la pròpia vulnerabilitat dels baluards, fins al punt que el foc d'artilleria dirigida contra aquests no queda mai sense efecte; segon, el millorament de les defenses comporta automàticament una expansió desmesurada de les fortificacions, el que obliga a un creixement dels costos molt important, i sobretot, crea dificultats en el moment de cobrir-les amb un fraccionament de l'acció defensiva.

Montalembert (1776-1796) afrontarà la resolució del problema proposant el que anomenà "fortificació perpendicular", obrint així un període de transició en el que coexistiran les recerques que busquen una renovació de les tècniques defensives, amb les que es limitan a la modificació dels tipus bastionats primitius, multiplicant les obres addicionals i avançant-les cada vegada més.

Poc a poc, però, s'anirà imposant una nova racionalitat, s'anirà simplificant molt el recinte de la plaça, fins a reduir-lo per a places de nova construcció a un simple recinte terraplenat amb valls. Per altra banda, cada vegada més, es porta la defensa a l'exterior, amb obres destacades lligades tàcticament entre elles (110). Aquestes obres podien ser forts i fortins, capaços de

batre l'enemic des de lluny i presentant un blanc mínim. En aquestes defenses permanents s'abandonen progressivament les formes bastionades per adoptar els reductes en forma de casamata blindada (seguint la tècnica imposada pel francès Haxo des del 1826). Paral·lelament, aniran adquirint cada vegada més importància les obres de caràcter no permanent, com els terraplenats i els camps atrinxerats.

Aquestes noves tècniques de fortificació resulten tant d'una crítica de l'eficàcia de les precedents com de les necessitats imposades pels ràpids canvis que es donen, sobretot a partir de les dècades centrals del segle XIX, en les tècniques militars. Les formes de fer la guerra s'orienten cap a una major flexibilitat i mobilitat, el que farà replantejar profundament les tècniques de defensa i la mateixa lògica de les places militars.

La defensa de les ciutats immobilitza contingents massa importants de l'exèrcit defensiu i no permet aquesta flexibilitat necessària per fer front a la mobilitat creixent de l'exèrcit agressor. Per altra banda, esdevé cada vegada més problemàtic incorporar a la defensa les poblacions en augment de la ciutat, militarment poc eficients i que creen greus problemes de subministres, cosa que les converteix en un autèntic pes mort, molt més negatiu que positiu.

El canvi de perspectiva provoca, durant aquest període, una gran fluïdesa de les idees tècniques, que contrasta vivament amb la inevitable inèrcia que imposen les grans inversions i l'herència de tot un aparell defensiu extremadament costós.

Si des del punt de vista de la defensa s'adverteix un con-

flicte entre creixement urbà i noves tècniques militars, també des del punt de vista del control han canviat els paràmetres en joc. El control dels centres urbans ha passat de ser un problema estrictament militar, a un problema d'ordre públic i policia. Les Ciutadelles, que han estat durant molts anys una de les peces indiscutides en el sistema de control urbà, esdevenen inadequades tant des del punt de vista "tècnic" com des del punt de vista polític.

Per un costat, la pròpia crisi del model bastionat les fa poc aptes per a la defensa; per l'altre, les ciutats esdevenen massa importants en tots els ordres de la vida d'un país, per que a l'estat li convingui el conflicte frontal que pressuposa el bombardeig des d'una ciutadella. El desenvolupament del capitalisme farà que no sigui l'enfrontament entre l'estat i la ciutat el que es configuri com a central en aquesta etapa històrica, sinó els grans conflictes que enfronten les dues classes socials que genera el nou ordre productiu.

L'ús indiscriminat de l'artilleria és absolutament negatiu en una societat en la que cada vegada pesa més la força de l'opinió pública. José Almirante comentava el 1869, no sense ironia, aquesta nova realitat: "El célebre bombardeo de Barcelona por el General Espartero en 1842 le enagenó por la exageración de las oposiciones, gran parte de la opinión..."; malgrat tot, al buscar les ruïnes, "... sólo encontró la comisión investigadora las de una casa, ya denunciada, que aprovechó esta ocasión para venirse abajo. Se cita este caso para advertir que un general debe mirarse mucho, en estos tiempos, antes de disponer un bombardeo si quiere

conservar la popularidad..." (111).

La resposta que es donarà als problemes de control urbà s'encaminaran més per les vies traçades per Haussmann, que per l'amenaça des de Ciutadelles i fortins. Es tracta de buscar formes de control més àgils, més ràpides i més sofisticades; es tracta, sobretot, d'aïllar ràpidament els conflictes i neutralitzar-los a bans de que s'extinguin.

En conjunt, doncs, a tot Europa s'advertirà una clara tendència a l'eliminació dels elements i signes de les velles formes de militarització del món urbà: muralles i ciutadelles aniran desapareixent progressivament. A les diverses ciutats variaran les situacions i també les solucions. Entraran en joc factors diversos -situació estratègica, relacions polítiques, forces econòmiques, creixements demogràfic, industrial i comercial, inversions destinades a defensa, etc.- que contribuiran a singularitzar cada cas (112).

La primera distinció és, com ja s'ha apuntat, la que diferencia les ciutats "ordinàries" de les places militars. Seran moltes les ciutats que perdran progressivament la seva funció militar: Torino i Milà durant la invasió napoleònica, Viena i Copenhague durant el curs dels anys 50, moltes ciutats italianes i alemanyes com a conseqüència de les respectives unificacions... Per contra, alguns nuclis urbans mantindran les seves defenses fins a finals del segle XIX o principis del XX: aquest seria el cas de Perpinyà, de Lille o d'Anvers ... (113) (figs.342 a 354).

Pel que fa a les ciutadelles, la pèrdua del valor militar

i la progressiva consolidació dels estats les farà cada vegada més innecessàries. El 1773, per exemple, s'autoritza la demolició de la ciutadella de Bordeaux. A Torino, la ciutadella quedarà encerclada per teixit urbà, fins que aquest l'absorbirà totalment (fig. 342). A Milà s'eliminaran les defenses del Castello Sforzesco ja durant la invasió napoleònica, per projectar a l'espai alliberat una de les obres urbanístiques més ambicioses de la ciutat. A Perugia, l'erosió de la Ciutadella s'iniciarà ja l'any 1800, però diverses restauracions del poder papal alentiran la seva urbanització; l'any 1848, s'emprendrà la demolició més sistemàtica i el 1860 serà cedida finalment al comú (114) (figs.343 i 344).

Algunes ciutadelles trigaran a ser eliminades, com la de Messina (fig.353), que assegura la defensa del port sense entrar en conflicte amb el creixement de la ciutat; o la de Lille i la de Perpinyà, perquè seran ciutats que mantindran la funció militar fins al nostre segle. En canvi, la ciutat d'Anvers, que es convertirà durant els anys en una de les principals places militars d'Europa, després de la completa reestructuració de les seves defenses, es crearà un nou barri al solar que ocupava la ciutadella construïda per Paciotto (115).

En el context d'aquestes ciutats, Barcelona aconsegueix alliberar-se de les seves fortificacions en una data prou "acceptable": ni es desmilitaritza tant aviat com Bordeaux (fig.345) i moltes ciutats franceses i talianes, ni manté la seva funció militar fins a principis del segle XX, com Lille o Anvers. De fet, l'eliminació de les seves muralles és quasi contemporània a la supressió de les defenses de ciutats com Viena o Copenhague, i tan-

tes ciutats alemanyes i italianes (figs.346 a 352).

Cal, però, remarcar que el cas de Barcelona destaca entre les ciutats europees per l'agut conflicte entre exigències militars i necessitats en tots els ordres de la vida de la ciutat. Barcelona, que s'ha convertit en la primera ciutat industrial d'Espanya i que enregistra un creixement demogràfic superior, en termes relatius, al de qualsevol de les ciutats citades, ha de sofrir els constrenyiments i les rigideses que li imposa una funció militar sobrepassada i inútil.

4.10.2. Barcelona: funció militar i creixement urbà

Com a les altres ciutats europees, a Barcelona la funció militar té una llarga història. Al menys des de la formació de l'emmurallat romà, ha jugat un paper de primer ordre a la vida de la ciutat i n'ha configurat en gran mesura els trets morfològics. Com ha estat vist en els capítols precedents, en el context de les conflagracions bèl·liques del segle XVII, i sobretot a partir de 1714, es consolidarà una situació que no s'alterarà durant 140 anys.

Controlat el dispositiu militar per l'estat, Barcelona serà convertida per la monarquia en una plaça forta de primer ordre, no tant com a plaça pròpiament de frontera, com serà el cas de Lille, de Perpinyà o de Figueres, sinó com a clau de tota una província que limita amb una gran potencia extraordinàriament agressiva. Una província, a més, amb tendències "centrífugues" ben de-

mostrades.

Durant tot el segle XVIII i principis del XIX, el veïnatge amb França imposa un esforç defensiu important, i els fets s'en-carregaran de demostrar aquesta necessitat. Per altra banda, l'altra cara de la moneda, la necessitat de control interior, justifi cada el 1714 per la desconfiança envers un territori i una ciutat que han estat capaços de resistir tota una llarga guerra al seu monarca, tampoc es veurà gaire modificada a través d'aquests anys.

Canviaran sens dubte les circumstàncies que havien aconsellat la implantació de la Ciutadella, però el creixement econòmic de Barcelona, si bé coincideix amb una aproximació a la monarquia, també comporta un increment demogràfic que complica i dificulta les formes de control. La vida de la ciutat es veurà sovint commo cionada per "revoltes, rebomboris i bullangues" i, més endavant, per lluites polítiques.

En conjunt, durant tot aquest llarg període, als canvis circumstancials es contraposarà, des de les perspectives de les instàncies governamentals, una constant necessitat de mantenir-se a l'aguait, tant pel que fa a la defensa, com pel que fa als ins truments de control i de repressió. Això comportarà una permanèn cia quasi total dels pressupostos de 1714, i una permanència pa ral.lela dels dispositius defensius i de control programats ales hores.

Els problemes i conflictes entre funció militar i altres funcions de la ciutat tindran a Barcelona un cert caràcter propi i adquiriran nivells d'una singular agudesa. Hi ha dos fronts di-

ferenciats: per un costat, la Ciutadella, que sempre ha estat vista com una agressió i una amenaça contra la ciutat; per l'altre, les muralles, que a partir de cert moment xoquen frontalment amb un creixement sostingut i amb una sèrie de canvis en tots els ordres de la vida urbana.

A partir de l'any 1794, en el que es demana per primera vegada l'enderrocament del front interior de la Ciutadella, es repetiran, com ja s'ha vist, aquesta mena de peticions que s'encami-nen a l'eliminació de la fortalesa. En primer lloc, s'actua per qüestions militars: no resulta tan difícil expugnar la Ciutadella i, caiguda aquesta, la ciutat no té defensa possible. En segon lloc, es vol suprimir un símbol repressiu, ben clar sobretot a partir de la invasió napoleònica i encara més després de les res-tauracions absolutistes. Finalment, es busca aprofitar una àrea que és idònia per a un eixample de la ciutat, en aquell punt on el sòl és més valorat. Tres línies d'atac contra la permanència de la fortalesa fonamentades sobre realitats palpables que es mostraran impotents davant les resistències governamentals.

Al cap de dos mesos del restabliment del règim liberal i de la convocatòria de Corts Constituents, el 12 d'agost de 1836, l'Ajuntament Constitucional farà una nova proposició per presentar a les Corts, amb l'objecte de que sigui derribada tota la part de la fortificació de la Ciutadella que s'enfronta a la ciutat i a la Barceloneta (fig.318). A l'efecte, es crea una comissió per qué estudiï totes les raons històriques i de conveniència parti-cular que incidien en aquesta iniciativa. Pel que sembla, la peti-ció a les Corts Constituents no va prosperar probablement a causa

de la guerra.

El cop d'estat del General Espartero, el setembre del 1840, va crear les condicions per a una nova ofensiva: el document presentat a la Junta Consultiva (reproduït a l'Apèndix I del Capítol 3) n'és un fruit ja comentat. Allà s'exposen tots els arguments i valoracions que es reproduiran infinitat de vegades en la llarga polèmica que s'esdevindrà en els anys a venir: ineficàcia defensiva, funció eminentment repressiva, demolició d'un gran barri quan es va realitzar i possibilitats d'utilitzar l'espai ocupat per la Ciutadella per a un ampli eixample.

El tema de l'eixample, que s'havia demanat reiteradament com a conseqüència lògica de l'enderroc de la Ciutadella i del valor dels terrenys ocupats per aquesta, es va anar convertint amb el temps en una petició cada vegada més apremiant. La creixença de la "ciutat" dintre i fora muralles exigia mesures cada vegada més urgents.

En efecte, en contrast amb el relatiu estancament demogràfic que mostra la comparació dels censos de principis de segle i el de 1832, des d'aquesta data al 1859, la població barcelonina s'incrementarà en un 45%. Barcelona s'ha convertit en un centre econòmic cada vegada més important: la introducció del vapor com a força motriu en la indústria i en els transports contribuirà decidament a potenciar la ciutat, que es convertirà en el principal pol català del nou impuls industrialitzador i en nus central de totes les noves xarxes de transport.

A partir d'aquestes dates, Barcelona començarà a créixer

més ràpidament que la resta de Catalunya i, malgrat la inestabilitat política i la conjuntura econòmica extremadament variable, s'obrirà un període de consolidació de les bases per a un canvi de més llarg abast.

Fracassades les peticions fetes el 1836 per enderrocar la Ciutadella, el que hauria creat automàticament una àrea d'expansió dintre muralles, la proposta d'eixample al cap d'amunt de la Rambla, entre el baluard de Tallers i el de Jonqueres, serà l'única alternativa d'eixample que mantindran les autoritats militars. Alternativa a l'eixample cap a la Ciutadella i, més tard, alternativa d'eixample il·limitat (figs.358 i 359) (117).

Cap a l'any 1840, coincidint amb l'eufòria del cop d'estat esparterista, des dels diaris es comença a considerar que les peticions d'enderroc, que fins al moment s'han limitat a la Ciutadella, convindria fer-les a tot el circuit emmurallat. Paral·lelament, l'Ajuntament convocarà el concurs en el que es disposava a premiar la memòria que contestés millor la pregunta: "¿Qué ventajas reportaría a Barcelona y especialmente a su industria, la demolición de las murallas que circuyen la ciudad?". El que mostrava fins a quin punt havia calat la consciència d'una incompatibilitat entre la funció militar de la ciutat i el seu creixement econòmic i demogràfic.

Del primer premi, concedit el 1841 al treball de Pere Felip Monlau "Abajo las murallas", s'ha destacat quasi exclusivament el contingut higienista de la proclama. La memòria té, però, una gran riquesa d'arguments, fruit d'una consciència ja ampliament compartida i madurada. Monlau nega, d'antuvi, que mai la funció militar

hagués reportat beneficis a la ciutat, comenta els enderrocs provocats per la construcció de les muralles i la Ciutadella, i passa després a considerar la poca eficàcia militar de les fortificacions.

Monlau escriu: "No son las murallas, decía Solon á los de Esparta, las que constituyen la fuerza de una ciudad: su defensa estriba solo en el valor y la robustez de sus habitantes. Recordemos la heroicidad de Zaragoza en la pasada guerra de la Independencia: sin muros formales, sin baluartes, ni ciudadelas, sin más valor, llegó a aburrir á los primeros generales del ejército francés..." (118).

Aquests arguments, que semblen purament retòrics, coincideixen perfectament amb els propis informes militars. En efecte, en un informe "... sobre las ventajas y defectos del fuerte de A-tarazanas" redactat dos anys més tard, es pot llegir: "... La historia y particularmente la de la última guerra nos presenta multiplicados ejemplos de defensas aisladas en edificios de calidad trocada á los esfuerzos producidos. Esto como V.E. conoce depende de las circunstancias en que se hallan los defensores ó los atacantes, sus recursos, su tiempo, su número, su instrucción y su entusiasmo ó abatimiento: dos defensas consignadas hoy en la historia reciente ambas heroicas que son las de Gerona y Zaragoza, y si se examinan su distinta población, sus medios, sus defensas construídas hasta el momento de acción, es decir, los recursos con que contó y puso en juego para aumentar su resistencia, puede que acaso no se encontrasen iguales, aunque sí en el resultado; en la última guerra de pretensión al trono, Bilbao y Lucena, pue-

blos abiertos, produjeron singulares resistencias, mientras que tanto en esta época como en anteriores, Plazas mejores o peor fortificadas y pueblos mas o menos bien situados no han producido ejemplos comparables..." (119).

Continuava Monlau, després d'aquelles reflexions, tan pròximes a l'informe transcrit: "... No es una inhumanidad esponer á una ciudad rica, populosa, depósito de mil preciosidades, á los desastrosos efectos de un bombardeo, de un asalto y de un saqueo, erijiéndola en plaza fuerte y empeñándose en que sea blanco de la codicia y de los ataques del enemigo? Está en duda además, entre los mismos profesores del arte, si los gastos que causa el entretenimiento de las plazas fuertes, y las tropas que exige su guarnición y custodia son en caso de guerra una utilidad ó una desventaja suma para el éxito y la defensa. En cuanto a Barcelona en particular se puede preguntar con algunos inteligentes, si es plaza apta para base de operaciones militares; si puede servir de apoyo á un ejército defensivo; si la defensa de nuestra dilatada muralla puede ser muy larga; si la inmensidad de bocas inútiles comprometería muy en breve á cualquier gobernador, etc., etc... Todas estas cuestiones se resuelven en el sentido desfavorable á los amigos del fuerte amurallamiento (...). Si, pues, dentro de breve la índole y el peso natural de las cosas haran indispensable el derribo de las murallas ¿Por qué no lo secunda la mano inteligente y previsorá del hombre? Esto aconsejan la sana razón y la conveniencia pública..."

Els seus raonaments sobre el valor militar de les defenses de Barcelona són sòlids i difícils de rebatre, però, al mateix

temps, Monlau preveu l'oposició que presentaran els militars per no perdre la influència que tenen a les places militars (120). Plantejat el tema de l'eficàcia militar, Monlau repassa temes com els avantatges que reportarà per a l'higiene pública, avantatges per a la indústria, i pel que fa a la cultura, els costums, etc., aspectes probablement més coneguts de la seva memòria i que aquí tenen menys interès.

El 26 d'octubre de 1841, la Junta Suprema de Vigilància i Seguretat de la Província de Barcelona, formada arran de la situació creada pel "pronunciamiento" d'Odonell, va prendre la decisió d'enderrocar la cortina interior de la Ciutadella. L'endemà s'inicià l'enderrocament, però l'oposició governamental va acabar parant les obres de demolició.

Durant aquest període d'enfrontaments entre les instàncies provincials i locals, i les governamentals, inclòs l'episodi del 3 de desembre de 1842, en el qual per ordre del General Espartero es va bombardejar des de Montjuïc la ciutat de Barcelona, canviaran substancialment els objectius (121). En efecte, el 27 de juny de 1843 i sota l'amenaça d'un nou bombardejament, la nova Junta Provisional de la Província de Barcelona decidirà l'enderroc, no ja de la Ciutadella, sinó de les muralles. El títol de la memòria de Monlau es convertirà en autèntic crit de guerra. El tema de la Ciutadella quedarà en un segon pla i la demolició del circuit emmurallat es convertirà en l'objectiu primordial.

El nou bombardeig del 7 de setembre de 1843 significarà, però, la derrota de la ciutat i la reconstrucció de les defenses demolides. Més tard, entre 1843 i 1854, la situació política no

serà propícia als partidaris de l'enderrocament de les muralles. No cessaran, però, les campanyes que abogaran per la seva completa demolició.

Ja l'any 1844, i des d'una posició "moderada", Balmes, en un conjunt d'articles publicats a "La sociedad", repren, en un tò mesurat i convincent, els arguments que Monlau exposava amb l'abrandament del pamflet. Balmes s'esforça en demostrar l'absurditat de mantenir una ciutat de la dimensió i dinamisme de Barcelona com a plaça militar. "Considerando a Barcelona no por lo que es en sí, sino como una de las principales ciudades de la monarquía, ¿un derribo semejante acarrearía daños a la nación o le produciría ventajas? (...) Atendida la posición de Barcelona, conservándose la plaza fuerte, es imposible que desde el principio de una guerra no fuese el blanco de las dos partes beligerantes. Y una ciudad de ciento sesenta mil almas ¿cómo sufre, no diremos un sitio, pero ni un bloqueo de unos días?... Bien ponderadas las razones que preceden difícilmente se inclina la balanza en favor de la opinión que defiende la utilidad de las fortificaciones para el caso de una guerra extranjera".

Si ens atenem a les necessitats de control, "... en caso de estallar una insurrección, o se la sofoca al instante o queda dueña del recinto de la ciudad...", i la muralla no és un instrument útil per evitar la insurrecció. "Queda, pues, la cuestión reducida a si conviene o no conservar algunos fuertes que dominen la población. (...) La gran ventaja que resulta al gobierno de la existencia de los fuertes es que los revoltosos no pueden prometerse un triunfo decisivo, aun cuando por un fatal conjunto de

circunstancias logren desalojar de la ciudad a las tropas". Aquestes, refugiades als forts, "... tienen a la mano el terrible recurso de sembrar la confusión y el desorden amenazando con el bombardeo. A esta prueba no puede resistirse una ciudad como Barcelona; quien sea dueño de los fuertes o la precisará a transigir o forzará a la mayoría de los habitantes a la fuga, dejando la población abandonada a un puñado de revoltosos". Per una banda, això té l'immens perill de que els forts siguin dominats pels insurgents, i en cas contrari "¿Qué gobierno que se estime a sí mismo se atreverá a pronunciar la palabra bombardeo tratándose de una ciudad como Barcelona?". (122)

Fora del tema estrictament militar, Balmes argumenta a favor de l'enderrocament de les muralles basant-se en els avantatges que reportarà a nivell econòmic, tant pel que fa a la ciutat, com pel que fa a tot Catalunya. En últim extrem considera inevitable, com Monlau, el creixement de Barcelona.

La contribució de Balmes a la causa de l'enderroc de les muralles mostra fins a quin punt s'havia arribat a un consens entre els barcelonins, més enllà de les diferències ideològiques. Aquesta coincidència generalitzada a favor de l'exemple il·limitat i de l'eliminació de les funcions de plaça militar que complia Barcelona, xocava, però, amb una oposició decidida de les instàncies governamentals. Oposició fonamentada més que sobre consideracions de defensa, en el temor de perdre el control sobre la ciutat.

Coroleu, en les seves memòries, comenta els arguments en contra, del general Narváez, que es resumeixen en la frase "si se

permitiese el ensanche de Barcelona, se necesitarían 40.000 hombres para tenerla sujeta, y España no es tan rica para aumentar de este modo su ejército" (123).

En aquest ambient fèrreament oposat a concedir l'enderroc de les fortificacions, l'any 1844 es va ressucitar per part dels moderats que s'havien fet amb el poder, el projecte d'eixample entre el baluard dels Tallers i el de Jonqueres. Les diferències de criteri entre l'Ajuntament i l'autoritat militar i, encara més, l'escàs interès d'aquesta última en tirar endavant el projecte no van permetre ni tan sols que aquesta tímida proposta es fés realitat.

Mentres tant, l'Ajuntament no renunciava a un eixample extens cap a Gràcia, que superés clarament els límits estrets imposats per l'anterior projecte; atiat, segons Carreras Candi, pels propietaris de Gràcia, va preparar un projecte de Ciutat Nova entre Gràcia i Barcelona. El 14 de setembre de 1846, el diputat Josep Manuel Planas i Compte el va presentar al govern i, en vista de l'escàs èxit, va repetir l'exposició de 22 de gener de 1847, amb les següents consideracions: "Las recientes disposiciones con que V.M. tiende con su Gobierno a dar mayor ensanche á la Villa de Madrid para conveniencia y lustre de la población, inducen al Ayuntamiento de Barcelona, con igual objeto y las mismas miras, a reproducir la esposición que elevó a V.M. en 14 de septiembre último". Com era d'esperar, la proposta va quedar aturada a Madrid (fig.360) (124).

Paral·lelament, el polític liberal Tomás Bertran i Soler propugnava, una vegada més, la vella alternativa d'eixample a cos

ta dels espais ocupats per la Ciutadella i l'Esplanada. En efecte, dintre d'una proposta més àmplia de reforma interior, inclosa en la seva obra "Itinerario descriptivo de Cataluña", que preveia l'obertura de diverses vies per possibilitar les connexions entre les diferents parts de la ciutat, considerava la possibilitat de mantenir les muralles i de traslladar la Ciutadella al Camp de la Bota, convertint el Passeig de Sant Joan en una "segona Rambla", vertebradora del nou barri a edificar (125) (fig.361).

La realització d'aquesta proposta hagués, sens dubte, transformat sensiblement l'estructura de la ciutat: un altre equilibri hauria quedat plantejat amb l'existència de "les dues Rambles", dos eixos urbans que haguessin quedat connectats pel passeig de la muralla de Mar, vertebrant de forma clara tots els centres de la ciutat. Contràriament al que s'hagués pogut pensar, la idea de Bertran i Soler va resultar molt menys realista, però, que la que defensaven l'Ajuntament i els propietaris del Pla: la Ciutadella estava destinada a sobreviure 15 anys l'enderrocament de les muralles.

Durant aquest llarg període, en el que les circumstàncies polítiques adverses es van encarregar d'aturar qualsevol possibilitat d'eixample limitat o il.limitat, no van faltar veus que, des de les posicions ideològiques més diverses, defensessin la necessitat de l'eixample. El 1850, Pascual Madoz, en el seu ben conegut Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar, es va alinear decididament a favor de l'enderrocament de les muralles i l'eixample de la ciutat: "... Las ventajas que resultarían de su ensanche para la salubridad pú

blica y la extensión de su comercio e industria hay más que suficiente para que cualquier hombre filantrópico y verdadero amigo de la prosperidad de su patria se convenza de la utilidad, o mejor necesidad, de la inmediata adopción de un proyecto tan interesante bajo todos los conceptos" (126).

L'any 1853 s'inicia una nova fase: el 17 de maig d'aquest any, l'Ajuntament, després de llargs anys de fricció amb el govern, anomenarà una àmplia comissió per estudiar el tema; i de les discussions d'aquesta en sortirà una reclamació que tindrà el recolzament general que es manifesta a la premsa barcelonina. Es considerarà que la ciutat necessita preveure una extensió que vagi des del Llobregat fins al Besòs.

La comissió va acordar encarregar al Manuel Duran i Bas, secretari de l'Ajuntament, la redacció d'un projecte d'exposició al govern. La memòria resultant, que serà aprovada el 19 de maig de 1853, reemprendrà els arguments que han anat madurant durant aquests anys, sobre la base d'escrits com els de Monlau i Balma. (127).

La campanya així iniciada acabarà el 30 de gener de 1854 quan els Diputats sol·licitin al govern l'enderrocament de les muralles. La revolució del juliol del mateix any va precipitar els aconteixements i, una vegada més, la Junta Provisional, emesa per les circumstàncies, va iniciar l'enderroc del recinte. El 15 d'agost, des de Madrid, es legalitzava la situació autoritzant la demolició iniciada.

A partir d'aquest moment, s'obre un període en el qual es

posen les bases per la confecció del projecte definitiu d'eixample: 1854-55, plànol topogràfic de Cerdà, 1857-58, projecte d'eixample de Garriga i Roca, 1859, concurs de projectes d'eixample i aprovació paral·lela, pel Ministre de Foment, del projecte Cerdà. La Ciutadella, però, no únicament no va ser enderrocada, sinó que el 1858, conjuntament amb Montjuïc, va ser reforçada per suplir la basència de les muralles.

Les raons i contradiccions que presenta la conservació de la Ciutadella es poden estudiar a través de la lectura d'una memòria redactada l'any 1855 (un any després de l'inici de l'enderrocament de les muralles), per l'enginyer militar Joaquín de La Llave. En aquest escrit, l'autor fa una reflexió de caràcter general sobre les funcions de les ciutadelles, per analitzar després la de Barcelona. D'antuvi, considerava com a funció principal el control sobre la població de la ciutat on s'implantava, tornar "á la obediencia una población sublevada, (...), la necesidad de contar con medios para obtener por la fuerza lo que no otorgaban de grado, (...), tener a raya a los habitantes..." (128).

Des del punt de vista de la defensa d'un enemic exterior, estableix una diferència important entre la funció de reducte i la funció de refugi. En el primer cas, "es preciso que hallandose garantida su posesión para cuando se verifique la caída de aquella (la ciudad), pueda servir de un gran reducto de seguridad donde retirada la guarnición pueda prolongar la defensa dando lugar á la intervenció en la lucha del Ejército de Socorro, ó donde pueda ajustarse una capitulación honrosa, despues de agotados sus medios de resistencia".

Entre les condicions que considera necessàries per què pugui complir aquesta funció, la que considera més important és que "el ataque de sus frentes exteriores debe exigir sensiblemente mayor duración y dificultad que cualquier otro del recinto principal, sin lo cual el enemigo emprenderá desde luego sus ataques por la Ciudadela, para obtener por medio de un solo sitio lo que costaria dos si se atacase por un frente de la plaza".

Aquesta condició, però, "no se ha llenado casi en ninguna de las existentes", i és difícil de resoldre "con la adición de obras exteriores, por que la defensa de estas obras exigiria una diseminación de las fuerzas opuesta á las circunstancias que deben tener las Ciudadelas de reconcentrar la defensa en casos dados". De les consideracions que fa "resulta pues que solo la configuración del terreno en que está asentada la Ciudadela ó los accidentes del que la circuya" podran garantir el compliment d'aquesta condició. Joaquín de La Llave no veu altra solució que la defensa per mines que permet suplir amb poca tropa competent una guarnició d'altra manera molt considerable.

La conclusió no pot ser més negativa. De no estar satisfeta aquesta condició fonamental, la Ciutadella seria més perjudicial que útil en la defensa general. "Pero aun suponiendo esta condición satisfecha (...), figurémonos el estado de una Ciudadela despues de la caída de la Plaza en que se apoya. Por su corta extensión no puede abrigar con medianas condiciones el resto de la guarnición que ha quedado a la Plaza. Debilitada aquella despues de las fatigas del sitio, necesitará tantos edificios para Hospitales como para alojamientos, y esto aun suponiendo que se

haya dejado abandonados los heridos a la clemencia del vencedor. La existencia de provisiones de boca será tan escasa que quitará toda fe en la prolongación de la defensa, la cual no podrá dilatarse mucho después de la pérdida del recinto principal. Por lo cual debe concluirse que quedarán casi ilusorias las miras con que se construyó la Ciudadela con respecto á su defensa contra un enemigo exterior".

L'escassa eficàcia de la Ciutadella com a reducte no la fa, però, inútil per a la defensa, ja que pot complir la funció de re fugi, molt més adequada a les formes més flexibles de fer la guer ra que s'havien anat imposant. Joaquín de La Llave continuava: "Pero hay otro aspecto bajo el cual las Ciudadelas toman una alta importancia en el sistema de guerra moderna: este es el de constituir un refugio preparado á una guarnición encargada de la defensa de un desarrollo demasiado considerable de obras para sus fuerzas, y que permite abandonar parcialmente estas obras con esperanzas de retorno, cuando no se les puede dar un numero suficiente de defensores sin debilitar las fuerzas móviles. Permittiendo la movilidad de los Ejércitos modernos, y la perfección cada vez creciente de los medios de transporte, amenazar simultaneamente varios puntos estratégicos y cambiar con rapidez de línea de operaciones, resulta que el Ejército defensivo debiendo hallarse en disposición de acudir en varias direcciones, no puede dotar con guarniciones suficientes el numero de plazas que pueden ser precisamente amenazadas, sin diseminar sus fuerzas de manera que venga á anularse -de modo que se encuentra en la alternativa de esponerse á ver caer las plazas que contienen sus almacenes y demás medios por falta de Guarnición, ó la de renunciar á obrar activamente

te, privando á su vez de socorro cualquiera que sea atacada. Las Ciudadelas parecen un termino medio entre los dos extremos, que ofrece soluci3n á la dificultad, pudiendo estar confiada su defensa á una corta guarnici3n, y asegurando su posesi3n una reacci3n ofensiva sobre las plazas á que est3n unidas. Este expediente ofrece la ventaja de que la defensa estando reducida á la parte puramente militar de la Plaza, podr3 llevarse hasta un extremo á que no siempre es dado llegar cuando se tiene dentro una poblaci3n, cuyos numerosos habitantes sufriendo todos los efectos del ataque, procuran apresurar la 3poca de la rendici3n que debe evitarles mayores riesgos de ruina y destrucci3n".

En definitiva, proposa la defensa de ciutats mitjançat la formaci3 d'una ciutadella de construcci3 permanent i "el resto del recinto formar3 con sus terraplenes un campo atrincherado, dispuesto de modo que se puedan transformar en fortificaciones respetables, por la adici3n de atrincheramientos y de fortificaci3n mista, si el enemigo se dedica especialmente, y de modo que de lugar á preverlo, á la conquista de uno de estos puntos".

Des d'aquest punt de vista, la funci3 de refugi seria la que justificaria una conservaci3 de la Ciutadella, per motius defensius, despr3s de l'enderrocament de la resta de les muralles. Malgrat tot, algunes flagrants contradiccions palesen que l'explicaci3 no 3s tan l3gica. Aix3, quan Joaqu3n de La Llave analitza ja concretament les condicions de defensa de la Ciutadella de Barcelona, les considera no en s3 mateixes, sin3 en relaci3 a les de la Plaça que virtualment ja han desaparegut. Cosa que est3 en oberta contradicci3 amb el que d'antuvi confessa quan diu que:

"con el derribo del recinto de la Plaza, ha salido la Ciudadela de las naturales condiciones para que fué construida, quedando reducida á una pequeña Plaza contigua á una gran población...".

En tot cas, la conclusió no és massa favorable a les condicions que ofereix la fortalesa; i l'existència del castell de Montjuïc, que sembla reunir molt millors condicions per complir la funció de refugi en cas de guarnició reduïda, sembla fer més supèrflua la conservació de la Ciutadella.

Això fa pensar que el que fa reforçar la fortificació de la Ciutadella és el sempre renovat temor que l'aglomeració barcelonina desperta en els cercles militars i de govern; i també, la incapacitat d'adoptar dispositius de control més ajustats a les noves necessitats. Incapacitat que condueix a aprofitar, sense gaire imaginació ni cost, les velles estructures ja prou amortitzades, que amenacen la ciutat amb una insolència impròpia dels temps.

En efecte, el problema de la Ciutadella estibarà cada vegada més en la insolència que suposa la seva presència. De fet, com ja s'ha vist, durant els anys 40 s'ha operat un desplaçament de les "ànsies destructores" dels barcelonins, que han passat de tenir per objecte la Ciutadella, a tenir per objecte les muralles. Els bombardejos efectuats sobre la ciutat han mostrat que les muralles ofeguen més que la mateixa Ciutadella i que l'eliminació d'aquesta no garanteix gran cosa mentre es mantingui el castell de Montjuïc.

Per altra banda, l'eliminació de les muralles sembla pres-

suposar la derruició de la Ciutadella, en fer superar a Barcelona el seu estatus de plaça militar, en obert conflicte amb el seu creixement i les seves aspiracions de gran capital. Suposa, en definitiva, eliminar obstacles i límits a l'eixample de la ciutat i, finalment, i no és el menys important, l'enderroc de les muralles beneficia interessos privats molt influents en potenciar la urbanització entre Barcelona i Gràcia.

Aquest desplaçament no comporta, per tant, una renúncia a la desaparició de la Ciutadella, ans al contrari. De fet, les bases del concurs de projectes per l'eixample de Barcelona, convocat per l'Ajuntament, faran que es consideri la futura eliminació de la Ciutadella. El 1869, i aquesta és una altra contradicció interna de les instàncies governamentals, s'aprova el pla d'eixample de Cerdà, en el qual la Ciutadella es dona per suprimida.

Malgrat tot, aquesta i el fort Pio es mantindran encara deu anys més, el que incidirà substancialment en la mateixa construcció de l'eixample (129). Durant aquest període inicial caldrà que es respectin les àmplies àrees d'influència de les dues fortalises com a inhàbils per a l'edificació, i encara que no són anys d'intensa construcció al Pla, són anys preparatoris fonamentals que orientaran lògicament, d'una manera decisiva, el futur creixement de la ciutat (fig.363).

Es mantindrà durant deu anys una lluita constant contra la Ciutadella, i no seran els arguments a favor de la derruició els que faltaran. La resposta serà el silenci o les solucions inviables. Finalment, si per la demolició de les muralles es va haver d'esperar un canvi polític, també per l'enderroc de la fortalesa

succeirà el mateix. Serà arran de la revolució de 1868 que es ven-
ceran les resistències i la llei de cessió de 1869 tancarà
un llarg capítol de la història de la ciutat. La llei però força-
rà uns usos a l'àrea alliberada molt diferents dels que la histò-
ria i les reivindicacions semblaven fer inevitables. Els deu anys
transcorreguts des de l'aprovació del projecte d'eixample han can-
viat substancialment el panorama, i el que havia de ser expansió
natural del barri portuari i de negocis, es convertirà imprevisi-
blement en el gran parc de la ciutat. Una alteració, d'altra banda,
que no es limita a afectar un sector urbà localitzat i distorsiona
profundament els criteris que fonamentaven el projecte aprovat d'
Ildefons Cerdà.

NOTES CAPÍTOL 4

1. Vilar, P., op.cit.
- 1 bis. No cal remarcar aquí la importància que té el disposar d'una obra com la de Pierre Vilar, que ha fonamentat un bon coneixement d'aquest segle.
2. Tatjer, M., La Barceloneta del siglo XVIII al Plan de la Ribera, Libros de la Frontera, Barcelona, abr. 1973.
3. Grau, R., López, M., Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial, "Cuadernos de arquitectura y urbanismo", 80, Barcelona, 1971; Espacio y poder en Barcelona 1766-91, treball inèdit dipositat a l'Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya; i sobretot: L'urbanisme de la il·lustració a Barcelona: el memorial de Francesc de Canals (4 de maig de 1786), "Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", (inèdit), Barcelona, 1978.
4. Garcia Domènech, R.M^a, El passeig de l'Esplanada o de St. Joan (1797-1874), Tesi de llicenciatura, 1981, inèdita.
5. Per exemple: Solà Morales, I., i López de Guereña, A., La Plaça Reial de Barcelona, de la utilidad y ornato público a la Reforma Urbana, Barcelona, Pub. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 1982; o també: Garcia Domènech, R.M^a, Mercats de Barcelona a la primera meitat del segle XIX, comunicació presentada al II Congrés d'Història del Pla de Barcelona, celebrat a Barcelona el desembre de 1985.
6. Per exemple: les tesines de Molí Frigola, M., La desamortización eclesiástica en Barcelona 1835-1840; i de Solà, A., La desamortización eclesiástica en Barcelona 1841-1851, inèdites.
7. Torres Capell, M., Puig, J., Llobet, J., Inicis de la urbanística municipal de Barcelona. Catàleg de la mostra dels fons municipals de plans i projectes d'urbanisme 1750-1930, Ajuntament i Corporació Metropolitana de Barcelona, 1985.

8. Particularment ressenyables són l'article de Martí Arís, C., Padrés, S., i Vela, S., Degradación y monumento: el barrio de la Ribera en Barcelona, "20. Construcción de la Ciudad", nº 3, Barcelona, juny 1975; també: La lucha por el centro urbano, plan para el casc antic de Barcelona, "CAU", nº 55, Barcelona, abr. 1979; sobre el Plan para el Casc Antic de Barcelona realitzat per Cáceres, R., Domínguez, P., Fayós, R., Galimany, J., i Giol, P.. Finalment, com a estat de la qüestió i aprofundiment en aquesta direcció, cal destacar una part de la tesi doctoral de Montaner, J.Mª, Anàlisi del procés de transformació del cos de coneixements arquitectònics a Catalunya en el període 1714-1859, llegida el desembre de 1983, reelaborada en un article aparegut a "Arquitecturas Bis", nº 51, Barcelona, set. 1985; Escaleras, patios, despensas y alcobas: un análisis de la evolución de la casa artesana a la casa de vecinos en Barcelona.
9. Grau, R., López, M., especialment a Espacio y poder en Barcelona 1766-91, treball inèdit dipositat a l'Arxiu històric del Coac; Arranz, M., De la casa artesana a la casa capitalista: l'habitatge a la Barcelona del segle XVIII, dins "III Jornades d'estudis històrics locals"; López, P., Les transformacions de l'hàbitat: la casa i la vivenda a Barcelona entre 1693 i el 1859, dins "Actes del I Congrés d'història moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.
10. Una recerca iniciada per Suñol, X., Artigues, J., Mas, F., sembla que actualment està aturada.
11. Això es fa especialment palès si es compara el nostre estat de coneixements amb l'abundosa bibliografia que es pot trobar per a tantes ciutats europees.
12. Per exemple: López, P., La densificació barcelonesa: el territori de la parroquia de Santa Maria del Pi. 1693-1859; i Mestre, J., La contribució extraordinària de guerra de 1838: dades de l'estructura socio-professional a la primera meitat del dinou, dins "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona", ed. La Magrana, Barcelona, 1984. Ultimament, la tesi inèdita d'aquest mateix autor ha aportat un volum considerable de material de gran interès. Mestre, J., Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial. Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859), Barcelona, 1985.
13. Sobretot: Vilar, P., particularment a Un moment critique dans la

croissance de Barcelona: 1774-1787, "Cuaderno de arqueología e historia de la Ciudad", nº XIV, Barcelona, 1970.

14. IMHB, Cadastre nº 3, "Quadernos de casas rehedificadas...".
15. A.C.A., Real Audiencia, "Papeles de Su Excelencia", nº 228. Els quaderns de cases reedificades no inclouen, però, les barraques de mar, ni més tard la Barceloneta.
16. Garcia Espuche, A., Guàrdia Bassols, M., L'estudi de l'espai urbà de la Barcelona de principis del segle XVIII, dins "Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.
17. Grau, R., López, M., ops.cits.
18. Per 1770 i 1786, Noticias para la historia de Cataluña, de Francisco de Zamora. Manuscrit 2.469 a la Biblioteca del Palacio Real (Madrid); per 1778 l'opuscle Barcelona a la mano, de Joseph Alga-va Marqués y Bellón, al IMHB; per 1787 El cens del Comte de Floridablanca, 1787, de Josep Iglèsies, Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1969; per 1832 Barcelona antigua y moderna, d'Àvel·lí Pi i Arimón, Barcelona, 1854; i finalment, per 1859 Teoría General de la Urbanización, d'Ildefonso Cerdà, reeditada pel Instituto de Estudios Fiscales, Barcelona, 1968.
19. El treball ja citat de Pilar López ens serà útil, però presenta com a dificultat principal el fet d'enregistrar només anys molt distanciats en el temps, de tal manera que no reflecteix les petites fluctuacions, sovint molt pronunciades, i fa impossible de lligar-ho amb la conjuntura.
20. IMHB, Guerres XVI, 190, "Rôle des patentes".
21. Grau, R., López, M., Las fábricas de indianas en Barcelona, treball inèdit dipositat a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.
22. IMHB, Guia de Barcelona de 1841.
23. Obra citada.
24. Grau, R., López, M., Espacio y poder..., op.cit., i també Barcelo-

na en la construcció de la Catalunya Moderna (1714-1860): Revolució industrial i urbanització, "L'Avenç", nº 88, Barcelona, des. 1985.

25. Arranz, M., Demanda estatal i activitat econòmica a Catalunya sota els primers borbons (1714-1808), dins "Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1984.
26. Vilar, P., Un moment critique..., op.cit.
27. Si fos certa la xifra de Ponz caldria pensar en circumstàncies merament conjunturals (cosa possible en una demografia d'antic règim), o si no en una recuperació espectacular, a partir de 1759, de la ciutat de llevant, el que sembla poc versemblant. Sembla més lògic pensar que el superior ritme de recuperació dels centres actius data del moment de les grans demolicions per erigir la Ciutadella, i que Ponz es queda curt quan estima la població en 53.000 habitants.
28. López, P., La densificació barcelonesa..., op.cit.
- 28 bis. Els porxos de la Blanqueria el 1715 (IMHB, Obreria, C.XIV,15), Sobre el projecte al fossar de les Moreres veure, per exemple, el 1723, IMHB, Político, real y decretos, 1723, fol.237, i Político y representaciones, 1723, fol.147.
29. Vilar, P., Catalunya dins l'Espanya moderna, vol.4, p.463. "En xifres absolutes, en la corba d'activitat del Principat, és probable que els anys 1714-1730 marquin una inflexió molt accentuada comparable a la de la fi del segle XV".
30. Vilar, P., op.cit., vol.4, p.466.
- 30 bis. En pocs anys queden subdividides les cases del Marquès de Moià, del Duc de Cèssar, del Marquès de Llupià, del Comte de Vallcabra, del Marquès de Sentmenat, del Duc de Turcis, del Marquès de la Floresta, del Marquès de Cerdanyola, del Comte de Perelada, de Don Josep de Marimón, de Don Hugo de Sanjoan, ..., entre les més remarcables.
31. Vilar, P., op.cit., vol.4, p.629.
32. Grau, R., López, M., article citat "Quaderns d'arquitectura i ur-

banisme", nº 80.

33. Vilar, P., op.cit., vol.4, p.475.
34. Vilar, P., op.cit., vol.4, p.489.
35. Pere Serra Postius, op.cit.
36. No són realment les primeres com ja es comentarà més endavant, però cal remarcar que les primeres que consten en els "Quadernos..." estan situades al Raval: el 1746 la de Jaume Guàrdia a Trentaclaus, el 1747 la de Sebastià Canal a Ferlandina i el mateix any la de Francesc Clota al carrer de Sant Pau.
37. Veure nota 18.
38. La desagregació per barris no distorsiona excessivament la representació gràfica, però cal tenir-la present al comparar amb els plànols que desagreguen la informació per illes.
39. Carreras Candi, F., op.cit., p.790. També Carrera Pujal, J., op.cit., vol.1, p.249.
40. També se'n conserven al Servicio Histórico Militar, reproduïts en microfilm al AHUAD del COAC.
41. En aquesta suma no hi consten una trentena de barraques anomenades del vi, que encara hi seran a finals de segle.
42. A.G.S., G.M., leg.3.323.
43. Aquest projecte, trobat als arxius municipals per Manuel Torres Capell, es realitzà en plena guerra contra Anglaterra, quan eren més agudes les necessitats de la marina reial. Acabada la guerra, el projecte quedarà totalment descartat i es preferirà dotar al port amb un barri ben urbanitzat que el serveixi.
44. Tasis, R., Barcelona, Imatge i Història d'una Ciutat, Barcelona, 1961.
45. Coll, S., Breve noticia de la fábrica y construcción del nuevo barrio en la playa de Barcelona, llamado vulgarmente Barceloneta, Barcelona, Piferrer 1755, IMHB.

46. Vilar, P., op.cit., vol.4, p.375.
47. Sans Ferran, J.M., Una tenería municipal en la Barcelona del siglo XVIII, Barcelona, 1965.
48. Grau, R., López, M., Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'Indianes, "Recerques", nº 4, Barcelona, 1974.
49. Idem nota 48.
50. Grau, R., López, M., Las fábricas de indianas en Barcelona, treball inèdit dipositat al AHUAC, del COAC.
51. Per aquest tema: Grau, R., López, M., Espacio y poder..., op.cit., i Torras, J.M^a, Els municipis catalans de l'antic règim 1453-1808, Curial, Barcelona, 1983.
52. Grau, R., López, M., Espacio y poder..., op.cit.
53. A.C.A., Relació de cases i famílies, Reial Audiència, Papeles de Su Excelencia, lligall 228, 65. Estimació per quaters (7), barris (28) i carrers, realitzada per iniciativa del nou capità general Comte de Ricla. És una aproximació poc fiable que va servir de base a la definitiva divisió en quaters i barris d'acord a la "Cédula de S.M. de 13 de Agosto del año de 1769".
54. A.C.A., Varia 69, Libro de matrícula del Quartel de St. Jaume. No més hi ha tres volums corresponents a tres barris (barrio segundo de la Merced, barrio séptimo de la Plateria, barrio octavo de Sn. Justo y Sn. Pastor). Els recomptes de 1770 i 1778 que hem emprat utilitzen, sense dubte, part de les dades recollides en aquests llibres de matrícula.
55. Servicio Histórico Militar, "Precauciones que deben tomarse en una plaza cuando hay recelos de infidelidad de los paysanos, con aplicaciones de otras maximas a la plaza de Barcelona", 1774, (10 folis), 3-2-10-4.
56. Grau, R., López, M., Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial, Cuadernos de Arquitectura y urbanismo, 80, Barcelona, 1971.

57. IMHB, Obreria, C.XIV, p.31, 1771.
58. Grau, R., López, M., article citat.
59. Garcia Domènech, R.M^a, El passeig de l'Esplanada de St. Joan 1797-1874, Tesi de llicenciatura inèdita, Barcelona, 1981.
60. Per aquest tema veure Grau, R., López, M., L'urbanisme de la il·lustració a Barcelona: el memorial..., op.cit.
61. IMHB, Antecedentes del Archivo de la Capitanía General, Ms-B-35, fol.178.
62. Grau, R., López, M., ídem nota 60.
63. IMHB, Antecedentes del Archivo de la Capitanía General, Ms-B-35, fol.175.
64. Grau, R., López, M., principals estudiosos de la formació d'aquest eix urbà, confessen conèixer únicament dues còpies d'un "Plano de la Rambla de Barcelona con su proyecto", publicades per Galera (Atlas... nº86), i per Torras Capell (Inicis de la Urbanística Municipal, p.130, n.12.204, fig.20). M. Torres publica també un plànol parcial del cap d'avall de la Rambla, en el que hi figura el semibaluard de les drassanes incorporat posteriorment al projecte inicial de la Rambla (fig.21). Hem trobat un nou plànol del traçat de la Rambla datat el 1775, any de començament de les obres, molt detallat, especialment pel que fa a les rengleres d'arbres, a l'A.G.S. (catalogat recentment). Des de Betlem a les Drassanes, el passeig s'organitza amb quatre rengleres d'arbres que formen grans places amb elements destacats (brolladors o escultures a Betlem, a la Boqueria i al Pla de les Comèdies) (fig. 22).
65. Fernández, E., El desarrollo del arrabal de Barcelona en el último tercio del siglo XVIII, Tesina inèdita, Barcelona.
66. López, P., La densificación barcelonesa..., comunicació citada.
- 66 bis. Carrera Pujal, J., La Barcelona del segle XVIII, ed. Bosch, Barcelona, 1951, vol.1, p.179.
67. També en aquesta ocasió és en el moment de crisi comercial quan

es dona una nova embranzida industrialitzadora.

68. Vilar, P., op.cit., p.75.
69. López, M., Vivienda y segregación social en Barcelona 1772-1791, "CAU", 19. Barcelona, maig-juny 1973.
70. Grau, R., López, M., Barcelona entre el urbanismo..., op.cit.
71. IMHB, Obreria, C.XIV, p.311.791 (i pp.ss.). Representació adreçada per l'Ajuntament a la Reial Audiència el 31 de juliol de 1791.
72. El castell de Sant Ferran de Figueres havia estat l'obra de major envergadura realitzada a Catalunya pels enginyers militars i en una situació dominant, incomparablement millor que la de la Ciutadella. Era una fortalesa formidable, però va ser incapaç de resistir el setgè francès. Veure Diaz Capmany, C., El Castell de Sant Ferran de Figueres: la seva història, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1982.
73. Sanpere i Miquel, S., Los terrenos de la Ciudadela, op.cit., pp. 103 i 104.
74. Garcia Domènech, R.M^a, El passeig de l'Esplanada..., op.cit.
75. A.G.S., Guerra Moderna, 3.694.
76. Fontana, J., La quiebra de la Monarquía absoluta, Ariel, Barcelona, 1971.
77. Pi i Arimón, A., Barcelona antigua y moderna, T. Gorchs, 2 vols., Barcelona, 1854, p.299.
78. Figuerola, L., Estadística de Barcelona en 1849, reedició de l' Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1968.
79. Mercader Riba, J., Barcelona durante la ocupación francesa, 1808-1814, CSIC, Madrid, 1949.
80. Guia de Madrid, COAM. "El gobierno de José Bonaparte (1808-13) trajo consigo importantes consecuencias a nivel urbano, debido a la gran cantidad de reformas que acometió. Estas transformaciones se van a llevar a cabo con la ayuda del arquitecto Silvestre Pé-

rez. Mediante Reales Decretos se ordenan derribos de edificios y de manzanas enteras para transformarlas en plazas y vías en zonas que estaban congestionadas (...) se trasladaron cementerios (...) son de este momento los proyectos de urbanización y construcción de las plazas de Oriente, Ramales, San Miguel, Isabel II y San Martín, aunque algunas se realizan posteriormente. Se presta atención a la construcción de dos grandes avenidas, una se llevaría a cabo con la ampliación de la calle Arenal desde Sol hasta el Palacio Real y la otra uniría también el Palacio con la iglesia de San Francisco el Grande mediante la construcción de un viaducto".

81. Comoli Mandracchi, V., Torino, Laterza, Bari, 1983.
82. Gambi, L., Gozzoli, M^oC., Milano, Laterza, Bari, 1982.
83. Courteault, P., Le rôle du Château-Trompette dans l'histoire de Bordeaux
84. Morachiello, P., Teyssot, G., Nascita delle Città di Stato. Ingegneri e architetti sotto il Consolato e l'Impero, Officina edizionali, Roma, 1983.
85. Mercader Riba, J., op.cit., nota 79.
86. Els límits d'aquests cantons a La ciutat de Barcelona, de Carreras Candi, p.869, nota 2.355.
87. IMHB, Guerres, XV, 190. "Rôle des patentes".
- 87 bis. No sabem el grau de fiabilitat d'aquestes dades, però considerant l'eficàcia de l'administració francesa i sobretot utilitzant els valors fonamentalment com a indicadors, els resultats són ja prou evidents.
88. IMHB, Acords, 1814, fol.44, citat per Carreras Candi.
89. IMHB, "Plano que manifiesta el Proyecto de la obra de engrandecimiento de la Plaza del Real Palacio de Barcelona ideado de 1818 bajo el mando del Excmo. Señor Capitan General Don Francisco Javier Castaños"
90. Per influència francesa, nombroses juntes d'obres es succeïxen entre 1808 i 1820, destinades especialment a l'alineació de car-

rers (Montserrat Molí Frigola, La desamortización..., op.cit.), i es de remarcar que els llibres d'acords d'aquests anys i posteriors tenen nombroses peticions i propostes d'alineacions de carrers.

91. Carreras Candi, F., op.cit., p.827.
92. "Diario Constitucional, político y mercantil de Barcelona", del 28 d'abril de 1821 , citat per Carreras Candi, op.cit., p.832, nota 2.255.
93. Carreras Candi, F., op.cit., p.833, nota 2.257.
94. Nadal, F., Poder Municipal y espacio urbano en la configuración territorial del estado español (1812-1975), "Geocrítica", gener 1982, Universitat de Barcelona.
95. IMHB, Acords, 1823, 22 de febrer, citat per Carreras Candi, p. 834, nota 2.263.
96. IMHB, Acords, 1823, 8 d'abril, citat ídem nota 95.
97. Artola, M., La burguesía revolucionaria (1808-1874), Alianza, Madrid, 1973.
98. Solà Parera, Mª A., La desamortización..., op.cit.
99. Fontana, J., Cambio económico y actitudes políticas, op.cit., p. 106.
100. La plaça podia fortificar-se sense dificultat i ser defensada per quatre canons i un nombre molt limitat de revoltats. En el "Cuadro histórico pintoresco de los sucesos de Barcelona durante los meses de septiembre, octubre y noviembre de 1843", hi ha fins i tot un plànol de com va ser fortificada la ciutat. Citat per Carreras Candi, p.845, nota 2.292.
101. Sobre la devaluació relativa d'aquests teixits només cal comparar els plànols resultants del Cadastre de 1716 i el plànol dels valors del sòl que ens dóna Cerdà (figs.170 i 340).
- 101 bis. Entre les àrees aristocràtiques urbanitzades destaca el Palau Menor. D'aquesta operació en tenim un estudi molt valuós de Hereu,

P., Montaner, J.M^a, i Ramón, A., presentat com a comunicació al II Congrés d'Història Urbana del pla de Barcelona, Barcelona, des. 1985, Sobre els processos d'urbanització i construcció a la zona del Palau Menor de Barcelona.

102. El 30 d'agost de 1836, un Reial Decret restablia la llei desvinculadora de 1820. Van sorgir, però, dubtes sobre la força legal del Reial Decret que no podia derogar lleis dictades pel poder legislatiu. La llei del 19 d'agost de 1841 va declarar definitivament que les desvinculacions estaven vàlidament establertes.
103. Artola, M., op.cit., p.120.
104. Nadal, J., El fracaso de la revolución industrial en España 1814-1913, Ariel, Barcelona, 1975.
105. Vicens Vives, J., Industrials i polítics, Vicens Vives, Barcelona, 1958.
106. Roncayolo, M., La production de la ville nouvelle, p.75, Histoire de la France Urbaine, vol.4, Seuil, 1983.
107. "Ya a mediados de siglo una buena parte del espacio urbanizado de la Barceloneta estaba ocupado por establecimientos industriales. Según cálculos de Ildefonso Cerdà en 1858 únicamente los talleres de maquinaria, sin contar otros tipos de industria (gasómetro, fábrica de vidrio, etc.) ocupan 23.119,30 m² sobre una superficie total de 216.587,64 m², o sea aproximadamente un 10% de la superficie urbanizada", Tatjer, M., La Barceloneta del siglo XVIII al pla de la Ribera, Saturno, Barcelona, 1973.
108. IMHB, Informes y representaciones, 1797 fol.128. Carreras Pujal, J., La Barcelona del segle XVIII, vol.2, Bosch, Barcelona, 1951, p.353.
109. Lepetit, B., L'évolution de la notion de ville d'après les tableaux et descriptions géographiques de la France (1650-1850), "Urbis", 2, 1979.
110. Aquest sistema serà emprat a París a l'època de Thiers i més tard es proposaran alternatives similars per Torino. També a Barcelona: concretament Garriga i Roca.

111. Almirante, J., Diccionario militar, etimológico, histórico y tecnológico, Madrid, 1869.
112. Ja hem vist la importància del període napoleònic en aquest sentit.
113. Perpinyà es mantindrà fins a finals del segle XIX com a ciutat ben fortificada, el que suposarà el bloqueig de la seva expansió i crearà nombrosos conflictes (Merriman, J., Quartier blanc, quartier rouge, neighborhood, everyday life, and political culture in Perpignan 1815-1851, dintre: "Habiter la ville XV-XX siècle", Presse Universitaires de Lyon, 1984).
114. Grohmann, A., Perugia, Laterza, Bari, 1981.
115. El cas d'Amberes és un dels més interessants ja que, en un moment de transició en l'art militar, es converteix en objecte d'una experiència singular. La petita nació belga, molt exposada a les invasions o a convertir-se en camp de batalla, opta els anys 60 del segle passat per concentrar tot el seu potencial defensiu a la plaça d'Amberes, per evitar una dispersió debilitadora de les pròpies forces. La ciutat de 100.000 habitants i tercera del regne, seu de l'únic arsenal de la marina belga, es converteix en autèntica Ciutadella de Bèlgica. Això comporta la completa reestructuració de les defenses. S'eixampla la ciutat 200 hectàrees i queda limitada per un recinte abaluartat de terra, reforçat per un sistema de forts destacats i de bateries acasamatades sobre el riu. L'eixample d'Amberes serà estudiat però poc imitat. (Bernáldez, E., Descripción de la plaza belga de Amberes y noticia de las obras que se ejecutan en algunas fortificaciones alemanas del Rhin. Memoria que presenta la comisión del Cuerpo de Ingenieros del Ejército que las visitó de orden superior a fines de 1864, Madrid, 1866) (figs.355 a 357).
116. El 4 de juny de 1841, els diputats catalans a les Corts van presentar un projecte de llei que reproduïx íntegrament Josep Miracle, De la Ciutadella al Parc, ed. Nacional, Madrid, 1984, p.70.
117. De l'eixample entre el baluard de Tallers i el baluard de Jonqueres se'n conserven diversos traçats, uns proposats pels enginyers militars i els altres presentats per l'Ajuntament. Aquesta exigüa extensió no tirarà, però, endavant.

CAPITOL 5

LA DEFINITIVA CANCEL·LACIÓ D'UN CREIXEMENT BEN ARTICULAT CAP A LLEVANT: ELEMENTS DE JUDICI I HIPÒTESI

5.1. Les línies d'expansió de la ciutat

Sembla fora de discussió que durant més de 100 anys l'àrea ocupada per la Ciutadella ha estat la més preuada de la ciutat, per tractar-se de l'extensió natural del barri més dinàmic i per disposar de variades potencialitats urbanes que podien satisfer necessitats tant d'ordre representatiu i comercial com d'ordre estrictament industrial. Queda també clar que és la construcció de la Ciutadella primer i, després, la seva permanència, el que impedirà que prenguin cos en aquesta àrea aquestes potencialitats que s'adverteixen en tot moment. Fins aquí, sembla evident que no ens movem en el terreny de les hipòtesis i els futurs, sinó en el terreny dels fets concrets i de pes, que s'han de considerar si volem entendre la història de la ciutat.

A partir d'aquest punt adoptarem una aproximació més especulativa, en la qual el treball documental realitzat ens ofereix les bases per plantejar problemes, línies d'interpretació i d'anàlisi, i hipòtesi de partida per acotar un terreny que caldria explorar amb una cura i profunditat que no caben en els plantejaments ja excessius d'aquesta tesi.

Els elements que aquí s'aporten mostraran com la concate-

nació dels fets i les forces en joc entre 1854 i 1869 són una part fonamental en la cancel·lació d'unes potencialitats expansives del vell barri actiu. En efecte, una vegada establert l'efecte crucial de la construcció de la Ciutadella i de la seva llarga permanència, queda per esbrinar el perquè, una vegada eliminada la fortalesa, la ciutat no força un creixement cap a llevant. Creixement que sembla una necessitat històrica, però, sobretot, la necessitat funcional d'una ciutat en expansió, com confirmen nombrosos testimonis de l'època.

Hem vist com, en el moment de l'enderroc de les muralles, els valors del sòl dintre la ciutat mantenen encara els dos pols que s'havien anat perfilant des de finals del segle XVIII: per una banda, el vell centre entorn del Born i al Pla de Palau; per l'altra, l'eix de la Rambla que apuntava cap a Gràcia. Aquests dos pols oferien, de fet, dues possibilitats d'expansió preferent; però, des dels anys vint del segle XIX, la permanència de la Ciutadella i la formació del barri de Gràcia havien potenciat l'expansió de la ciutat cap al passeig de Gràcia.

L'èxit d'aquest passeig com a centre de sociabilitat i esbarjo, la ràpida urbanització del nou raval fora muralles, conjuntament amb altres factors, com la prèvia consolidació de la Rambla després de la desamortització, els criteris de clima i salubritat que feien adient aquesta àrea per usos residencials, el pes creixent de l'habitatge destinat a una àmplia població metropolitana de classes altes i mitjanes, que comprenen des del rendista a l'ocupat en el sector terciari o en l'administració pública, al professional, etc., i finalment, la dimensió i el va-

lor agrícola de les parcel·les de secà, oferien unes expectatives de rendiment immobiliari prou atractives com per que el poder municipal quasi identifiqués eixample i urbanització d'aquest sector del Pla.

Es aquesta àrea de propietats de secà relativament grans la que oferia millors possibilitats per treure un ràpid i substancials benefici d'un canvi de qualificació de sòl rústec a urbà. Segons Antoni Segura i Jaume Suau (1), entre 1793 i 1823/41, un nombre important de comerciants i capitalistes, coincidint amb les dificultats que presentava el comerç colonial, havia orientat part dels seus capitals a engrandir les seves propietats al Pla de Barcelona. La tendència a la concentració de la propietat, a més, no es va limitar a destacats membres del comerç colonial, sinó que incluïa un nombre considerable de mercaders i comerciants menys importants. Aquesta penetració del capital urbà en el Pla, que té una llarga història (2), consolida i confirma un grup d'interessos lògicament influent a prop del poder municipal.

L'existència d'un grup de pressió està ampliament admesa i en alguns casos denunciada pels propis contemporanis (3). Amb tot, l'evidència d'aquests interessos i la seva capacitat d'influència en el poder municipal no s'ha d'entendre com un problema d'estricta corrupció administrativa: cal estudiar-ho a la llum d'una ideologia liberal que entenia els interessos privats no en conflicte amb el bé públic, sinó com a premissa necessària per aquest.

Evidentment, el gran consens que provocarà la necessitat d'eixample de la ciutat, el debat que s'encendrà i els projectes

que es presentaran sobrepassen llargament aquests interessos concrets. Però més enllà del debat polític, ideològic, econòmic i tècnic que tindrà una projecció més universal, seguiran actuant aquestes forces que només afloren ocasionalment en el moment de la polèmica.

5.2. Els projectes d'eixample

Els diversos projectes d'eixample que es redacten amb anterioritat i a partir de l'enderrocament de les muralles, poden aproximar-nos a les perspectives d'expansió de la ciutat vistes pels ulls dels contemporanis. Alguns fets, com l'àrea més privilegiada pel projecte, la solució donada a l'espai ocupat per la Ciutadella, les previsions per la necessària expansió del port, la situació de l'estació general de ferro-carrils, etc., ens han de ser, en aquest sentit, de gran utilitat.

Entre els projectes d'eixample per Barcelona s'observa una confrontació disciplinària que és al mateix temps un reflex d'"idees de ciutat" ben diverses: enginyers militars, enginyers de camins i arquitectes ofereixen respostes diferenciades en funció de perspectives tècniques i ideològiques sovint contraposades.

Els enginyers militars, que havien estat, almenys des de principis del segle XVIII, introductors i principals representants d'una pràctica urbanística renovada, quedaran definitivament desplaçats en enfrontar-se al problema de l'eixample. Les propostes que ofereixen s'aferran a la condició de plaça militar de Barcelona, no aporten res de nou, ni adopten una concepció in

tegrada i comprensiva de la ciutat.

Des de l'eixample que proposa el baró de Meer el 1838 (fig. 358), que es limita a una rectificació de la muralla amb similituds a la que ja es proposava durant el segle XVIII, fins als projectes d'eixample emmurallat realitzats per la "comisión topográfica y de Ensanche" del Cos d'Enginyers de l'Exèrcit el 1848, que es limiten a preveure l'expansió del circuit emmurallat cap a Montjuïc i el disseny de les noves defenses, els projectes dels enginyers militars mostren una bàsica incomprensió del nou fenomen urbà que queda molt lluny de la ciutat estàtica de l'antic règim (fig.362).

En efecte, els projectes d'eixample il.limitat neixen d'un canvi important en la manera de mirar la ciutat (4); i seran probablement els enginyers de camins els qui, des d'un clar compromís amb la ideologia "progressista", afrontaran més radicalment aquesta nova concepció de la ciutat. Així, seran Cerdà i Soler i Glòria els qui oferiran exemples més evidents d'identificació total amb la idea d'eixample il.limitat. L'eixample il.limitat hi és vist com una aposta per la llibertat i l'eliminació de les barreres posades a l'expansió física i econòmica de la ciutat.

Així, en un escrit de crítica al projecte de Rovira i Trias, editat a Barcelona l'any 1859 (5), s'afirma: "Es sumamente mezquino no comprender la tendencia del ensanche, medirle por la consideración profética de lo que puede crecer la población dentro de un tiempo dado. El ensanche y sobre todo el ensanche i limitado es algo más que esto: el ensanche es la libertad del or den material de la construcción, la libertad en el orden social,

la libertad en el orden social y doméstico. Barcelona quiere el ensanche para ser libre, para no encontrar entorpecimientos ni barreras en su expansión industrial y mercantil, en sus tareas y en sus diversiones...".

La racionalitat de la nova ciutat quedarà més enllà de qualsevol compromís amb la ciutat vella, durament criticada per les seves condicions higièniques, el seu traçat caòtic i la injustícia d'uns preus d'habitatge desmesurats. Això comportarà una gran autonomia en les pautes emprades per formar l'eixample respecte de la preexistència de la ciutat heredada.

Aquesta posició arriba a la màxima expressió en el projecte de Cerdà, en el qual l'autonomia del traçat respecte de la ciutat vella tendeix, fins i tot, a disoldre aquesta en el nou teixit. Això no és el producte d'un distanciament que faci ignorar l'herència històrica (com sabem, Cerdà tenia una coneixement aprofundit de la ciutat vella i ens n'ha deixat un testimoni important) (6), sinó el resultat d'una posició obertament crítica cap el passat.

Cerdà, com també Soler i Glòria, concedeix una importància central a les connexions del port, que es projecta ampliar, amb les línies de ferro-carril i amb les vies de penetració cap el territori. El traçat del carrer Paral·lel i de la via Meridiana en són el testimoni. Aquesta última es configura com un eix essencial d'expansió urbana cap a llevant i la plaça de les Glòries es converteix en centre evident del nou traçat.

En aquest context, és del tot coherent la decidida urbanització del solar de la Ciutadella, com a lògica expansió del

barri portuari i de negocis, criteri que encaixa amb una previsió de centres urbans que queden indicats amb la situació dels edificis públics assenyalats en el plànol. Així, es poden observar dos centres immediats a la vella ciutat (un al passeig de Gràcia i un altre al Born), i el centre ja comentat a la plaça de les Glòries, que es configura com a espai representatiu de la ciutat futura (fig.364).

També el projecte de Soler i Glòria concedeix un paper central a les grans infraestructures: en aquest cas és fins i tot més flagrant i explícit per què comporta modificacions radicals dels vells barris (fig.365). El projecte preveu una gran dàrsena entre la ciutat i Montjuïc, i localitza l'estació general de ferro-carrils entre el baluard de Tallers i la dàrsena. És en aquest últim punt en el que situa el centre de la nova ciutat, amb la formació d'una gran plaça semi-circular, on s'hi col·loquen, a més de l'estació de ferro-carrils, els edificis centrals de Correus i de Telègrafs, amb un significat funcional i simbòlic del tot evident.

Els canvis que imposa al port i al traçat de les línies de ferro-carrils, que desplaça del litoral cap a l'interior, com també l'eliminació del passeig de Gràcia, il·lustren l'escassa atenció atorgada a les preexistències i a les forces econòmiques en joc. La proposta de Soler i Glòria és poc útil per a entendre la ciutat anterior, però serveix per mostrar el pes atorgat a les infraestructures mencionades, i per contrast, apreciar el "realisme relatiu" de Cerdà. En tot cas, però, ambdós proposen eixamples que es deriven més d'una idea sobre el que ha de ser

la ciutat, que sobre el que realment és.

Per regla general, els arquitectes municipals estaran més a prop de la "ciutat real". Sense cap dubte, encara que Rovira i Trias és el guanyador del concurs convocat per l'Ajuntament, els nombrosos treballs realitzats per Garriga són els que més ens poden orientar sobre aquesta "ciutat real". Tant el projecte de Rovira i Trias com els de Garriga i Roca es configuren seguint pautes molt distants de les que hem vist regir els projectes dels dos enginyers (figs.366 s 368): pautes molt més pròximes a les que animen el poder municipal.

Entre aquestes pautes figuren aquelles que Soler i Glòria relaciona, en un apèndix imprès datat el 1859, en el qual defensa el seu projecte i ataca el projecte guanyador del concurs firmat per Rovira i Trias (7). Segons Soler, "entre las ideas que vulgarmente reinan en Barcelona acerca del ensanche figuran en primera línea las siguientes:

1. La conservación del actual paseo de Gracia.
2. La circumvalación de la vieja Barcelona por un boulevard.
3. El establecimiento de sitios de recreo análogos a los Campos Elíseos.
4. Un camino de hierro de Circumvalación.
5. No acometer grandes obras en la ciudad actual.
6. Respetar la planta de los pueblos inmediatos a Barcelona".

Segons Soler i Glòria, Rovira es limita a emmotllar-se a aquestes pautes. I afegeix, en parlar del seu projecte i del Passeig de Gràcia: "sabíamos al formar nuestro proyecto, que perso-

nas de poderosas influencias locales habían comprado extensiones considerables de terreno a uno y otro lado de ese paseo, y que la opinión pública sobrescitada con habilidad, clamaría por que se conservase à todo trance en el proyecto de la ciudad futura". Finalment, ens informa que un dels "reparos" que es van fer al projecte de Soler i Glòria va ser justament "el poco respeto à los intereses creados, puesto que no podía llevarse a cabo el proyecto sin traer honda perturbación a la riqueza urbana de Barcelona."

Contràriament a la manca d'atenció cap a les preexistències que demostra Soler i Glòria, Garriga fa expressa menció, en nombrosos dels seus escrits, a la conveniència d'armonitzar els projectes amb els "interessos creats" (8). El primer projecte d'eixample de Garriga i Roca és, cronològicament parlant, anterior al de Rovira. Més endavant l'arquitecte del Masnou oferirà set solucions en les quals no contempla la derruició de la Ciutadella, i orienta l'expansió cap el terreny "que la naturaleza y la opinión pública designan para la nueva ciudad", o sigui, l'espai entre Barcelona i Gràcia.

Garriga només dibuixa el que considera la primera fase de l'eixample, i traça tan sols les línies essencials de l'espai que queda a fora d'aquesta. En les seves pròpies paraules: "Por lo mismo, al paso que tiende á unir la ciudad con el pueblo de Gracia para acallar las urgencias del momento, deja trazada la senda de la futura población, librándose de las trabas que el porvenir contenga su progreso" (9).

A la cinquena solució, la més acabada, preveu amb el ma-

teix nivell de detall que l'eixample entre la ciutat vella i Gràcia, dues expansions més del teixit urbà: una petita a Sants, i l'altra molt més important a la Llacuna (fig.367). És en aquesta proposta en la que més clarament es veu el "realisme" de Garriga, en preferir a l'ordre abstracte d'un eixample il·limitat, l'expansió limitada dels assentaments ja consolidats, o en altres paraules, l'ordre concret de la construcció de la ciutat.

El "realisme" de Garriga està penetrat d'un profund coneixement de l'estructura i les forces en acció a la ciutat. Uns quants fets ho proclamen:

1. la primera expansió de les construccions a l'eixample Cerdà ocuparan justament l'àrea prevista per Garriga.
2. de les diverses vies de reforma interior que proposa Cerdà, únicament s'acabarà realitzant la que uneix el pla de Palau amb l'eixample que dibuixa Garriga.
3. de la distinció entre teixits d'eixample, és fàcil inferir-ne una especialització funcional present ja en aquell moment en els diferents assentaments del Pla (àrea residencial a Gràcia, àrees industrials a Sant-Hostafrancs i a Sant Martí de Provençals), especialització que ja s'aconsellava en un dels projectes de bases pel concurs d'eixamples de l'any 1855: "Mientras que no lo impidan las circunstancias higiénicas deberá procurarse que todo el movimiento industrial se traslade al departamento de San Martín de Provençals, y a la zona comprendida entre la Cruz Cubierta y la montaña de Montjuïc hacia el Sur, por ser los puntos en que se encuentra el agua en más abundancia" (10). Com sabem, el futur acusarà clarament aquesta especialització.

La constatació d'aquest realisme de Garriga, que quedarà confirmat pels seus altres projectes, és el que converteix Garriga en el millor guia per a conèixer la ciutat durant el període que va dels projectes d'eixample a la formació del parc de la Ciutadella. En aquest sentit, Rovira i Trias és menys útil: el seu projecte, molt més "brillant", i sobretot molt més detallat des del punt de vista del disseny dels espais i architectures, es mou bàsicament en el pla de la forma, amb una escassa atenció als problemes estructurals. El respecte a la ciutat vella, present en el lema historicista del projecte ("Le tracé d'une ville est oeuvre du temps plutôt que de l'architecte"), s'exhaureix en un nivell purament retòric.

El projecte de Rovira, que és posterior al de Garriga, en segueix moltes de les pautes. Encara que defineix una primera fase d'eixample més extensa, ben delimitada per un gran canal i una via fèrrea de circumvalació, aquesta queda ben centrada a l'entorn del passeig de Gràcia, que dobla la seva amplada. A l'exterior del perímetre definit segueix l'estratègia de Garriga amb el traçat dels enllaços essencials estructuradors del futur teixit urbà, teixit que dibuixa en part, amb un nivell de detall molt menor. A l'interior del perímetre queda també un sector poc dibuixat: el que s'estén entorn de la Ciutadella (fig.368).

Rovira i Trias afrontarà el disseny d'aquesta àrea problemàtica sense gaire convicció: producte en gran part de l'escàs interès que dedica al port i a les seves connexions (11). En efecte, la reforma del port és totalment desproporcionada, quasi menyspreable, si considerem les sol·licitacions que s'imposen

amb els nous vaixells de vapor. Crea una petita dàrsena a les hortes de Sant Bertran i manté, en canvi, l'estació general al peu de la Ciutadella. La poca atenció atorgada al port i a l'estació mostren una de les majors debilitats del projecte.

Pel que fa a aquest tema, els projectes de Garriga tenen major interès, encara que, en la majoria dels casos, conservin la Ciutadella, i no donguin una solució acabada. Ja l'any 1854, havia presentat un "Proyecto de conclusión y mejora del Puerto Militar y Mercantil de Barcelona" (12), que incorporarà de fet als projectes d'eixample. Les línies fonamentals que allí exposava animaran també les idees que donarà per urbanitzar l'espai alliberat quan sigui enderrocada la Ciutadella.

Essencialment, pretèn dues coses: primer, augmentar i protegir més eficaçment la superfície del port existent mitjançant la construcció de dics; segon, obrir una dàrsena entre la Barceloneta i la Ciutadella, que havia de penetrar tant com fos possible amb l'objecte d'estendre l'àrea portuària cap a llevant.

La dàrsena que dibuixa als projectes d'eixample salva la Ciutadella i és de grans dimensions, fins al punt d'arribar a la urbanització de la Llacuna, que dibuixa a la solució cinquena: d'aquesta manera, el port serviria directament al barri industrial. La Ciutadella, mentre s'hagués de mantenir, no deixaria d'estar en un punt estratègic, i quan fos possible enderrocar-la permetria un augment de l'àrea portuària.

Garriga i Roca accepta aparentment la dislocació que el dispositiu defensiu imposa, des del segle XVIII, al teixit urbà,

primer amb la Barceloneta i després amb la formació de Gràcia i els altres assentaments del Pla. Però, de fet, la seva estratègia a llarg termini apunta a una soldadura entre els diversos retalls, encara que mantenint la diferenciació estructural inicial.

De fet, una ampliació a la memòria general que acompanyava els set projectes d'eixample i "explicación concreta al nº 5. ..", datada el 30 d'agost de 1859 (13), anuncia moltes de les idees que més tard defensarà per la urbanització de l'espai ocupat per la Ciutadella. Entre altres coses afirma: "uno de nuestros pensamientos y no es el de menor importancia es el de caracterizar la ciudad à los ojos del viajero que llega à la estación general de ferrocarriles situada en la gran plaza llamada de Barcelona desde cuyo punto dirigiendo la vista al O, mirando hacia el S se descubre la marina, por el E el distrito fabril, desarrollandose por el N la antigua y moderna Ciudad. Este es el verdadero centro de movimiento natural de nuestra ciudad marítima por escelencia, mercantil e industrial...".

I més endavant afegeix: "el vuelo que han tomado las diversas industrias, y su mayor desarrollo que esperamos del ensanche, bien merece que señalemos un vasto espacio en que molestando lo menos posible al resto de los habitantes, pueda prescindirse de ciertas precauciones que no dejan de ser fuertes trabas, mayormente para todas aquellas que necesitando fuerzas motoras se valen de las de vapor, así como para las que á causa de su mucho ruido, ó por los malos olores que despiden aconseja la comodidad del vecindario y la misma higiene que se las destine en lugar separado. A este objeto hemos elegido como sitio en nuestro

concepto preferente, el terreno que media entre el cementerio y la actual ciudad, formando un distrito que trazado en convinación con las curvas del ferrocarril E y N que se unen en la Estación General, constituyen cuatro diversas zonas concéntricas y rayos á cuyo centro colocamos el Palacio de la Industria enfilando con el Paseo de Isabel II; pues sobre su eje principal está la prolongación recta del expresado paseo (...). Nos basta decir que el Palacio de la Industria colocado en una gran plaza que sirva de la afluencia del Distrito, lo destinamos a exposiciones públicas, á depositos de géneros y á las reuniones de los industriales; que en una de las cuatro zonas del Distrito pueden tener cabida todas las industrias que por su mal olor incomodan a los vecinos y que otra de dichas zonas sería a propósito para la construcción de habitaciones cómodas y baratas de que necesitan los operarios supuesto que el poco valor de aquellos terrenos facilita admirablemente la realización de este pensamiento filantrópico...".

Domina la idea del funcionament de la ciutat. En aquest moment, encara que no es veu necessari ocupar els terrenys de la Ciutadella amb un parc i sí, en canvi, instal·lar-hi un barri industrial ben connectat amb el port, el centre de negocis i l'estació general. La indústria no és encara una activitat a segregat totalment, malgrat que Garriga disposi les indústries moles-tes en un sector limitat: està clar que es veu el barri industrial com un centre representatiu de la ciutat. Visió pròxima a la que s'observa en el projecte de Cerdà, en el qual s'identifica, sota un mateix signe, edificis públics i industrials, i en

el qual les línies ferroviàries circulen per les més importants avingudes.

5.3. Espai públic i espai privat: la resistència dels interessos creats

Quan l'1 de juliol de 1843 la Junta Suprema Provisional de la Província de Barcelona, decidit ja unilateralment l'enderrocament de la muralla de la Ciutadella, i necessitada de diners pels enderrocaments, va decidir sobre el futur dels terrenys desafectats, no va dubtar en decretar: "Art.1º. Los terrenos que en la actualidad constituyen los rebellines, fosos y glasis y de más obras de fortificación de la plaza de Barcelona que no hayan pertenecido á propiedad particular, son declarados de propiedad comunal. Art.2º. Las personas que en debida forma acreditasen su propiedad sobre los terrenos exceptuados en el artículo anterior, se les pondrá inmediatamente en posesión de los mismos..." (14).

De fet, els termes de l'edicte obeïen a la simple lògica. La història, però, invertirà aquest ordre lògic. Els anys que transcorren entre l'enderroc de les muralles i la cessió del solar de la Ciutadella, i les circumstàncies històriques faran que es produeixi una ràpida privatització de tota la franja perimetral de la ciutat desafectada amb la derruïció de les defenses; mentre que els terrenys de la Ciutadella, sobre els que pesen les reclamacions dels descendents dels afectats en temps de Felip V, es convertiran en espai públic, provocant un llarg i laboriós encadenat de litigis que durarà fins ben entrat el nostre segle.

Aquesta "inversió" es traduirà en termes urbanístics en un fracàs dels projectes d'amplis boulevards entorn a la ciutat i, en contraposició, en l'aparició totalment imprevista, fins a les acaballes dels anys seixanta, d'un parc en el solar de la Ciutadella.

En opinió de Garriga i Roca, que creiem significativa, "es indudable que una de las primeras necesidades del presente y porvenir que deben atenderse en Barcelona es la de desahogo recreo ó expansión para sus habitantes, hacinados en habitaciones altísimas y calles la mayor parte estrechas, en general privadas de aire sano y vivificador... Pero aún ha ido más allá el mal: la realización del ensanche, que indudablemente es en sí un gran beneficio, ha inutilizado los bellos alrededores, que desde el pie de las murallas constituían un campo abierto y de solaz para toda clase de personas, habiendo desaparecido también la propia muralla que era a su vez paseo ameno y de los más concurridos; de modo que este importante interés de recreo, ó mejor de salubridad, se ha olvidado enteramente, y los Barceloneses no tienen ya materialmente donde respirar el aire puro, como no sea el paseo de Gracia que ha perdido asimismo su amenidad desde que lo flanquean largas líneas de elevados edificios..." (15).

Els projectes de boulevards apuntaven, entre altres coses, a donar solució a aquest problema que Cerdà, malgrat la seva preocupació higienista, no havia previst. El projecte proposava un ampli passeig arbrat (de 60 metres d'amplada) seguint tot el perímetre exterior de la ciutat vella, per complir la funció "sanitària" i d'esbarjo que la construcció de l'eixample havia supri-

mit. Els boulevards no eren, però, únicament una extensa zona verda: complien altres funcions de servei a la vella i nova ciutat. La gran dimensió del boulevard, així com el seu traçat estratègic, el feia molt adient per convertir-se en suport de nombroses infraestructures: clavagueram, canalitzacions de gas i aigua potable, línia de tramvies de circumvalació, etc. (figs. 369 i 370).

El projecte de Garriga és una conseqüència lògica del seu programa de reforma de la ciutat vella. El teixit urbà d'aquesta, fins i tot amb modificacions importants, era incapaç de resoldre problemes de vialitat i connexió entre les diverses àrees. És especialment simptomàtic al respecte la proposta de Garriga d'aprofitar "el paseo de circunvalación (...) para dar paso subterráneo a doble vía, a los carros que transitan desde el puerto carbón de piedra, cuyo polvo molesta al vecindario, u otras mercancías" (16). Es fa palès en aquestes paraules un problema molt viu que plantejava la localització de la indústria al barri de Sant Pere i sobretot al Raval, allunyada del port, i que creava problemes de transport impossibles de resoldre amb els instruments de reforma de que disposava.

El boulevard es constituïa en un espai urbà d'osmòsi entre la vella i la nova ciutat. L'assimilava a "un parque estendido y continuado destinado à dar vida a la periferia, aliciente à la nueva Barcelona, expansió recreo y comodidad à ambas, vitalidad a la una y à la otra, y finalmente establecer el mayor equilibrio posible al valor de la propiedad, atrayendo y repartiendo el lucro, no solo en ambas orillas de la proyectada alameda sino

también à todas sus avenidas al interior y exterior, de esta suerte se verifica un enlace natural en alto grado provechoso, sin que las avenidas de la Ciudad actual dependan de las que están en proyecto, ni éstas de aquellas, porque unas y otras tienen salida al Boulevard con absoluta independencia..."

Si els boulevards de Garriga tenien poc en comú amb els oberts per Haussman a Paris, complien una mateixa funció estratègic-militar de control. Així, eren qualificats com "una zona muy a propósito para construir una línea de cuarteles destinados a alojamientos de las tropas, convenientemente repartidos por toda su extensión, facilitando la reunión de la fuerza pública para acudir inmediatamente al lugar que convenga o distribuirse por los distintos puntos de la ciudad" (17).

Les amplies vies proposades en substitució de les previstes al projecte Cerdà, quedaven dintre l'espai que ocupaven les defenses de la ciutat, el que havia de facilitar la realització del projecte. Aquest va ser aprovat per l'Ajuntament el 7 de maig de 1861, però no va rebre el vist-i-plau del Ministeri de la Governació, el que va comportar negociacions i diversos projectes amb modificacions respecte del original.

Paral·lelament, però, s'havien anat privatitzant els solaris de l'àrea afectada per les defenses d'acord amb el projecte de Cerdà, de tal manera que, finalment, el projecte de boulevards, independentment ja dels litigis entre l'Ajuntament i el Ministeri, havia de vèncer la resistència dels nous propietaris afectats.

Malgrat la insistència i els nombrosos projectes alternatius que es van realitzar, la proposta de Garriga fracassarà. En

un plànol de l'arquitecte, datat l'any 1868, encara hi són dibuixats els boulevards de 60 metres, quan ja s'havien aprovat les versions més estretes. A la llegenda del plànol s'adverteix: "Paseo de circunvalación: debe reformarse según los intereses creados en la carretera de Ronda durante la tramitación y aprobación de la Reforma General" (fig.371).

El projecte de boulevards va rebre nombroses crítiques, sobretot per la desproporció entre els resultats i la magnitud de l'atemptat a la propietat privada. El seu fracàs era un signe prou evident de la dificultat de conciliar interès públic i interès privat. Evidentment no era l'únic: els problemes de reparcel·lació i repartiment de càrregues del pla Cerdà, les dificultats en la formació de la plaça de Catalunya i, en general, les resistències de la propietat privada a fer efectiva la reserva d'equipaments previstos per Cerdà, van fer prendre consciència durant aquests anys de la necessitat de disposar de contingents d'espai públic per fer front a les necessitats d'equipament.

En un sistema polític que s'identificava amb la trilogia "llibertat, igualtat, propietat", on els terratinents i propietaris tenien ampli domini parlamentari, qualsevol mecanisme d'expropiació estava enormement limitat. Si bé és veritat que la Ley de Ensanche de Poblaciones de 29 de Juny de 1864 declarava d'utilitat pública les obres d'eixample pel que fa a carrers, places, mercats i passejos, el que permetia aplicar el sistema d'expropiació que preveia la llei del 17 de Juliol de 1836; cal remarcar la manca de recolzament legal a la formació de parcs, que la llei no considerava d'utilitat pública (18).

Quedava ben palesa la manca d'instruments i de voluntat política quan es presentava la necessitat d'afectar la propietat privada, i la dificultat d'assegurar la dotació de parcs que Cerdà havia previst. Quan el 1869 la ciutat va aconseguir recuperar els terrenys de la Ciutadella, aquesta evidència pesaria decisivament a l'hora d'assignar noves funcions als solars alliberats.

5.4. Les campanyes per l'enderroc de la Ciutadella i la cessió del solar

L'aprovació del projecte d'eixample comportava, de fet, la futura desaparició de la Ciutadella, i amb aquesta base es va reiniciar durant els anys 60 una nova ofensiva per aconseguir l'enderroc de la fortalesa. El 7 d'octubre de 1862, una proposició firmada per diversos regidors així ho entenia, i plantejava els avantatges que reportaria aquest fet a la Ciutat.

Lligant amb el que s'ha observat en els anteriors capítols, considerava la recuperació del solar ocupat per la Ciutadella com una necessitat històrica que el creixement de Barcelona havia anat fent cada vegada més apremiant. Així afirmava: "... en la necesidad siempre creciente de estender el estrecho circui to de esta Ciudad así en beneficio de la salud pública, como del fomento del comercio y desarrollo de la industria, necesidad que en términos se dejaba sentir en la parte baja o marítima de la población, como que á impulsos de ella construyose el barrio de la Barceloneta, llegandose hasta el punto de edificar en las orillas mismas del mar con grave riesgo i en detrimento de los pro-

pietarios y de la riqueza pública, eran causas poderosas que antes de ahora habrían ya seguramente producido los efectos o resultados apetecidos, si otras fueran y tan favorables como lo son en el día las circunstancias de entonces. Las ventajas que hoy ofrecen estas aparecen muy de relieve en primer lugar por que a merced del tiempo ha cundido y se ha arraigado todavía mas en estos habitantes el sentimiento y la idea que indujeron á sus mayores a representar contra la Ciudadela; en segundo lugar porque la mayor importancia de esta Capital, y la que simultaneamente ha ganado su Puerto en el cual es notable y cada día mayor el movimiento, hacen sumamente indispensable el destino para edificación de todo el perímetro ó terreno que comprende aquel fuerte y su zona de fortificación, por cuyo medio sea permitido construir en él, edificios y almacenes à propósito y capaces para la industria y comercio que no pueden tener ventajosa colocación en otro punto de la Ciudad; en tercer lugar por que esplicitamente está aprobado por el Gobierno de S.M. la desaparición de la Ciudadela con el hecho de la aprobación del plano de ensanche en el cual viene aquella indicada, y destinado a población el estenso espacio de terreno que el espresado fuerte abarca; en cuarto lugar porque está hasta la evidencia demostrado que muy poco o nada tienen hoy de inespugnable fortalezas como la que tratamos atendidos los descubrimientos y adelantos del arte de la guerra, y que por consiguiente son de todo punto inservibles para su objeto de defensa, y en quinto y último lugar porque su derribo y consecuente venta de solares edificables, reportaría principalmente al Estado cuantosísimos beneficios, pues que el considerable valor que naturalmente tiene todo aquel terreno crecería mu-

chísimo con la demanda y competencia de los comerciantes e industriales que tanto abundan en esta capital esencialmente mercantil e industrial, los cuales no perdonarían medio ni sacrificio para poder establecerse en las inmediaciones del Puerto, de la Bolsa y de la Aduana que constituyen el centro en donde se realizan las más importantes operaciones de sus negocios respectivos. Para el comercio ahora más que nunca son necesarios aquellos terrenos pues además de las vías férreas en explotación y próximas a explotarse, constituirán a nuestro Puerto el primero del Mediterráneo, y muy luego con la apertura del Itzmo de Suez subirá de puntos el tráfico de importación, haciendo de nuestra Ciudad un centro al cual afluyan las ricas arterias que forman nuestra floreciente agricultura industria y comercio. No basta, no, que hayan desaparecido varias zonas militares, y que merced á ello se hayan edificado con rápida prontitud. El Puerto con ello no ha mejorado sus condiciones de localidad, y si ya en los años del 1715 eran los barrios establecidos en el perímetro de la Ciudadela los más concurridos por el comercio á causa de su situación topográfica, siendo así que entonces no concurrían en esta Plaza la vida mercantil e industrial que los tiempos, la inteligente laboriosidad de sus moradores y otras consecuencias que han reportado las benéficas instituciones que ha alcanzado la generación presente, ¿Qué será ahora en que por estas causales ha tomado aquella gran incremento y poderoso desarrollo? Es pues en sentir de los Concejales firmantes absolutamente indispensable que cuanto antes desaparezca el fuerte de la Ciudadela, si se quiere que esta Capital obtenga el engrandecimiento y demás buenas condiciones que necesita..." (19).

La proposició es fonamenta en consideracions d'ordre polític (sentiment dels barcelonins contra la Ciutadella), d'ordre militar (inutilitat del fort) i d'ordre econòmic (reportaria quantiosos guanys a l'estat), però, bàsicament, gira sobre la necessitat d'expansió de l'àrea mercantil, industrial i portuària. El projecte d'enderrocament de la Ciutadella de Garriga i Roca, firmat a Barcelona el 14 de novembre de 1862, defensarà amb arguments similars la necessitat d'enderrocar la fortalesa (20).

Paral·lelament a l'escrit dels regidors, s'orquestrarà una campanya periodística insistint sobre el tema. En un article del "Diario de Barcelona", del 23 d'octubre de 1862, firmat per Mañé i Flaquer, es revelen alguns dels arguments esgrimits pels regidors, i afegia: "... Por otra parte, decretado el ensanche de Barcelona, que cambia de una manera tan radical la topografía de la ciudad y sus circunstancias estratégicas, cuando los antiguos edificios públicos buscan en la nueva ciudad situación y condiciones más apropiadas á su destino y más en armonía con los progresos de nuestra época, no se concibe que la guarnición de Barcelona continúe mal acuartelada y distribuida poco convenientemente para el caso de disturbios interiores".

Tres dies després, "El Lloyd Español" felicitava al Diari de Barcelona per l'article esmentat, i afegia: "... Además el Estado no debe gastar la mayor parte de sus fuerzas ni cifrar su empeño en levantar siempre fortalezas, esto se deja para el Asia. Todo estado europeo, una vez defendidas sus fronteras y costas, debe dedicar todo su rigor a multiplicar la producción y a desarrollar el progreso. Demolida la Ciudadela además de construirse

millares de casas se abriría allí una embocadura, anexa al nuevo puerto con canales y diques, como espondremos más adelante. Este puerto-embocadura además de multiplicar la vida de Barcelona, da ría crecidos bienes a todo el valle de Barcelona por toda la cos ta que arranca desde la puerta de San Carlos, multiplicando el valor de la propiedad..."

El mateix 26 d'octubre, el diari "El Telégrafo" insistia en la importància de l'àrea que ocupava la Ciutadella i en els a vantatges que comportava la seva demolició: "Por lo que toca a las ventajas que de ella (la derruició) habría de reportar Barcellona, son tan obvias, saltan tan a la vista de todo el mundo, que casi tendríamos por mal empleado el tiempo que invirtieramos en ponderarlas. La falta de almacenes espaciosos y convenientemente situados que se experimenta ya en esta capital, el sucesivo desarrollo de nuestras relaciones mercantiles, la natural tendencia de toda la población comercial y marítima a agruparse cerca del puerto y del elemento que le da en gran parte la vida, la proximidad de las principales estaciones de nuestros ferro-carrilles, todo contribuiría indudablemente á que se edificasen y poblasen en pocos años aquellos terrenos, convirtiéndolos en uno de los barrios más animados de esta ciudad y en el emporio de nuestro comercio".

La campanya, que va tenir ampli ressó, obtindrà resultats pírics. A través d'una Reial Ordre publicada pel Diari de Barcelona el 5 d'abril de 1864, el govern acceptava el dictamen d'enderrocament contra el parer de la majoria de la Junta d'armament i defensa del Regne; però les condicions que es posaven restaven

tot valor efectiu a aquesta decisió.

En efecte, el text de la R.O. acabava considerant "... que dadas las actuales condiciones de la Ciudadela podrá autorizarse su demolición sin perjuicio de la defensa y aun con ventaja de la misma, siempre que por lo que respecta a la fortificación sea reemplazado por otros fuertes que situados en aquella parte ó bien en puntos más adecuados llenen convenientemente el concepto defensivo, y que á la vez se levanten edificios capaces de satisfacer el acuartelamiento y los demas servicios y almacenes, factorias y repuestos que en el dia proporciona la citada Ciudadela: considerando que estudiada la cuestión en tal sentido permitirá, si asi se creyese ventajoso, disponer de las mesetas y faldas de Montjuich el completo de defensas, no solo sobre el puerto sino sobre el llano de Barcelona, concentrando en este punto todos los recursos posibles...".

Mana després que el Cos d'Enginyers de l'Exèrcit, a càrrec de l'Ajuntament, estudiï les alternatives per a la defensa, l'aquarterament, etc., i afegeix que "... despues de verificados y aprobados dichos estudios no ha de emprenderse la demolición de la Ciudadela sin que antes se hayan construido los nuevos fuertes y edificios que se deja hecho mérito, y de que el importe de estas obras ha de satisfacerse por el Ayuntamiento, que arbitrará los medios al efecto toda vez que el presupuesto de la Guerra no cuenta con recursos para esta atención". Mañé i Flaquer, encara que considerava que no s'havia de menysprear el que s'havia aconseguit, jutjava que les condicions que eren imposades comportaven dilacions que previsiblement s'eternitzarien (21).

En tot cas, el que es desprèn de tota la campanya que emprenen l'Ajuntament i la premsa és que la recuperació de l'àrea de la Ciutadella es veu necessària per permetre l'expansió del barri mercantil, industrial i portuari, el que coincideix amb una necessitat, sentida des del mateix moment de construcció de la fortalesa, i que el creixement demogràfic i econòmic de la capital han fet encara més urgent. En cap moment es planteja la possibilitat de destinar part del solar a parc o zona d'esbarjo. La necessitat d'establir un parc justament en els terrenys alliberats per la derruïció de la Ciutadella serà posterior, i fruit d'un seguit de circumstàncies que es crearan en els anys immediatament següents.

5.5. El solar de la Ciutadella: d'expansió potencial a parc "terminal"

5.5.1. La cessió del solar

Les "concessions de 1864" no havien fet avançar ni un pas en el procés de recuperació del solar de la Ciutadella. Seria amb la revolució del setembre de 1868 quan es crearien les condicions per la cessió. Pel que sembla, des de les negociacions prèvies, havien canviat radicalment els plantejaments respecte els de l'any 1862: el terreny alliberat ja no estava destinat a l'expansió del barri portuari, mercantil i industrial, sinó que roman-dria com a espai públic. La rapidesa de presentació dels primers avant-projectes (Fontseré i Garriga) (22) ultimats el mateix oc-

tubre, fa pensar en una decisió anterior a la revolució de setembre. "... Es possible que la decisió estigués presa ja en els cercles dirigits del partit progressista que accedia al poder". (23).

El cert és que aquesta decisió semblava ja molt madurada i fora de discussió. Al cap d'un any, el desembre de 1869, les Corts Constituents van cedir definitivament els terrenys de la Ciutadella a Barcelona. En la llei corresponent constava que es cedia gratuïtament a l'Ajuntament de Barcelona el solar de 608.807 m², que ocupaven la fortalesa i les seves defenses, per exemple de la via pública i amb destí a parcs i jardins "que sirvan de recreo y esparcimiento al vecindario" (24).

En contrapartida, l'Ajuntament es comprometia a pagar les despeses de la demolició, a construir el quartel o quartels que fossin necessaris per allotjar el nombre de soldats que formaven la dotació ordinària de la Ciutadella; i, sobretot, l'Ajuntament acceptava la responsabilitat d'indemnitzar als propietaris que en forma legal ho justificuessin. Finalment, la ciutat podia dedicar a la venda una petita part a l'edificació, que no podia excedir els 53.000 m², pagant 1,5% del preu de venda a l'estat.

Les condicions de la cessió havien d'afectar decisivament el futur de l'àrea, i si l'exigència d'instal·lar-hi un gran parc no sembla haver aixecat oposició, les condicions econòmiques van resultar més discutides. Les pàgines del Diari de Barcelona palesen la desconfiança en els resultats econòmics de l'operació, des del moment de discussió a les Corts, durant el novem-

bre de 1869.

El dia 15 comentava amb satisfacció l'actuació dels minis tres i parlamentaris catalans, però afegia: "tan lejos empero nos hallamos de considerar la cesión de este terreno con las cargas que sobre el pesan como un beneficio enorme que se hace a Barcelona en detrimento del Estado...", tal como ho presentaven alguns parlamentaris, "... que decimos sin vacilar que el Munici pio Barcelonés no debe admitir la concesión sino mediante inventario, esto es despues de saber a punto fijo las obligaciones que contrae á fin de que no se convierta en una operación ruinoso lo que aquellos señores diputados creen debe reportar un bene ficio leonino..." (25). I el dia 18 de novembre considera que les despeses fixes (demolició de la Ciutadella, construcció de quartels, etc.) són fàcilment controlables, però que el problema capital són les indemnitzacions: "Lo sucedido en la Plaza Catalu ña debe servir de lección provechosa para que en lugar de tener un sitio más agradable de esparcimiento y recreo no veamos levan tadas cercas de ladrillo en el paseo de San Juan y en el llamado Jardín del General..." (26). Acaba considerant que hi ha grans possibilitats que el negoci sigui ruinos. Els fets immediats seran alarmants: ja abans de la presa de possessió dels terrenys per la ciutat, el Marquès de Ayerbe haurà presentat la primera reclamació, que acabarà resultant exorbitant.

Les dificultats econòmiques i el nou programa pel solar, que queda incorporat a la llei de cessió, seran els dos condicio nants fonamentals dels avant-projectes i projectes que es realit zaran. Aquests són escassos i de poca qualitat, però han de ser-

vir de referència per il·lustrar un canvi radical en la valoració de la zona: s'ha passat de sentir com a prioritària una expansió cap a llevant dels barris més actius de la ciutat, a admetre sense discussió la necessitat d'un parc.

Aquest canvi d'actitud, però, es dona amb importants diferències de matís. Diferències que es poden il·lustrar amb la contraposició entre les propostes de Fontseré i Garriga i Roca. Altres propostes, com les d'Hermenegildo Tamaro i Carlo Macciachini tenen aquí poc interès.

Tant Garriga i Roca com Fontseré tenen avant-projectes i projectes que mostren un procés de maduració de les idees i del disseny, però bàsicament les postures es mantenen i es contraposen en punts essencials. La de Garriga, que assumeix plenament la necessitat del parc, però que no renuncia totalment al que semblava prioritari el 1862; la de Fontseré, que "oblida" les línies d'expansió cap a llevant i es concentra en la resolució del parc, estudiant estrictament l'àrea alliberada per la Ciutadella, en el compliment de la llei de cessió i en l'ajustament a les limitacions econòmiques de l'Ajuntament.

5.5.2. Les propostes de Garriga i Roca: la necessitat d'un compromís

El primer avant-projecte és el de Fontseré i Mestre, publicat a Barcelona el 15 d'octubre de 1868, un projecte que planteja clarament el canvi de posició que s'ha operat. "Está ya fuera de cuestión que la capital del Principado no goza de condicio

nes favorables á la salubridad general y que este punto de vital interés para todo el vecindario, no ha sido mirado nunca con la predilección debida. De este descuido proviene que en Barcelona no existan jardines y sitios de desahogo (ya que no puede llamarse tal aquel mezquino triangulo de tierra pegado a la Ciudadela) y que las plazas espaciosas hayan pasado a la categoria de aspiraciones quiméricas o poco menos. Pues bien: al derribar la Ciudadela ¿Hemos de convertir aquella extensa área en un nuevo barrio de calles angostas y casas de cuatro pisos, alineadas á cordel como tablero de damas, ni más ni menos que ha sucedido con terrenos antes inedicados dentro las murallas ó con las zonas del modernísimo ensanche? ¿Tendremos necesidad de aguardar el dia en que se construya el proyectado jardín junto al Besós, para hallar un sitio en que la vegetación convide á descansar de importunas ó fatigosas tareas? Y aún dado el caso de que llegue a convertirse en realidad el jardín ó parque citado ¿Podremos emplear muchas veces en ida y vuelta el tiempo destinado al paseo en un recinto ó lugar verdaderamente recreable? El presente proyecto satisface la necesidad de lugares de esparcimiento que siente Barcelona y reúne la grandiosidad con la conveniencia de la situació para todos los vecinos y especialmente para los del antiguo recinto y los de la Barceloneta. Las plazas y los jardines -ha dicho con mucho acierto y gráfica frase un escritor moderno- son á una población lo que los pulmones al cuerpo humano. Nuestra ciudad carece de tal condición; hoy que se presenta un favorable momento para procurársela no lo desperdiciemos..." (27).

En definitiva, la cessió de la Ciutadella representa l'úl

tima esperança de disposar d'un ampli espai al servei de la ciutat. La concreta solució que dóna Fontseré intenta conciliar la "grandiositat" amb el realisme d'una situació econòmica precària (fig.371). El seu lema és "No derribar para destruir sino derribar para embellecer", que fa referència als criteris de disseny del Parc. Fontseré conserva parts importants de la línia de fortificació, crea un passeig elevat per la muralla de la Ciutadella, considera factible mantenir temporalment les casernes mentre se'n construeixen de noves i omple el parc d'equipaments (Palau de la Indústria, Museus, etc.). L'avant-projecte, escassament reeixit pel que fa al disseny, sembla voler afrontar el problema amb els mínims costos per la ciutat.

Fontseré prescindeix totalment de les aspiracions que per la zona s'havien manifestat tan profusament anys enrera. Garriga i Roca, que després del fracàs dels projectes de boulevards és més conscient que ningú de la necessitat d'aprofitar l'avinentsa per reservar una àmplia zona verda (28), considera en canvi irrenunciable el plantejar en el projecte el problema de l'expansió cap a llevant.

Des del seu avant-projecte paral·lel al de Fontseré, insistirà infatigable, fins molt després de fallat el concurs, en aquesta necessitat de la ciutat. En una carta a l'Alcalde, data el 12 de maig de 1869, en la qual proposava convocar un concurs no exclusiu per arquitectes i establia les possibles condicions de temps, duració i premis, insistia: "Tampoco parece bastante limitarse al emplazamiento de un solo recinto antes convendría satisfacer la aspiración pública acrecentando los elementos

de vida de esta gran població, esencialmente marítima e industrial y fabril, que podria contener un palacio de exposició pública en dichos ramos, quedando el restante grandioso terreno para los citados jardines o parques sin perjuicio de cuantas combinaciones pudieran hacerse para utilidad del público en el sitio y zona indicados entre el Paseo de San Juan y la calle de la Marina de O a E y desde Alf Bey al Mar de N a S, con el menor espacio posible para una barriada precisa al comercio a orillas de la indicada dársena" (29).

En el seu projecte definitiu, datat el 25 de setembre de 1871, aquestes idees hi són molt més elaborades. Malhauradament, no s'ha trobat el plànol corresponent, però la lectura de la memòria és suficient com per fer-se una idea prou precisa del projecte, amb una aproximació suficient a les línies essencials de la seva planimetria i per entendre la riquesa dels plantejaments.

Garriga i Roca proposa destinar a parc l'espai entre el Passeig de Sant Joan, el carrer Marina, el carrer Pallars i la prolongació de l'actual carrer Wad-Ras, fins el passeig de l'Esplanada. L'espai resultant suposa un desplaçament cap el mar del gran parc de la Porta Nova previst per Cerdà, que dobla al mateix temps la seva extensió (fig.373). La situació del parc alterava el pla d'eixample en interrompre el curs de la Meridiana que connectava el port amb la plaça de les Glòries i amb la carretera de Granollers i Vic, però deixava possibilitats en l'ordre d'una futura expansió de la ciutat cap a llevant.

Així, la memòria, acabada la descripció del parc, proposa

va les pautes d'urbanització de les àrees restants i alguna reforma complementària de la ciutat vella: "... con la separación de los terrenos destinados a jardines y alamedas, quedan otros muy aplicables á la conveniencia y bellezas públicas, y muy adecuados para compensar los inevitables gastos de emplazamiento de la totalidad del parque, con solo urbanizar las porciones indicadas de color rosa, tomando por ejemplo del actual paseo de San Juan, la parte más necesaria para la regularización de aquella a la defectuosa de la Antigua Ciudad, hasta alinearse sus nuevas edificaciones sobre el nuevo paseo de San Juan, abriendo una interesante calle que llamaremos del Puerto sobre la prolongación recta de la de Gerona en el ensanche, conforme va trazada..." (30).

L'àrea del port quedava així connectada per tres vies a l'eixample que s'estava construint: la futura via Laietana prevista per Cerdà, la prolongació del carrer Girona i el nou passeig de Sant Joan. Per altra banda, a la cruïlla entre aquest últim i el carrer Pallars, Garriga i Roca dissenyava una plaça "... adonde converjen diez paseos en irradiación hacia distintas direcciones..." que compara amb la plaça de l'Étoile de Paris. Una de les vies era prolongació del passeig Nacional de la Barceloneta, mentre que en la part oposada, lògicament, una de les vies devia enllaçar directament amb la plaça de les Glòries: d'aquesta manera, la connexió entre aquesta plaça i el port salvava el parc projectat.

En la línia litoral, el projecte incorporava una constant de tots els projectes d'aquest arquitecte: l'expansió de l'àrea

portuària cap a llevant. "Al alcance de todos se halla la oportunidad de dar ensanche, entrada segura, condiciones higiénicas y corriente ó renuevo de aguas al puerto por el único punto que tiene acequible hacia oriente, que es precisamente el más propio para desarrollarse las barriadas marítimas y el más conveniente para emplazamiento de un gran arsenal marítimo a la moderna, que nada deje que desear".

El que revelava el que ja tenia expressat en el seu avant-projecte: "A nadie puede ocultarse la oportunidad conveniente á la vez que fácil preferente y económica de nuestro proyecto de abrir una darsena anchurosa, que enlazada y en comunicación recíproca mediante un puente giratorio sirviese de ensanche y complemento al actual desmejorado puerto. La situación no puede ser más ventajosa, ya por lo abrigada, y segura, ya por su fácil ejecución y comodidad del comercio interior y exterior que sin duda irá estendiéndose hacia el E de la Ciudad, que es su único punto de explotación, toda vez que la montaña de Montjuic corta el lado occidental..." (31).

D'acord amb aquest punt de partida, Garriga estructurava entorn a la Nova Dàrsena i les línies de ferro-carril el que anomenava el "barrio de la Nueva Ribera", en una evocación del barri enderrocat per la Ciutadella. Aquest ocupava l'espai entre la Dàrsena i el parc, i tenia com a principal la funció portuària.

Situava aquí "... una vasta Aduana marítima agrupada a la estación general de ferrocarriles, mediante un canal de mar navegable que facilitaría la carga y descarga directamente con las mismas embarcaciones." També considerava la necessitat de preveu-

re un "... Depósito Comercial y de contratación, asimilado á la Cité de Londres junto al puerto y centro de relaciones mercantiles, y particularmente contiguo á la Estación General de Ferrocarriles...".

Si, per una banda, es proposava un reforçament de les connexions del nou eixample amb el port, i es salvava l'enllaç amb la plaça de les Glòries, per l'altra, tota la franja litoral s'estructurava com a àrea mercantil i portuària perfectament connectada a l'àrea industrial del Poble Nou, que en aquelles dates era qualificat de "Manchester Català". Amb això s'intentava complir una aspiració que trigaria molts anys en concretar-se: la que creia en la necessitat d'una més estreta vinculació entre port i àrea industrial. Els paral·lelismes amb el port de Marsella són obvis (fig.274) i de fet Garriga i Roca assenyala explícitament aquest model.

5.5.3. El projecte de Fontseré: la cancel·lació d'una connexió cap a llevant

Fontseré, en la línia que ja mostrava el seu avant-projecte, serà sensible a un altre ordre de preocupacions i oblidarà completament els problemes que vol resoldre Garriga. En aquest sentit, el seu projecte es representatiu de les altres propostes que coneixem, fora i dintre del concurs: pensem en les que va fer el mestre d'obres Hermenegildo Támara, conegudes a través de la premsa, o el projecte presentat a concurs per Carlo Macciachini (32).

Si el projecte de Garriga afectava un sector de propietat privada, en els projectes citats hi ha una voluntària limitació en l'àrea de les propostes, intervenint únicament en la zona desafectada. En cap cas s'expliciten plantejaments més generals pel que fa als efectes dels projectes a escala urbana. En tot cas, l'únic projecte que té interès analitzar és el de Fontseré, i això per dues raons: per una banda perquè és el més elaborat, i per l'altra perquè és el que s'acabarà realitzant.

Fontseré parteix de premises d'un gran realisme, un realisme fins i tot excessiu. Manté el seu projecte dintre dels límits dels terrenys alliberats per la Ciutadella, s'ajusta al màxim a l'Edicte emés per les Corts Constituents i a les bases del Concurs Municipal; i a més, com manifesta a la memòria: "... no olvidando la situación actual del Municipio, he procurado aliar la magnificencia y grandiosidad del proyecto con las condiciones económicas necesarias..." (33). En efecte, aquest realisme es compagina amb la voluntat de convertir el seu parc en un protagonista essencial de l'escena urbana, eliminant qualsevol altra funció del centre del seu programa.

Per recolzar la seva posició inicia la memòria amb consideracions d'ordre higiènic. D'acord amb el seu lema per el projecte ("Los jardines son á las ciudades lo que los pulmones al cuerpo humano") i d'acord amb el que ja manifestava a l'avantprojecte, Fontseré només considera la necessitat que té Barcelona de "... sitios en los cuales su laboriosa población pueda hallar recreo en los días y horas que destina al descanso".

Fins i tot, quan fa referència al desenvolupament indus-

trial i del tràfic portuari, és només per emfatitzar la necessitat del parc: "Por otro lado el número de habitantes que hoy cuenta, el desarrollo de la industria, la importancia que ha adquirido su puerto que irá en aumento á medida que se adelante su reforma, exigia que se pudiese contar dentro de su recinto alguno de aquellos sitios monumentales que poblaciones extranjeras de mucho menos vecindario y de muchísima menor importancia pueden enseñar á los forasteros que las visitan. Barcelona se halla hoy sin jardines. Barcelona no tiene plazas de extraordinaria extensión. Barcelona carece de paseos dispuestos de modo que ofrezcan grata sombra en los días calurosos del verano ó sitios resguardados de los vientos del Norte en donde gozar de las delicias del Sol, durante los días de invierno . La transformación de los terrenos de la Ciudadela en jardines ó parques llenaran estas necesidades y a la vez daran salubridad a la población por medio del beneficio y saneador influjo que la vegetación ejerce continuamente".

En resum, per Fontseré el parc té funcions higièniques, però sobretot passa a primer pla la seva concepció de parc com espai monumental. Dos aspectes presents també en el projecte de Garriga i Roca, però que en haver de compaginar-se amb altres requeriments de la ciutat d'ordre funcional, no podien modelar lliurement el parc que proposava.

En el projecte de Fontseré, els requeriments d'ordre simbòlic són els que configuren el parc, que es converteix en un espai emergent en el paisatge de la ciutat, i en horitzó perspectiu de dues vies principals: el passeig de l'Aduana i el nou pas

seig de Sant Joan, que es convertirà, en el seu tram entre la Porta Nova i el parc, en una mera extensió d'aquest.

A diferència de l'avant-projecte, que mostrava encara un disseny molt primari, el projecte aconsegueix un resultat més apropiat al significat urbà que es vol atorgar al parc; i encara que serà molt modificat interiorment en els anys a venir, en essència, la seva relació amb la ciutat no variarà. La gran àrea que ocupa es configura com un espai privilegiat però límit dintre la ciutat, un espai que dóna clarament l'esquena a tot l'exemple oriental i ignora la gran via Meridiana que porta a la plaça de les Glòries (fig.375). Les connexions que tant havien preocupat a Cerdà i Garriga i Roca són suprimides de soca-arrel.

L'elecció del projecte de Fontseré sorprèn pel que suposa de renúncia de velles reivindicacions, però es fa més comprensible en considerar les circumstàncies que hi concorren. Primerament les de caràcter més conjuntural, que es poden resumir en la triple necessitat: d'aprofitar l'última oportunitat de disposar d'un gran parc; d'adaptar-se, per raons econòmiques, a les estrictes disposicions de la llei de cessió del solar (a les que Fontseré era qui millor s'ajustava); i, també, considerat el poc èxit del concurs, d'escollir un projecte entre els pocs presentats, que d'altra banda no es distinguien per la seva qualitat.

Però, evidentment, aquestes restriccions són totalment insuficients per explicar l'elecció. Per entendre-la l'hem de situar en el "camp de forces" actuant sobre les decisions municipals, detectable almenys des del debat sobre els projectes d'exemple.

En efecte, des del debat generat entorn als projectes d'eixample, s'observa en les instàncies municipals, i en les forces vives de la ciutat, l'aspiració a un model de ciutat molt allunyat al del projecte de Cerdà. És perceptible, malgrat les diferències, la defensa d'una Barcelona en la qual ha de jugar un paper central la formació d'un espai residencial, i d'un escenari urbà, per les noves classes metropolitanes altes i mitjanes; per sobre de la "ciutat funcionant" proposada per Cerdà, que privilegia les funcions productives i d'intercanvi, i que es planteja com un espai homogeni on cada punt ofereix els mateixos avantatges tan higiènics com d'accessibilitat.

Com ja hem observat, els projectes promoguts o defensats des de l'Ajuntament establien clares diferències entre les diverses àrees que comprenien. Recollien, de fet, les ordenances de segregació de la gran indústria moguda per vapor, que s'aplicaven efectivament des de 1846, i que reafirmaven els estudis previs als projectes d'eixample, realitzats per diverses instàncies ciutadanes, assumint pel mateix motiu una segregació de la residència obrera (34).

Les orientacions municipals eren molt sensibles als interessos dels propietaris del sòl, que estaven amb motiu de l'eixample organitzats en dos bàndols molt actius, ben definits i sovint enfrontats: els del interior i els de l'exterior. Les diferències que mantenien amb motiu de la construcció de l'eixample no devien existir pel que fa a la necessitat de formació del parc en el solar de la Ciutadella, i a la conveniència d'adoptar un projecte com el de Fontseré, que bloquejava la formació d'un nou

front d'urbanització que hagués entrat en competència. Més encara quan, fins aquell moment, la construcció efectiva de l'eixample es movia amb una extremada lentitud.

Els propietaris que s'haguessin pogut beneficiar d'un creixement cap a llevant no podien tenir tanta força com els propietaris del interior, o els que posseïen terres entre Barcelona i Gràcia, que s'havien beneficiat d'unes expectatives molt més primerenques i que s'havien organitzat més eficaçment.

La permanència de la Ciutadella i del Fort Pius d'una banda, i la divisió de la propietat en petites parcel·les de regadiu que devien ser molt rendibles, acaben d'explicar l'escàs pes dels propietaris de llevant a l'hora de forçar un projecte que els afavorís.

Finalment, no es pot oblidar un factor important: el caràcter supramunicipal del projecte d'eixample. Les divisòries de terme imposen invisibles però poderoses línies de ruptura en el traçat homogeni d'Ildefons Cerdà. Ruptura que es fa particularment evident en el límit entre els termes de St. Martí de Provençals i Barcelona, palesament desequilibrats. L'àrea a llevant de la Ciutadella, malgrat pertànyer a un altre municipi, havia jugat des de feia temps un paper d'espai residual al servei de la ciutat, intervencions concretes, com el Lazareto, el Cementiri o el Bogatell en són testimoni. Les diferències en la capacitat de gestió dels dos municipis, que resulta abismal, dona tota la iniciativa al consistori barceloní, i aquest, des d'una òptica estrictament municipal, devia estar molt poc interessat en obrir un altre front d'eixample que de fet beneficiaria a un altre ter

me (recordem que el límit entre termes passa pels peus dels glacis de la Ciutadella).

Des de les discussions sobre els projectes d'eixample és palesa la política municipal implícita de reservar pel terme de la ciutat les funcions més representatives, mentres es preveïen els termes de Sants i de St. Martí de Provençals per les activitats industrials. Barcelona, i el seu eixample immediat cap a Gràcia, es projectaven com a centre residencial i de sociabilitat d'una burgesia metropolitana: centre polític i de serveis d'un ampli territori.

En aquest programa implícit, Barcelona no aspira, com hem dit, a ser una gran ciutat industrial sinò una gran capital. El debat de l'eixample és una primera manifestació d'una aspiració que serà des d'aleshores permanent: les exposicions universals, el pla Jaussely..., i fins la competició per aconseguir les olimpíades, seran episodis que ho corroboraran.

Des d'aquesta perspectiva, l'elecció del projecte de Fontseré, més enllà dels seus avantatges econòmics i burocràtics, no és una elecció "innocent". Suposa crear una extensió del centre monumental i representatiu que encara gravita en gran mesura sobre el Pla de Palau, i al mateix temps establir una barrera que el separi decididament del terme de St. Martí de Provençals "sacrificat" als efectes antihigiènics i conflictius d'una funció industrial que el nou parc està destinat a celebrar.

El barri tradicionalment actiu de la ciutat, que concentra des de l'edat mitjana les funcions portuària, mercantil, comer

cial i industrial quedarà enriquit amb un parc que aproxima Barcelona a les grans capitals. Es reforça d'aquesta manera una funció lúdico recreativa present a l'àrea, almenys des de la formació del Passeig de l'Esplanada, i es reforça lògicament la seva atracció sobre la resta de la ciutat.

El parc, si per ell mateix no resta centralitat a l'àrea, es configura com un límit evident que, reforçat per la presència de les vies dels ferrocarrils de Granollers i Mataró, perpetuarà el paper de barrera que històricament havia jugat la Ciutadella. Una barrera que es mostrarà de fet tan poderosa com la fortalesa mateixa i que tindrà, conjuntament amb altres factors, repercussions estructurals essencials en el llarg termini.

El dinamisme de l'àrea veurà bloquejades les seves possibilitats de donar-se un marc urbà propi d'un barri de negocis en expansió, i les possibilitats d'articular una còmoda extensió cap a llevant que connecti amb les zones adients per la nova indústria.

El centre de negocis en expansió, implorant en els vells teixits s'estendrà, a la segona meitat del segle XIX, cap al carrer Ample i la Rambla (35). Les constants iniciatives per endegar "la Reforma" que culminarà finalment ja en el segle XX amb l'obertura de la via Laietana, serà efectivament més que una simple connexió de l'eixample amb el port, o una gran operació immobiliària, serà la "Reforma" del vell barri de negocis que manté la seva vitalitat, i necessita connectar-se, renovar-se i donar-se una nova façana.

Les previsions de Cerdà quedaran totalment distorsionades.

La Ciutadella projectarà una "sombra" encara avui molt clara a tota l'àrea entre el Parc i el Besós. Els aforaments del transport rodant de l'any 1963 són explícits sobre l'accessibilitat d'aquesta zona històricament tan pròxima als nodes essencials de l'activitat urbana, la recuperació de la qual es avui de plena actualitat (fig.377).

NOTES CAPÍTOL 5

1. Segura, A., Suau, J., L'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona 1723-1823/1841, a les "Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història", novembre, 1982, ed. La Magrana, Barcelona, 1984.
2. Batlle, C., Ponència de societat i demografia a l'edat mitjana al II Congrés d'Història Urbana del pla de Barcelona, desembre, 1985.
3. Només cal veure l'enfrontament entre la comissió de propietaris de l'interior de Barcelona i la comissió dels propietaris de l'exterior, que eleven a la Reina queixes i defenses de l'eixample. Encara més explícitament ho exposa Francesc Soler i Glòria a l'Apèndice a la memoria facultativa del ensanche y mejora de la Ciudad de Barcelona del ingeniero Francisco Soler i Glòria, por el mismo. Barcelona, 1859, quan diu: "Sabíamos al formar nuestro proyecto, que personas de poderosas influencias locales habían comprado estensiones considerables de terreno á uno y otro lado de ese paseo, y que la opinión pública sobrecitada con habilidad, clamaría por que se conservase á todo trance en el proyecto de la ciudad futura...". Justament una de les objeccions que s'havia posat al seu projecte era "el poco respeto a los intereses creados, puesto que no podía llevarse a cabo el proyecto sin traer honda perturbación a la riqueza urbana de Barcelona".
4. Manuel Torres Capell ho exposa: "el pas de la ciutat immòbil, fixada en el temps i en l'espai, a la ciutat que creix i que funciona econòmicament, és important en la gènesi de les teories i els instruments d'urbanisme. Fins al segle XVIII la forma de la ciutat només podia tenir representacions estatiques , construïdes sobre la realitat, les muralles i els elements més característics, o sobre idees d'organització ideal. En canvi, des de final del segle XVIII, i principalment en el XIX, es difonen a tot Europa descripcions de ciutat on es posa atenció a les funcions urbanes -al comerç, a la indústria o a les activitats d'administració- i a la incidència de les funcions de creixement econòmic. La ciutat esdevé capaç de créixer i es relacionen els fac

tors producció i economia. Així s'inicia la referència al "caràcter poblador de les activitats econòmiques urbanes" idea en la qual es reflectirà una part important del contingut de les concepcions d'urbanisme del segle XIX, i fins i tot, del segle XX..". Inicis de la urbanística..., op.cit., p.63.

5. Juicio crítico de la exposición pública de planos y proyectos de reforma y ensanche de Barcelona, reproduït a F. Estapé, op.cit., p.214 i ss.
6. Les estadístiques urbanes incloses en la seva monumental obra, són justament una inapreciable font d'informació per conèixer la ciutat de mitjans del segle XIX.
7. Apéndice a la memoria..., op.cit., nota 3.
8. Als projectes d'eixample fa explícita menció a una opinió pública que no és altra que la d'aquests interessos creats. Més tard, en el seu projecte pel solar de la Ciutadella, comenta: "contiene pues dicho plano no sólo el conjunto del parque, objeto principal de esta memoria, sino el trazado de reforma de una gran zona de las barriadas orientales de Barcelona, considerandolo punto de partida de varias mejoras relacionadas entre sí, y convenientemente armonizadas con las mismas de que se trata y con los intereses creados en la moderna población foránea (ensanche)". Proyecto de parque-Jardines y accesorios de recreo y utilidad para erigirse en el solar de la ex-Ciudadela de la presente capital, IMHB, Documentació personal, Garriga i Roca, caixa 9.
9. Garriga i Roca, Memoria... del anteproyecto de ensanche de la ciudad de Barcelona, Barcelona, 1858, p.8.
10. Libro de Actas de la Academia de San Jorge, 13 de març de 1855.
11. Reforma y ensanche de Barcelona. Cartas de un amigo de allá á otro amigo de acá, Barcelona, 1860. En aquest opuscle es fa una crítica al projecte de Rovira i Trias. Entre els punts que se li critiquen es pot destacar la "marginalitat" del port. "Proviene esto de que al escoger el centro de este radialismo se ha prescindido del puerto, que es el gran centro natural de acción y de vida en toda población marítima como Barcelona, y se ha creado otro centro artificial que no tiene ninguna razón filosófica de ser".

12. Garriga i Roca, M., Proyecto de conclusión y mejora del Puerto Militar y mercantil de Barcelona, Barcelona, 1954.
13. Garriga i Roca, M., Ensanche de Barcelona -ampliación a la memoria general que acompaña los siete proyectos y explicación concreta al de nº 5, IMHB, Documentación personal, Garriga i Roca, Caixa 4.
14. Sanpere i Miquel, S , Los terrenos..., op.cit., p.113.
15. IMHB, Documentación personal, Garriga i Roca, Caixa 9. Ante-proyecto de transformación de los solares de la Ciudadela y fuerte San Carlos en gran parque recreativo industrial, Palacio de exposición pública...
16. Garriga i Roca, M., Memoria descriptiva del proyecto de Boulevard o paseo de circumvalación de la ciudad de Barcelona, abril, 1861, citat per Glòria Camarero: Los proyectos de bulevares de Garriga i Roca o las nuevas fronteras de la Barcelona burguesa, comunicació presentada al II Congrés d'Història Urbana del Pla de Barcelona, desembre de 1985.
17. Id. nota 16
18. Coromines Ayala, M., Suelo, Técnica e iniciativa en los orígenes del ensanche de Barcelona, Tesi doctoral, juny, 1986, ETSAB.
19. Proposición firmada 7 octubre de 1862 por Balthasar Fiol/ Antº Michel/ Gil Sech/ P.Collaso/ Abelló/ Ildefonso Pau/ Miquel Comellas/ I.Miquel/ Serratacá (concejales), IMHB, Documentació personal, Garriga i Roca, Caixa 9.
20. Garriga i Roca, M., Memoria acompañatoria del plano de la Ciudadela de Barcelona y proyecto de su derribo, Barcelona, 1962, IMHB.
21. Tots els paràgrafs de premsa citats aquí estàn extrets de la Documentació personal de Garriga i Roca que es conserva al IMHB. L'última cita correspon al "Diario de Barcelona", 5 d'abril de 1864.
22. Els avant-projectes es presenten ja l'octubre del mateix any. Veure Documentació personal de Garriga i Roca que es conserva al

IMHB.

23. Arranz, M., Grau, R., López, M., El parc de la Ciutadella, op. cit., p.35.
24. Sanpere i Miquel, S., Los terrenos..., op.cit., pp.117 i ss.
25. Diario de Barcelona, 15 de novembre de 1869.
26. Id. nota 152.
27. Memòria de l'Ante-proyecto para la construcción de un jardín ó parque y de museos para la ciencia, el Arte y la Industria en la actual Ciudadela, de Josep Fontseré Mestre, Barcelona, 15 octubre de 1868.
28. IMHB, Documentació personal, Garriga i Roca, Caixa 9. Ante-proyecto de transformación de los solares de la Ciudadela y Fuerte San Carlos en gran parque recreativo industrial, Palacio de exposición pública, dársena marítima para ensanche del puerto y otros accesorios.
29. IMHB, Documentació personal, Garriga i Roca, Caixa 9. Carta del 12 de maig de 1869 dirigida a l'Alcalde Salvador Maluquer.
30. IMHB, Documentació personal, Garriga i Roca, Caixa 9. Memòria descriptiva del Proyecto de Parque-Jardines..., op.cit.
31. Les afirmacions de Garriga poden ser discutibles des d'un punt de vista tècnic, però, observades des de la perspectiva de la ciutat, semblen difícilment rebatibles. Interessa doncs, més que la viabilitat tècnica del port, el que ens demostra des del punt de vista de la ciutat.
32. Grau, R., López, M., La gènesi del Parc de la Ciutadella: projectes, concurs municipal i obra de Fontseré i Mestre (1868-85), Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, nov. de 1982. La Magrana, 1984.
33. Memòria del Proyecto de un parque y jardines en los terrenos de la ex-Ciudadela de Barcelona de Josep Fontseré Mestre Aprobado en concurso público por el Excmo. Ayuntamiento el 19 de Marzo de 1872, Barcelona, 1872.

34. Per exemple els projectes de Garriga i Roca o de Rovira i Trias i els estudis previs a les bases del concurs, com la "Memoria acerca de las ventajas que se lleve desde luego a efecto el Ensanche de Barcelona por la parte de Gràcia", Barcelona, 1859 (reproduïda per Fabià Estapé, op.cit.), les directrius que consten en el "Libro de Actas de la Academia de San Jorge, 13 de març de 1855 (citada a la nota 10 d'aquest capítol) o la "Memoria que la comisión elegida entre los representantes de las corporaciones e institutos de Barcelona... ha presentado proponiendo las bases generales que en su concepto debieran adoptarse para el ensanche de esta Ciudad", Barcelona, 1855 (consultable al IMHB).
35. Colell, A., El centro de negocios y comercial de Barcelona en el año 1886, Comunicació presentada al "II Congrés del Pla de Barcelona" (en premsa).

APÉNDIXS

Apèndix 1

GUIA DE CARRERS

1516 - 1716

Abaixadors, Carrer dels	1.k.18
Agulleres, Carrer dels	1.m.18
Aire, Carrer del	2.h. 7
Ajuda, Carrer de la Mare de Deu de la també per Mare de Deu	2.h.10
Allada, Carrer d'en; també per Nallada	4.f. 9
Amargós, Carrer d'en	2.f. 7
Ample, Carrer	3.m.
Angel, Plaça de l'.....	2.l. 7 3.h.18 4.f. 4
Angel, Carrer del portal de l' també per Portal de l'Angel	2.d. 7
Angels, Carrer dels	1.h.10
Angels, Plaça dels	1.g.10
Arboleda; també per Arbreda	4.l.10
Archs, Carrer dels	2.h. 6
Arenes, Carrer de les (als Escudellers)	3.j.13
Arenes, Carrer de les (a Sant Llâtzer)	1.i. 6
Arenes, Carrer de les (prop de Santa Clara)	4.h.13
Argenter, Carrer d'en	2.g.12
Argenteria, Carrer de l'.....	3.j.19
Argenters, Placeta dels	3.i.18
Arlet, Carrer d'en; també detràs Sant Just	3.h.16
Aroles, Carrer d'en	3.g.11
Arrover, Carrer d'en; també Na Rodés	4.h. 9
Assaonadors, Carrer dels	4.f. 8
Aucells, Carrer dels; també Ocells	2.i.15
Avallà, Carrer d'en; també Avellà	2.j. 8
Avella, Carrer de l'; també de la Bella	4.k. 9

Ave Maria, Carrer de l'	2.j. 3
Aymerich, Carrer d'en; també carrer de St. Francesch	3.i.18
Baixada de Cassador; també Davallada de les escales de Cassador	3.i.17
Banys Nous, Carrer dels; també Banys	2.j. 3
Banys Vells, Carrer dels; també Banys	4.h. 6
Basea, Carrer de la	3.j.17
Basea, Plaça de la; també de les Cols i dels Traginers	3.k.16
Basea, Placeta gran	3.j.17
Basses del Molí de Sant Pere, Carrer de les	2.i.14
Barra de Ferro, Carrer de la	4.g. 6
Barres de Llotge; també Claveguera de Llotge	3.m.19
Bauritzó, Carrer d'en; també de Sant Miquel	3.h.15
Beates, Carrer de les	2.h. 9
Beates, Placeta de les	2.h. 9
Bella, Carrer de la; també de l'Avella	4.k. 9
Bellafilla, Quatre cantons de; també per Quatre Cantons	3.i.15
Belloch, Carrer d'en	4.j.10
Benlligades, Carrer de les; també Mal.lligades	4.k. 8
Bertrallans, Carrer de	2.e. 5
Blanqueria, Plaça de la	4.g. 9
Boixadors, Plaça de; veure plaça de la Dagueria o de les Cols	
Bonaire, Carrer de	4.j. 9
Bonanat Ponç, Carrer de	1.m.11
Bonsuccés, Carrer del	1.h.13
Boquer, Carrer d'en	4.f. 6
Boqueria, Carrer de la; també Socaria	2.j. 1 3.f.12

Bòria, Carrer de la	2.1. 8
	4.f. 4
Born, Plaça del	4.i. 7
Borra, Carrer d'en; també per Mossén Borra o Elisabets	1.h.12
Bot, Carrer d'en	2.f. 3
Botella, Carrer d'en	1.i. 4
Boters, Carrer dels	2.h. 5
Bou, Carrer del (prop la Plaça dels Traginers)	3.k.16
Bou, Carrer de l'Hostal del; també per Hostal del Bou	2.i. 7
Bou, Carrer del (Sant Pere)	2.g.11
Brocaters, Carrer dels	2.k. 6
Brosolí, Carrer de	4.h. 5
Buada, Carrer d'en	3.1.15
Bufanalla, Carrer d'en; o volta d'en	4.j. 6
Burgués, Carrer d'en; també de Sant Roc	3.j.18
Cabres, Carrer de les; també de Sant Josep	1.m.11
	1.k.12
Cadena, Carrer de la	3.e. 6
Caldes, carrer d'en	4.k. 8
Call, Carrer del	2.k. 3
	3.g.14
Call, Volta del; també volta d'en Colom	2.j. 3
Cama d'All, Carrer de; també del Mall o de la Drassana	3.1 8
Camarroca, Carrer d'en	4.h.11
Canals, Carrer de les	4.g.10
Candeles, Carrer de les	4.f. 5
Candletes, Carrer de les	4.f. 5
Canuda, Carrer de la	2.e. 4
Canvis Nous, Carrer dels; també Canvis	3.m.19
	4.j. 4

Canvis Vells, Carrer dels; també Canvis	3.m.18
Cap de Creus (a la Rambla); també Pla de la Boqueria	1.m.12 2.i. 1 3.e.11
Capellans, Carrer dels	2.g. 6
Capellans del Palau, Carrer de; també Templers	3.i.14
Carabassa, Carrer d'en	3.k.13
Carassa, Carrer de la	4.g. 5
Carders, Carrer dels	2.k.11 4.f. 7
Carme, Carrer del	1.i. 8
Carme, Volta de Ntra.Sra. del; veure també per Ntra.Sra. del Carme, i per Volta	4.g. 4
Carnisseria d'en Sors, Carrer de la	3.j.13
Cascari, Carrer d'en; també St. Francesc	2.k. 8
Cassador, Baixada de; també Davallada de les escales de Cassador	3.i.17
Cavarroques, Carrer d'en; també Cavarronyes o Camarroca	4.h.11
Cecs de Sant Cugat, Carrer dels; també de la Neu	4.f. 8
Cellers, Carrer d'en	2.h. 7
Cendra, Carrer de la	1.g. 4
Cera, Carrer de la	1.i. 4 3.a. 4
Cervelló, Carrer d'en	1.k.10
Cirer, Carrer d'en; també Sirer o Volta d'en Marles	2.k. 9
Cirera, Carrer d'en	4.h. 7
Ciutat, Carrer de la	3.h.15
Civader, Carrer d'en	4.g. 5

Claveguera de Llotge, Carrer de la; també Barres de Llotge	3.m.18
Claveguera del Pi, Carrer de la; també Riera del Pi	2.i. 1
Claveguera, Carrer de la (Sant Pere)	2.i.12
Còdol, Carrer del	3.l.12
Cofraners, Carrer dels; també de Les Moles	3.h.16
Colom, Volta d'en; també Volta del Call	2.j. 3
Cols, Plaça de les; també de la Dagueria	3.h.17
Cols, Plaça de les; també dels Traginers o de la Basea	3.k.16
Comertes, Carrer de les; també del Peu de la Creu	1.h. 8
Comtal, Carrer; també Condal	2.e. 7
Comtal del Rec, Carrer; també del Rec Comtal	2.i.15
Condal, Carrer; també Comtal	2.e. 7
Confraria dels Argenters, Placeta de la; també Placeta dels Argenters	3.i.18
Copons, Carrer d'en	2.h. 8
Corder, Carrer d'en	2.f. 5
Corders, Carrer dels	2.l.10 4.e. 6
Coromines, Volta d'en; també de Sant Jacint	2.k.10
Coromines, Volta d'en; també per Volta	4.f. 5
Coromines, Carrer d'en	2.k.10
Correadors, Carrer dels	4.g.10
Corretger, Carrer d'en	4.i. 8
Corrúbia, Carrer de la; també Corríbia	2.i. 7
Cortines, Carrer de les	2.i.15
Costat de Sant Just, Travessia del	3.h.16
Cotoners, Carrer dels	4.f. 5

Cremat Gran, Carrer	4.g. 7
Cremat Xic, Carrer	4.g. 7
Cruanyes, Carrer d'en	4.k. 8
Cuch, Carrer d'en	2.g.10
Cucufate, Carrer de Sant; també Sant Cugat	2.k.12 4.e. 8
Dagueria, Carrer de la	3.h.17
Davallada de la Canonje	2.j. 6
Davallada de la presó	2.1. 7 3.h.17
Davallada de les escales de Cassador; també Baixada de Cassador	3.i.17
Davallada dels lleons; també del Palau	3.k.14
Davallada de Santa Eulalia, Carrer de la	2 j.14
Davallada de Sant Miquel, Carrer de la	3.h.14
Davallada de Viladecols	3.j.16
Davant la Ciutat, Carrer; també de la Ciutat	3.h.15
Davant la Muralla, Carrer; també Detrás la Muralla	3.n.14
Davant la Pescateria, Carrer	4.l. 8
Davant la Porteta de Sant Jaume, Carrer; també de la Ciutat	3.h.15
Davant "lo Palacio", Carrer	4.k. 6
Detrás la Muralla, Carrer; també Davant la Muralla	3.n.14
Detrás les Magdalenes, Carrer	2.g. 7
Detrás Sant Agustí, Carrer	4.f.11
Detrás Sant Llätzer, Carrer; també Sant Llätzer o Arenes	1.i. 6
Dies Feiners, Carrer dels	4.j. 9
Diputació, Carrer de la; també del Bisbe	2.k. 5
Donzelles, Carrer de les	2.k. 7
Dormidor de Sant Francesc	3.m. 9

Drassana, Carrer de la; també del Mall o de la Cama d'All	3.1. 8
Drassanes, Carrer de les	3.1. 6
Dufort, Carrer d'en	2.k. 9
Dusay, Volta d'en	4.j. 7
Ecce Homo, Volta de Sant; també volta de Muntanyans	2.k.12
Egipcíaques, Carrer de les	1.j. 9
Elisabets, Carrer dels; també de Mossén Borra o d'en Borra	1.g.11
Encants, Volta dels; també per Voltes i plaça dels Encants	3.m.17
Ensenyança, Carrer de la; també Torners	3.h.14
Entremesos, Carrer dels; també dels Gegants	3.i.14
Escales de Cassador, Davallada de les; també Davallada	3.i.17
Escales de la Seu	2.i. 6
Escudellers, Carrer dels	3.j.11
Escudellers Blancs, Carrer dels	3.i.11
Esgrima, Carrer de l'.....	4.g. 7
Esparteria, Carrer de l'	4.j. 7
Esparteria Vella, Carrer de l'	4.j. 6
Espaseria, Carrer de l'	4.j. 5
Espolsa-Sacs, Carrer; també per volta	2.e. 7
Esprit-Sant, Carrer de l'	4.h.12
Estruch, Carrer d'en	2.d. 7
Estudi, Carrer de l'; també de Sant Sever	1.g.14 2.c. 3
Eura, Volta de l'; també per volta o Montsió	2.f. 6
Fenosa, Carrer de la	3.i.17

Ferlandina, Carrer de l'hort de; també de les Parres	1.f. 9
Ferrer, Carrer de la volta de Misser; també volta, i Misser	2.h. 8
Figuera, Carrer del Pou de la	2.j.12
Figuera Cucurella, Carrer de la	2.h. 3
Figuereta, Carrer de la	2.j. 7
Filateres, Carrer de les	2.k. 8
Flassaders, Carrer dels	4.i. 8
Flor del Lliri, Carrer de la	2.k.10
Flors, Carrer de les	2.k. 9
Flors, Plaça del carrer de les Flors; també Plaça de Santa Caterina	2.k. 9
Fonda, Carrer de la (Santa Caterina)	2.j.11
Fonda, Carrer de la (als Canvis)	3.1.18
Fonollar, Carrer d'en	2.j.12
Font de Sant Joan, Carrer de la	2.j. 8
Font de Sant Miquel, Carrer de la; també de Sant Miquel o de Bauritzó	3.h.15
Font de Santa Anna, Carrer de la	2.h. 5
Formatgeria, Carrer de la	4.j. 7
Forn d'en Ripoll, Carrer del; també d'en Ripoll	2.i. 7
Forn de Sant Miquel, Carreró del	3.i.13
Fossar de la Mercè, Carrer del	3.m.12
Fossar de Sant Pere, Carreró del	2.h.15
Fossar del Pi, Carrer del	2.j. 2
Framenors, Pla de; també Pla de Sant Francesc	3.m.11
Freixures, Carrer de les	2.1.10
Freneria, Carrer de la	2.k. 6

Fusina, Carrer de la	4.f.13
Fusteria, Carrer de la; també dels Sarrahins	3.m.16
Gatuelles, Carrer d'en	2.j.13
Gegants, Carrer dels; també dels Entremesos	3.i.14
Gensana, Carrer d'en; també d'en Llansana	4.h. 9
Gignàs, Carrer d'en; també Gimnàs	3.1.16
Giralt, Carrer d'en Jaume	2.j.13
Giralt Pellicer, Carrer d'en	2.j.11
Giriti, Carrer d'en	4.g. 5
Glòria, Volta de la	2.j. 8
Gombau, Carrer d'en	2.j.11
Governador, Carrer del	2.g. 7
Gracia Amat, Carrer d'en	2.i.12
Grech, Carrer d'en Joan	4.h.11
Groch, Carrer d'en	3.1.16
Grony, Carrer d'en; també Gruni	4.h. 5
Guixé, Volta d'en	4.g. 9
Hort de Ferlandina, Carrer de l' ; també Ferlandina o de les Parres	1.f. 9
Hort d'en Farriol, Carrer de l'; també del Vidre	3.i.11
Hospital, Carrer de l'	1.l. 9
Hostal del Bou, Carrer de l'	2.i. 7
Hostal del Sol, Carrer de l'	3.1.16
Hostal de Manresa, Carrer de l'; també Jordi Ras	3.j.18
Infern, Carrer de la taverna de l'; també Taverna o carrer de l'Infern	2.i. 8
Isern, Volta de l'	3.1.17
Jaume Giralt, Carrer d'en; també Giralt	2.j.12
Jerusalem, Carrer de	1.k.11

Joan Grech, Carrer d'en; també Grech	4.h.10
Joan Negre, Carrer d'en; també Negre	4.f.10
Joc de Pilota, Carrer del	4.j. 8
Jonqueres, Carrer de	2.d.10
Jonqueres, Plaça	2.e. 9
Jonqueres, Torrent	2.d. 9
Jonqueres, Voltes de	2.f. 9
Jordi Ras, Carrer d'en; també d'en Manresa	3.j.17
Jugler, Carrer d'en; també Xuclés o Suclés	4.j. 9
Julivert, Carrer d'en	4.j.11
Jupi, Carrer d'en	3.k.17
Jutglar, Carrer d'en	1.i.12
Làstics, Carrer d'en; també Llàstics	2.i.14
Lladó, Carrer d'en (Ribera)	4.k. 8
Lladó, Carrer d'en (Sant Just); també Davallada de Viladecols	3.k.16
Llana, Plaça de la	2.l. 9 4.f. 6
Llansana, Carrer d'en; també Gensana	4.i. 9
Llarca, Carrer de na	4.h.11
Llàstics, Carrer d'en	2.i.14
Lleona, Carrer de la	3.h.12
Lleons, Davallada dels; també Davallada	3.k.15
Llet, Carrer de la; també Baixada	3.h.17
Llibreteria, Carrer de la	2.k. 6 3.h.16
Llull, Pla d'en	4.j.10
Malcuynat, Carrer de	4.k. 6
Mall, Carrer del	3.l. 9
Malla, Carrer d'en	3.k.18

Malla, Carrer d'en (Ribera); també d'en Micó	4.k. 9
Mal.lligades, Carrer de les	4.k. 9
Mal Nom, Carrer del; també de Picalqués	1.j. 8
Manresa, Carrer de l'hostal d'en	3.j.18
Mare de Deu, Carrer de la	2.f. 4
Mare de Deu de l'Ajuda, Carrer de la	2.h. 1
Marles, Volta d'en; també per Serrer	2.k. 9
Marquet, Carrer d'en	3.m.17
Marquilles, Plaça de	2.j.13
Mercaders, Carrer dels	2.j. 8
Mercè, Carrer de la	3.n.14
Metges, Carrer dels	2.i.13
Micó, Carrer d'en; també d'en Malla	4.k.10
Mill, Carrer del	4.f. 4
Mirallers, Carrer dels	4.i. 5
Mirambell, Carrer d'en	4.f. 4
Misser Ferrer, Carrer d'en; també Ferrer	2.h. 8
Mitjà de la Blanqueria, Carrer	4.f. 8
Mitjà de Sant Pere, Carrer	2.g.13
Moles, Carrer de les	2.d. 8
Moles, Carrer de les (Dagueria); també dels Cofraners	3.g.16
Moles, Carrer de les (Encants); també de les Trompetes	3.m.18
Molí de Sant Pere, Carrer del	2.i.14
Mònach, Carrer d'en; també Mònech	2.g.13
Monges Repenedides, Carrer de les	3.g. 9
Montalegre, Carrer de	1.e.11
Montcada, Carrer de; també Moncada	4.h. 7
Montjuïc, Carrer de (Argenteria)	3.j.18

Montjuïc, Carrer de (Sant Pere)	2.g.10
Montjuïc, Carrer de (Carme)	1.j.11
Montserrat, Carrer de	4.k. 7
Montsió, Carrer de	2.f. 6
Morera, Carrer de la	1.m.11
Mosques, Carrer de les	4.i. 7
Mossén Borra, Carrer d'en	1.h.11
Muns, Carrer d'en; també d'en Roig	1.j. 8
Muntanyans, Volta d'en; també de Sant Ecce Homo	2.j.13
Muralla, Carrer davant la; també Detrás	3.n.13
Nallada, Carrer de; també Allada	4.f. 9
Na Llarde, Carrer de; també Llarde	4.h.11
Na Sagra, Carrer de; també Sagra	3.k.11
Natzaret, Carrer de	1.d.10
Nau, Carrer de la	3.l.18
Negre, Carrer d'en Joan	4.g.11
Neu, Carrer de la; també dels Cecs de Sant Cugat	4.f. 8
Nostra Senyora del Carme, Voltes de	4.g. 4
Nou, Carrer; també Nou de Sant Francesc	3.m.10
Nova, Plaça	2.i. 5
Ocells, Carrer dels	2.i.15
Olalla, Davallada de Santa; també Davallada de Santa Eulàlia	2.j. 4
Oli, Plaça de l'	2.k. 8
Oliver, Carrer d'en	4.h.10
Òrgans, Carreró dels	3.m.18
Padritxol, Carrer de; també Petritxol	2.h. 2
Padró, Carrer del; també Pedró o de Sant Antoni	1.h. 4
Padró, Plaça del; també Pedró	1.h. 5

Palau, Carrer d'en (Argenteria)	3.j.18
Palau, Carrer del; també Davallada dels Lleons o del Palau de la Comtessa	3.k.15
Palau, Carrer dels Capellans de; també Templers	3.i.15
Palet, Carrer d'en	4.k. 9
Palla, Carrer de la	2.i. 4
Palma, Carrer de la (Santa Caterina); també de la Palma de Santa Caterina	2.j. 9
Palma, Carrer de la (Sant Just); també de la Palma de Sant Just	3.i.17
Paradis, Carrer de	2.k. 6
Parra, Carrer de la; també del Pont de la Parra	2.i. 8
Parres, Carrer de les; també de l'Hort de Ferlandina	1.f. 9
Pati de Sant Sever, Carrer del; també de l'Estudi	1.g.15
Pedró, Carrer del	1.h. 4
Pedró, Plaça del	1.h. 5
Peixos, Plaça dels	2.g. 7
Pellicer, Carrer d'en Giralt	2.j.11
Perot lo Lladre, Carrer d'en	2.h. 4
Pescateria de la Ribera, Carrer de la	4.l. 8
Pedritxol, Carrer d'en; també Petritxol	2.h. 2
Peu de la Creu, Carrer del; també de les Comertes	1.h. 8
Pi, Carrer del	1.h. 4
Pi, Carrer de la Clavaguera del; també de la Riera del Pi	2.i. 1
Pi, Carrer del Fossar del	2.j. 2
Pi, Plaça del	2.i. 2
Pi, Placeta del	2.j. 2
Picalqués, Carrer d'en; també del Mal Nom	1.j. 8

Plateria, Carrer de la; també Argenteria	3.j.19
Plegamans, Carrer de	3.1.19
Polleres, Carrer de les; també Pulleres	3.m.15
Ponç, Carrer d'en Bonanat	1.n.12
Pont de la Parra, Carrer del; també de la Parra	2.i. 8
Portadores, Carrer de les	3.m.18
Portaferrissa, Carrer de la	2.g. 3
Portal de l'Àngel, Carrer del	2.d. 6
Portal Nou, Carrer del; també de la Porta Nova	2.j.15
Pou, Carrer del (Ribera)	4.k. 8
Pou de la Cadena, Carrera del; també de les Candeleteres	4.f. 5
Pou de l'Estanc, Carrer del; també de l'Estany	4.k. 7
Pou de la Figuera, Carrer del	2.j.13
Presó, Davallada de la	2.1. 7 3.g.17
Prim, Carrer de la Riera d'en	1.j. 7
Prim Alta, Carrer de la Riera d'en	1.g. 6
Puigjaner, Carrer de	3.k.15
Pulleres, Carrer de les; també Polleres	3.m.15
Quatre cantons de Bellafilla	3.i.15
Quintana, Carrer d'en	3.g.12
Ramalleres, Carrer de les	1.g.13
Rambla, Carrer de la	1.k.13 2.g. 1 3.k. 9
Ras, Carrer d'en Jordi; també Hostal d'en Manresa	3.j.18
Raurich, Carrer d'en	3.g.12
Rec, Carreró del	2.h.14

Rec Comtal, Carrer del	2.h.15
Regomir, Carrer del	3.k.15
Regomir, Plaça del	3.j.15
Rei, Plaça del	2.k. 7
Riera, Carrer de la	3.d. 4
Riera d'en Cagalell, Carreró de la	3.m. 9 3.k. 9
Riera d'en Prim, Carrer de la	1.j. 8
Riera d'en Prim Alta, Carrer de la	1.g. 6
Riera de Sant Joan, Carrer de la	2.i. 8
Riereta, Carrer de la	3.d. 4
Ripoll, Carrer d'en; també del Forn d'en Ripoll	2.i. 7
Robador, Carrer d'en	3.e. 7
Roca, Carrer d'en	2.h. 2
Rodés, Carrer de Na; també d'Arrover	4.h.10
Roig, Carrer d'en; també d'en Muns	1.j. 8
Roldó, Carrer d'en; també Roudor	4.k.10
Romaguera, Carreró de la	2.g.14
Rosich, Carrer d'en; també del Fossar del Pi	2.j. 2
Roudor, Carrer d'en; també Roldó	4.k.10
Sabataret, Carrer del	4.h. 8
Sagra, Carrer de Na	3.k.12
Santa Anna, Carrer de	2.d. 5
Santa Anna, Plaça de	2.f. 6
Santa Anna, Carrer de la font de	2.h. 5
Santa Clara, Carrer de	4.j.12
Santa Eulàlia, Carrer de la Davallada de	2.j. 4
Santa Eulàlia, Volta de (Born)	4.j. 7
Santa Eulàlia, Volta de (Boqueria)	3.g.15

Sant Agustí, Placeta de	2.j.13
Santa Marta, Carrer de	4.j.12
Sant Antoni, Carrer de (Boqueria)	3.g.13
Sant Antoni, Carrer de (Pedró)	1.h. 3
Sant Antoni, Carrer de (Ribera)	4.k. 8
Sant Antoni, Carrer de (Sombrerers)	4.i. 6
Sant Climent, Carrer de	1.i. 3
Sant Climent, Carreró de	4.i. 5
Sant Crist, Carreró del	4.g. 4
Sant Cristòfol, Volta de	2.i.12
Sant Cugat, Volta de	4.f. 8
Sant Cugat, Carrer de; també Sant Cucufate	2.k.11 4.e. 8
Sant Domingo, Carrer de	2.k. 4
Sant Francesc, Carrer de; també de Aymerich	3.i.18
Sant Francesc, Carrer del dormidor de	3.m.10
Sant Francesc, Carrer Nou de	3.l.11
Sant Francesc, Carrer de la Plaça de	3.j.12
Sant Francesc de Paula, Carrer de	2.f.10
Sant Francesc, Pla de; també de Framenors	3.n.11
Sant Francesc, Placeta de	3.i.12
Sant Honorat, Carrer de	2.k. 5
Sant Ignasi, Carrer de	4.f. 5
Sant Jacint, Carrer de; també volta d'en Corominas	2.k.10
Sant Jaume, Carrer dels porxos de	2.k. 5
Sant Jaume, Placeta de	2.k. 6 3.h.16
Sant Joan, Riera de	2.h. 8
Sant Josep, Carrer de; també de les Cabres	1.m.12
Sant Just, Travessia al costat de	3.h.16

Sant Llätzer, Carrer de; també de les Arenes	1.i. 6
Sant Llorenç, Volta de	2.j. 8
Sant Miquel, Carrer de la font de	3.h.15
Sant Miquel, Davallada de	3.h.14
Sant Miquel, Volta de	3.i.18
Sant Narcís, Carrer de; també d'en Tarrós	2.k.11
Sant Pau, Camí de	3.h. 5
Sant Pau, Carrer de	3.f. 5
Sant Pau, Carrer que va a; també Horts davant Sant Pau	3.c. 3
Sant Pere Més Alt, Carrer de	2.f.11
Sant Pere Més Baix, Carrer de	2.h.11
Sant Pere, Carrer Mitjà de	2.g.13
Sant Pere, Carrer de les basses del molí de	2.i.14
Sant Pere, Plaça del fossar de	2.g.14
Sant Roch, Carrer de	3.j.18
Sant Sever, Carrer de; també de l'Estudi	1.h.14 2.c. 3
Sant Silvestre, Carrer de; també Flor de Lliri	2.k.10
Sant Vicenç, Carrer de	4.h. 7
Seca, Carrer de la	4.i. 7
Semoleres, Carrer de les	2.k.10
Sitges, Carrer de les	1.g. 3
Sirer, Carrer d'en; també Volta d'en Marles	2.k. 9
Sombrerers, Carrer dels	4.i. 6
Struch, Carrer d'en; també per Estruch	2.d. 7
Tallers, Carrer dels	1.f.13
Tantarantana, Carrer de	4.f. 9
Tàpies, Carrer de les	4.i.12

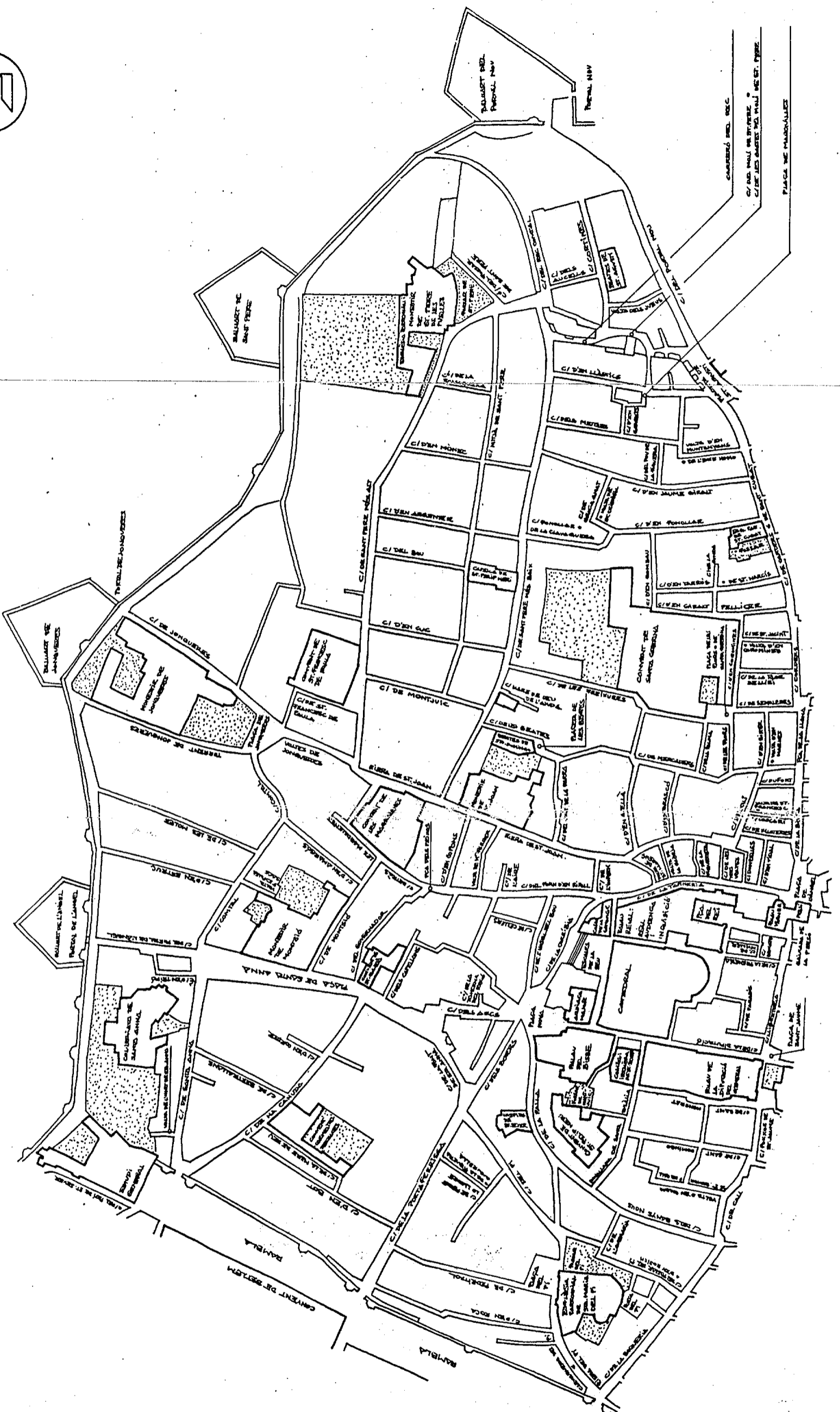
Tapineria, Carrer de la	2.j. 7
Tarascó, Carrer d'en	2.j. 8
Taronges, Carrer de les	3.k.18
Taverna de l'Infern, Carreró de la; també Infern	3.i. 7
Taverna del Racó, Carrer de la	2.h. 6
Taverna del Rosari, Carrer de la	3.m.17
Templers, Carrer dels; també Templaris o Capellans del Palau	3.i.14
Tiradors, Carrer dels	4.e.10
Torners, Carrer dels	3.h.14
Torrent de Jonqueres, Carrer del; també Jonqueres	2.d. 9
Travessia del costat de Sant Just	3.h.16
Travessia de la Plaça de la Verònica	3.j.13
Travessia que va a Sant Pau; també Carretes	3.d. 3
Traginers, Plaça dels; també de les Cols o de Basea	3.k.17
Tras Palacio, Carrer de	4.k. 7
Tras Palacio, Plaça de	4.k. 7
Trentaclaus, Carrer de	3.j. 7
Tres Llits, Carrer dels	3.h.12
Tres Voltes, Carrer de les	2.k. 7
Trinitat, Plaça de la	3.g.13
Triperes, Carrer de les	4.h.11
Tripó, Carrer d'en (Portal de l'Àngel)	2.d. 6
Tripó, Carrer d'en (Ribera)	4.k. 7
Trompetes, Carrer de les; també de les Moles	3.l.18
Ventres, Carrer dels	4.h. 9
Vermell, Carrer	4.f. 9
Verònica, Plaça de la	3.i.13

Vidal, Carrer d'en	2.k. 8
Vidre, Carrer del	3.i.11
Vidrieria, Carrer de la	4.j. 7
Vigatans, Carrer dels	4.g. 5
Viladecols, Davallada de; també Davallada	3.j.16
Vilardell, Carrer d'en	4.f. 5
Volta de la Glòria	2.j. 4
Volta del Call; també d'en Colom o de Sant Ramón	2.j. 4
Volta del Ecce Homo; també per Muntanyans	2.k.12
Volta de l'hort de Santa Anna	2.d. 4
Volta del Sant Crist	4.g. 4
Volta dels Jueus	2.j.14
Volta de Misser Ferrer	2.h. 7
Volta d'en Bufanalla	4.j. 7
Volta d'en Colom; també del Call o de Sant Ramón	2.j. 4
Volta d'en Coromines	4.f. 5
Volta d'en Coromines (Corders)	2.k.10
Volta d'en Dusay	4.j. 7
Volta d'en Guixé; també de Sant Cristòfol	4.g. 8
Volta d'en Marles	2.l. 9
Volta d'en Muntanyans	2.k.12
Volta de Santa Eulàlia (Bocaria)	3.g.12
Volta de Santa Eulàlia (Born)	4.j. 6
Volta de Sant Cristòfol (Assaonadors)	4.g. 8
Volta de Sant Cristòfol (Jaume Giralt)	2.i.12
Volta de Sant Cugat, Carrer de la	4.f. 8
Volta de Sant Francesc, Carrer de la	3.i.18
Volta de Sant Llorenç, Carrer de la	2.j. 7

Volta de Sant Miquel, Carrer de la	3.i.18
Volta de Sant Ramón	2.j. 4
Volta de Sant Roch	3.j.18
Volta de Sant Silvestre	2.k.10
Volta de Sant Vicenç	4.h. 7
Volta d'Espolsa-Sacs	2.e. 7
Voltes de Jonqueres	2.f. 9
Voltes dels Encants	3.m.17
Voltes de Nostra Senyora del Carme	4.g. 4
Xiviller, Carrer d'en	2.k. 7
Xuclà, Carrer d'en	1.i.12
Xuclés, Carrer d'en; també Jugler o Suclés	4.k. 9

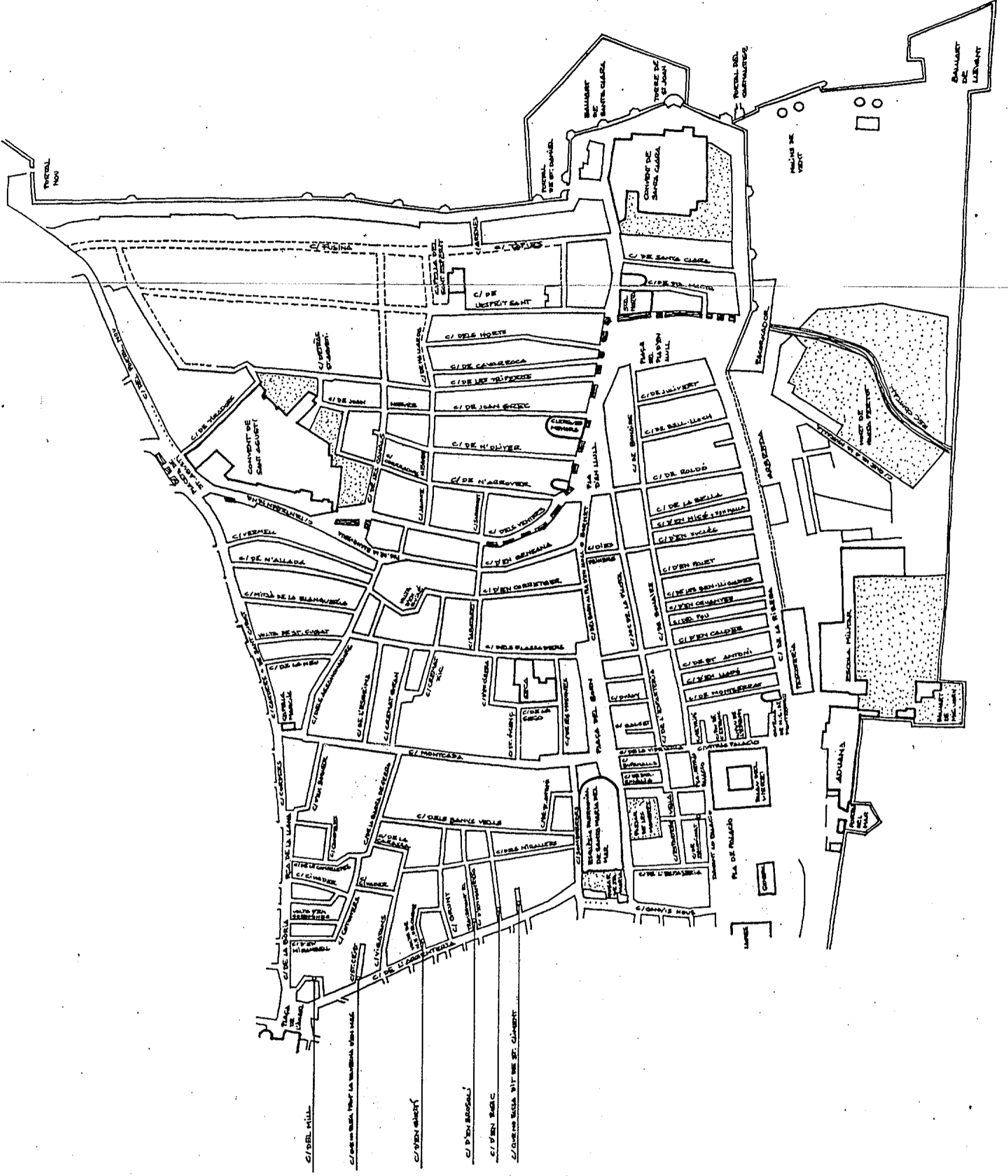
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17

A B C D E F G H I J K L M N

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

A B C D E F G H I J K L M N

Apèndix 2

EXPOSICIÓ DIRIGIDA PER L'AJUNTAMENT CONSTITUCIONAL DE BARCELONA
A LA JUNTA CONSULTIVA DE LA PROVINCIA, EL 29 d'OCTUBRE DE 1840

Hace ya más de un siglo que el despotismo fulminó el más cruel anatema contra el suelo catalán y muy particularmente contra la populosa Barcelona. Sus habitantes, estrictos observadores de sus leyes al par que celosos de sus derechos, habían combatido noble y heroicamente las huestes victoriosas del Príncipe afortunado á quien sobraba de fuerza lo que le faltaba de razón. Barcelona, esa antigua capital respetada hasta aquel entonces por todos los Reyes, en premio de un heroísmo sin ejemplar, en recompensa de la fidelidad de sus juramentos, fué atrozmente humillada sin otro motivo que haber seguido sus hijos los impulsos de sus corazones y el haber cumplido con el más sagrado de los deberes. Sus Concelleres, aquellos hombres grandes, aquellos incultos defensores de los derechos del pueblo, apuraron hasta las heces el cáliz de amargura que les preparara la venganza atroz del vencedor.

Perseguidas sus personas, proscritas sus familias y hechas un objeto de mofa y escarnio los trajes con que asistían á los actos más solemnes; hollados los fueros en cuya defensa habían sacrificado sus vidas y fortunas, cerrados todos los establecimientos literarios de donde habían salido varones los más eminentes y trasladada á Cervera su antigua Universidad, quedó reducida la capital del Principado á la más degradante esclavitud. La venganza del conquistador empero no quedaba con todo esto bas

tante saciada todavía. Sabía que la mano de hierro de los pueblos tarde ó temprano viene á caer sobre las cabezas criminales de sus opresores, y conociendo sin duda de que los Barceloneses jamás podrían ser adictos á quien de tal suerte les tiranizaba, excogió un medio de contrarrestar cualquier tentativa que estos pudieran proyectar para sacudir el yugo férreo que se les había impuesto.

A este fin se concibió la idea de construir un fuerte en uno de los ángulos más importantes de la Ciudad, no para defenderla de sus enemigos exteriores, ni para hacerla más respetable á cualquiera que se propusiera invadirla, sino únicamente para que sus vecinos tuviesen que ahogar sus quejas por más justas que fuesen, manifestándoles con esta determinación que á la menor resistencia que opusiesen á los Eukases reales, 50 bocas de fuego reducirán en un montón de cenizas y escombros á la ciudad entera.

Para llevar á cabo tan infernal proyecto era preciso demoler un gran Barrio de casas magníficas; era necesario derribar la parte más preciosa de la Ciudad; era indispensable atacar directamente la propiedad de un considerable número de familias, reduciendo á la miserabilidad á los que poco antes eran ricos hacendados; era menester por fin que un baluarte que la tiranía quería hacer inexpugnable, tuviese por cimientos las fortunas y las vidas de muchos millares de víctimas. Todo esto nada valió á los ojos del que conociendo la ilegitimidad de su origen, sabía por experiencia que el derecho del más fuerte era el más efectivo de todos, y que bajo el gobierno de un Rey absoluto deben enmudecer á la voz de éste la razón y la justicia.

Acordóse, pues, la construcción de la Ciudadela de esta Ciudad, y los generales D. Próspero de Verboom y Marqués de Castelrodrigo fueron los encargados de la realización de este proyecto que se llevó á cabo con una rapidez imposible de explicar; y una gran parte de los Barceloneses después de haber perdido su libertad se vieron privados no pocos días de sus medios de subsistencia.

En el siglo que ha transcurrido desde el 1718 en que se consumó la obra no ha podido menos de reconocerse no sólo que los atropellamientos escandalosos que la habían precedido exigían una reparación, sí que también que la cortina de dicho fuerte que mira á la Ciudad es sumamente perjudicial para la defensa de la plaza: y así es que los Diputados del Ayuntamiento de esta Ciudad en unión con los de la Junta superior erigida en la misma á fines del siglo pasado lo manifestaron bien explícitamente en la exposición que con fecha 29 de Diciembre de 1794 elevaron á S.M. por conducto del Excmo.Sr. Duque de Alcadia (Copia el párrafo arriba transcrito).

Ahora, pues, si representaban en este sentido el Conde de Santa Coloma, el Marqués de Palmerola, el P.Fr. Juan Izquierdo y D. Esteban Quintana en una época que todavía se consideraba como una herejía política el decir que el cimiento más sólido de los tronos es el amor de los súbditos; si en este sentido se expresaban cuando la Ciudadela no había sido destinada como un lugar de tormento, como lo ha sido en 1808, en 1827 y en 1837, ¿con cuánta mayor razón deberá reclamar la demolición de la cortina interior de la Ciudadela un Ayuntamiento constitucional nombrado por el pueblo para que le defienda de los ataques de los enemigos de

sus derechos? ¿No sería la más culpable de las omisiones el dejar de instar que se reforme ese Alcázar de iniquidad en el cual han gemido tantas víctimas inocentes, tantos patriotas españoles dignos de este nombre glorioso? ¿Qué cosa más regular que quitar (á lo menos en la parte más odiosa y vejatoria) ese monumento de la tiranía, verdadero baldón de las libertades del país? ¿qué cosa más justa que hacer desaparecer esa cortina que parece está ostentando una incompatibilidad entre los intereses y deseos del Gobierno y los del pueblo mismo que con tanto ardor lo está defendiendo? ¿qué impulso de progreso no recibirá esta industriosa y eminentemente pacífica capital en el momento mismo en que quitándose la cortina interior de aquel fuerte, pueda edificarse todo el terreno que hoy le sirve de explanada, resarciendo en lo posible á los propietarios antiguos los perjuicios que les causara un golpe del más atroz despotismo? Derríbese, pues, dicha cortina; quítese la puerta exterior llamada del Socorro, por la cual puede fácilmente una traición burlar los planes de defensa más bien combinados; aumentese y mejórese si se cree necesario la fortificación de los baluartes exteriores, y la plaza de Barcelona será inexpugnable.

Reflexiones son estas que no podrán menos de inclinar el ánimo de la Regencia provisional del reino á adoptar las medidas reclamadas por este Cuerpo Municipal por exigirlo á la vez la justicia, la razón y hasta la conveniencia pública. Este Ayuntamiento constitucional, sin embargo, cree de su deber llamar sobre este punto la atención de V.E. para que se sirva tomar con particular empeño la demolición de dicha cortina y las demás medidas que como consecuencias inmediatas de la primera quedan in-

dicadas en esta exposición; y en este concepto:

A V.S. encarecidamente suplica se sirva elevar á la Regencia provisional del Reino una enérgica y razonada representación, á fin de que tenga á bien autorizarla para hacer desaparecer desde luego ese símbolo de opresión, no menos degradante para el pueblo de Barcelona que para un Gobierno verdaderamente constitucional.

Barcelona 29 de Octubre de 1840.

(Diario de Barcelona, 31 d'Octubre de 1840)

Apèndix 3

EXTRACTE DE "LO PERQUE DE BARCELONA", DE PERE SERRA POSTIUS

Es reproduueixen aquí dos fragments particularment interesants del manuscrit de Pere Serra Postius, per la qual cosa s'ha fet ús de la Memòria llegida a la Reial Acadèmia de Bones Lletres el 13 de gener de 1925 (editada el 1929) de Ramón D. Perés: Un manuscrit català "Lo perque de Barcelona" de Pere Serra Postius.

Pere Serra Postius havia nascut el 1671 i va morir el 1748. El manuscrit el va començar l'any 1734; i a la pàg. 61, on hi ha el fragment que aquí transcrivim, diu tenir 80 anys, cosa que permet situar les seves observacions sobre el barri enderrocat a causa de la Ciutadella en una data pròxima a la de la seva mort.

"De carrers, ni avia cerca de sinquanta, y de casas mil y dos centas en las quals habitavan sinch mil, setcentes y dos personas de comunió, los noms dels carrers, lo numero de les casas y persones, tot ho troberà en l'Arxiu de nostra parròquia de Santa Maria del Mar: Si be del número de les cases algunas, no moltas, estan en peu, molt distant de la Ciutadela. En quant a la Gent, no per ço, ni ha menos en la ciutat, ante be, penso ni ha molt mes, avense notablement aumentat lo comers, per rahó quels artisans, se son molt perfeccionats, en llurs respectius oficis, y fabricas; y així com abans en quiscuna casa noy abitava sino una familia, ara en moltes de las casas, que estan separadas ab

sos quartos, y apartements, ni abitan quatra, y en altres sis y en alguna mes...".

Més endavant fa la descripció, tantes vegades citada, del carrer i barri de la Fusina:

"... Després del carrer y capella de Sant Esperit envers lo Portal Nou, y baix del terraplé de la muralla, hi avia un carrer, y espaciós barri (tot se arruinà, per l'esplanada de la Ciutadella) anomenat: la Fusina, lo qual era la cosa mes bella y deleytable de Barcelona: Per que, en las mes de les cases, hi havia Hort o Jardí, y en molts Jardí, y los orts se componian no de ortalisas, si de tarongers, llimoners, poncemers y de tota manera de a grums; y semblantment de altres delicats fruyters etc. y en tots hi havia parrals bellament guarnits, y acompassats, de diferents sorts de raims. Los Jardins brillavan, y admiravan ab sa gran va rietat de flors dobles no sols de les més universals, com rosas, clavels, nolas, jassemins, anglantinas, setalias, francesillas, tulipas, etc. sino també de altrás mes esquisitas vingudas de Italia, França, Flandes, Olanda, y de altrás terras; que en part guarnian, y adornavan los testos de fina pisa, matitzats de colors y de varias maneras fabricats y en part campejaven per los arols, que molt primorosos eran, y de differentes figuras, y dissenyos formats. Per los alegres, y deleytables reguerons, que ben nivellats estavan, abundantment corria, y à vegades serpejava l'aigua; puix en tots los jardins n'hi havia de viva, y en gran copia; i en molts hi avia surtidors ben labrats, y magnífics.

De quants orts y jardins que en mon temps allí agué, lo mes curios, costos, y digne de ser vist, fonc, un qu'era del Con-

sol d'Olanda; perque ames de averi esquisitas plantas, abres, y flors raras, y formas ab armoniosa simetria disposadas y arregladas; per totas pars estava minat, aventi enterrats no pocs quintars de plom, per lograr diferents, y admirables jocs d'aigua, que surtint ja de baix terra ja de parets y padrissos com y també fins de las socas dels arbres, componia una espessa pluja: de tal manera que elevantse molt los cristalins raigs, que pels forats dels conductes eixian, los uns als altres acompassadament cruzantse, transformavan tot l'ort, y jardí en un copiós surtidor, sens veurerse ni flors ni plantas, ni arbres. Y ab tot el jardí era molt gran, en qualsevulla part ques posàs la gent, que per veurer los jocs hi anava, podia ser remullada de cap a peus; lo que era causa, que à vegades hi sucseïen alguns focosos lances, que para riurer, y divertirse valían tant com lo millor entremés de Comèdia.

Molts d'aquests orts i Jardins, eran de Cavallers, Mercaders, y Ciutadans acomodats, los quals ab sos parents y amics, passavan allí plausible i deliciosament las tardes en temps d'estiu, y los matins en la primavera alegrant-se, y divertint-se já ab bitllas, já ab trucs, já ab cartas; sens mancari les entretenugues, y reals taules del Jaquet, dels Escacs y de las Damas; servint-los de frondos pavelló, o girasol, los parrals, jassemins y murtras. Allí jugavan, allí cantavan, allí ballavan, allí se folgavan, allí conversavan, y allí feyen sumptuosos banquets, y regalats beranars. No venia persona de distinció y de bongust à Barcelona, que no anàs a veurer aquellas meravelles de la naturalesa, y del art, admirant-se, de que dins las murallas de la Ciutat hi agués tant plausible, y deliciosa recreació.

De gran part de dits Jardins, y horts, gozava també generalment totom que passejava per la muralla, desde'l Portal nou al de Sant Daniel, de aont se descubrian los arbres fruyters, y los surtidors. Se dubte, qu'en altre part del mon, hi agués passeig més alegre y delicios: Perque, girant-se à la ma dreta, se gosava de la amenitat dels jardins, y de casi tota la Ciutat. Mi rant per davant se descubria inmens mar y se veyan a las occasions, passar les esquadras de vaxells, y galeras. Y finalment voltantse à la esquerra, se observava lo dilatat pla de Barcelona, ab sos arbres sembrats, orlas, sequias, molins, Convents, Torres, y casas de recreo; y ab sa cordillera de montanyas, casi totas cultivadas, que a modo de mitja lluna aparque li forman una frondosa garlanda, aço era la Barcelonesa Fusina, admirada, y celebrada fins de tots los estrangers."

Apèndix 4

FASES D'ENDERROCAMENT

Verboom va establir tres fases d'enderrocament, i les va delimitar amb tres línies.

La primera fase es definia amb la línia: "espaldas casa calle Puerta Nueva, esquina calle Tiradors, detrás Sant Agustín capilla de la Piedad, calle de Na Rodés, hasta Pla den Llull, calle dels Dies Feiners, calle de Bonaire, esquina de la calle den Palet, hasta calle de la Ribera".

La segona fase amb la línia: "esquina patio delante de San Agustín, Blanquería, Llansana, hasta esquina calle del Sabatartet bajando por ella hasta la calle Corretger, hasta el Bornet, el cual se ha de seguir hasta la esquina de la calle den Caldes, la que se seguirá hasta la Ribera".

La tercera fase, i última, quedava definida: "esquina de calle de Assahonadors, hasta esquina de calle Corretger, hasta la casa de la viuda Grau Romani que ha de quedar en pie y de allí rompe línea recta por medio de la esquina hasta el lado de la casa de Francisco Salva, por donde se entra a la calle del Pergamí, dejando dicha casa en pie, y de allí pasa por el resto de dicha calle hasta la calle dels Flassaders la cual sigue hasta la esquina de la calle de las Moscas y pasando por la dicha calle rompe por el lado de la casa de la viuda Isabel Rosas y sale a la calle de Bonaire, al lado de la casa de Salvador Puig que queda en pie, y pasa derecha a la esquina de dicha calle y

de allí por delante Palacio hasta la Marina".

Aquesta tercera línia va ser rectificada més tard per La Ferrière: "casa de Josep Urgellés en pie, calle Blanquería hasta la esquina de casa de Pedro Juan Mora en pie, cortando por el Hostal del Pilar que está a su lado hasta la esquina de la calle den Corretger; hasta la esquina de Sabateret, hasta la casa de Gerónima Vila en pie y travesando de allí al lado de la casa del Doctor Francisco Cortés en pie, calle Flassaders hasta la esquina calle de las Moscas, bajando hasta la casa de Juan Bruguera que corresponde a la casa del Barón de Claret atravesando al lado de la primera hasta el Borne hasta la esquina de la calle de la Barra hasta entrar en la calle Espartería, la cual se ha de a travesar hasta la casa de Don Luis Claresvalls y de allí entrando en la calle de Bonaire se baja hasta la esquina de la calle de Montserrate hasta la del Hospicio de dicho Montserrate que corresponde a la Pescadería, que además de ser muy alto este edificio sobresale de la línea de Palacio, por lo que se ha de derribar la proporción que sobresale..."

Salvador SANPERE i MIQUEL: Los terrenos de la Ciudadela, Barcelona, 1911.

Apêndix 5

EDICTE

Don Francisco Pio de Saboya, Moura, Corte Real y Moncada, Marqués de Castel-Rodrigo, Conde de Lumiares, Duque de Nochera, Principe de San Gregorio, Capitán General, y Governador Perpetuo de las Islas Terceras, Santa Maria, San Jorge, Fayal, y Pico, Graciosa y Cuerdo, Comendador Mayor de la Orden de Christo, Gran de de España, Cavallero del Insigne Orden del Toyson de Oro, Baron Romano, Noble Veneto, del Consejo de su Mag. en el Supremo de Guerra, Governador, y Capitán General de Este Exercito, y Principado de Cataluña, & c.

Aviendo la Real Benignidad del Rey Nuestro Señor (Dios lo guarde) siempre inclinada, y propensa en dispensar sus favores, y gracias para el mayor bien de la causa pública, y beneficio de sus Vasallos, tenido presente, que por haver sido indispensable la demolición de diversas casas, cuyo sitio, y terreno era preciso hallanarse para formación de la Esplanada de la Ciudadela nuevamente fabricada en esta Ciudad, quedaran sus moradores sin congrua habitación, y proporcionada al uso, y exercicio de sus o ficios que por la mayor parte eran pertenecientes a las Fahenas del Puerto, y Marina, la qual lograran en las casas dirruidas, que eran inmediatas a las Puertas del Mar; Y pudiéndose facilitar esta conveniencia aun con mayor inmediación a la misma Marina. Se ha servido resolver: que fuera las Puertas del Mar; Y en el Arenal, que media baxo la Esplanada de la Ciudadela, entre el Fuerte del Infante Carlos, y el Muelle Viejo, se fabrique una

nueva Población de Casas, con titulo de Barrio de la Playa, para substituir en este sitio la habitación de las Familias, cuyas ca sas ha sido preciso demoler para la construcción de la Ciudadela y sus Obras exteriores; mandando prefigir, y establecer ciertas reglas, assi para que en la destinación, y concesión de este ter reno, se observe la mayor equidad, y justicia distributiva, como a fin de que los nuevos Edificios en lo material de su Fabrica en su longitud, latitud, y elevación, sean uniformes, y nadie pueda exceder de sus limites. Y devriendose dar por Nos el debido cumplimiento à la Real Orden de su Magestad, y que su Real deli-beración, con todas sus circunstancias que la acompañan, Sea a todos notorio, con la mas expresiva individuación, se hirà en es te bando especificando, todo lo que deverà observarse, en lo con cerniente à dichas Reglas.

Delineadas ya las Calles, y las distancias del Terreno que ha de ocupar la construcción de este Nuevo Barrio de la Playa del Mar, se distribuirà el sitio en dos distintas especies, y clases de Casas, esto es las unas más reducidas que las otras; las pequeñas para el uso de la gente más común; y las otras más acomodadas para Gente de algún Caudal, edificandose las primeras con hileras sencillas assi à la parte del Mar, y a la parte de la Assequia, entre Calle, y Calle, teniendo dos Puertas cada una de ellas para su, mayor desahogo, y ocupará cada una cuarenta palmos de largo, y veynte y cinco de ancho, por la parte de afue-ra; y las de segunda classe, se formaran con hileras dobles, entre Calle y Calle, y serán de mayor hambito, teniendo cada una su patio, y la extencion por lo largo de cuarenta y dos palmos, y por lo ancho treynta y dos, y para lo interior de cada una de ambas classes de Casas, y su división, ó repartimento de Aposen-

tos, techos, y Quartos, se dará el diseño según el destino para el qual se fabricare; Y la altura, ó elevacion de estas Casas, desde el suelo, hasta la carena, ó serro del texado, ha de ser casi igual, pues las pequeñas no podrán exceder de treynta y seis palmos de alto, y las otras de treynta y ocho.

La fabrica de lo exterior de estos Edificios, ha de ser tambien uniforme, fundada sobre simientos de cal, y canto, y desde le nivel de estos simientos, ha de empezar à subir un pedazo de pared à tres palmos, y medio de alto, y de palmo, y tercio de grueso, que ha de servir de socolo, sobre la qual pared se ha de poner à todo el rededor una solera de madera del ancho de un ladrillo ordinario, y sobre esta se han de fijar los montantes de las puertas y ventanas, y otros en el medio cruzado de otros maderos para ligar la Carpinteria, los quales montantes han de tener la altura proporcionada, y el ancho de un ladrillo en quadro, y sobre estos montantes, se ha de poner un puente, ó travieso trabajado en ellos, para recibir las bigas del techo, y segundo suelo, y sobre estas, se ha de poner otra solera que tenga en quadro lo mismo que las demàs, y desde ellas, han de subir otros montantes proporcionados en su altura, y encima de ellos otra solera para formar en ella el texado. Y hecha y executada esta Carpinteria, al rededor de toda la Casa, se llenarán los huecos de ladrillos, puestos en argamassa, ó barro, para formar paredes, dexando los huecos de las Puertas, y ventanas que se serrarán con tablas al ordinario, rebossando dichas paredes con argamassa fina. Las chimineas deverán ser todas de ladrillo, para que no se pueda comunicar el fuego à la madera, y las casas de segunda classe que tendrán Patio, las paredes de estos, deverán ser de la misma materia que las otras, y su altura tan solamente de ca-

torse palmas, teniendo obligación cada vecino de empedrar la porción de Calle que le corresponderá delante de su Casa; previniéndose que las personas que obtuvieren el Título, y Despacho necesario para la dicha construcción, deberán empezar la obra dentro el termino de treynta dichas que correrán desde la fecha del despacho, y asimismo la deberán tener completa, y perfecta dentro el termino que les prefigirá, por la gran diformidad, que de lo contrario se siguiera.

Para el Consuelo Espiritual de los Moradores deste Barrio, se procurará edificar una Capilla, con Residencia de un Cura, como Sufraganea de la Parroquia de Santa Maria del Mar.

Y por la causa publica del comercio de esta Ciudad, que principalmente estriva en el tráfico del Mar, para que aya la mayor concurrencia possible de Gente de Marina, que tenga su habitación cercana del mismo Mar; la distribución de Este Barrio se executará con toda equidad, observando los quatro grados de Personas en esta forma; Primeramente à favor de aquellos propietarios de casas demolidas, cuyos oficios son inceparables de la Marina, à saber es, Marineros, Pescadores, Descargadores y Calafates. En segundo lugar, serán atendidos aquellos sugetos de otros Oficios, que aunque son comunes a Mar, y Tierra, tienen mucha connexion con la Navegación, y Comercio del Mar, como son, Ssogueros, Cuberos, Maestros de Axa, Esportalleros, que vulgarmente se llaman Bastaixos de Capsana, Tragineros, que nombran del Mar, y otros semejantes a esta especie, cuyas propias casas ayan padecido dicha demolición. Terceramente serán graduadas aquellas Personas, que en el Barrio demolido tenian Almacenes, ó eran Artezanos, ó Menestrales, cuyos Almacenes ó propias Casas ayan sido demolidas. Y en último lugar, se concederá el terreno que huviese,

à favor de los demás dueños de Casas demolidas, que de todos estados hubiese, observando entre ellos, la preferencia según el daño, que respectivamente hubieren tenido por razón de la demolición de sus propias Casas. Y para que esta graduación pueda ser observada con regulación à la mayor equidad, se presione, que las Personas, que de qualquier de los referidos quatro grados quisieran Fabricar Casa en dicho nuevo Barrio de la Playa, deverán dentro del término de veynte dias que se contarán, y correrán desde el dia de la publicación de este Bando, comparecer en la Secretaria de estos nuestros Cargos, presentando Memorial, en el qual se exprese la calidad de su Persona, oficio que exerce, la especie de Casa que se le ha demolido, con las circunstancias concernientes para el conocimiento de aquella; y assimismo deverá expressar la idea del uso, que el nuevo Edificio ha de tener, y qual ha de ser su destino, à fin que en atención de todo, se le pueda destinar el terreno para la nueva Reedificación, y darsele el titulo, ó despacho necessario, con la expression del diseño, ó plano, y demás calidades, que será precisso, o combeniente explicar; con apercibimiento, que los que no presentaren dichos Memoriales, dentro el término prefigido, no tendrán despues cabimiento, porque el terreno del nuevo Barrio (à fin que este no quede imperfecto, sino completo de las Casas que pudieren comprehender) se passará à repartir à favor de qualesquier Personas que quisieran construir à sus costas Casas en dicho Barrio, para que la gente pobre, ó misera, cuya profesión es anexa al Mar, que antes vivia en las Casas demolidas por via de alquiler, encuentren esta misma conveniencia en el nuevo Barrio.

Prevenimos tambien, que la Real Benignidad de su Magestad, para que mas se facilite la construcción de este nuevo Barrio,

ha venido en conceder à estos Edificios, y sus Moradores, dos muy especiales exempciones, y franquicias: La primera es, que no obstante que de la ocupacion de los terrenos públicos, para nuevos E edificios, ó ampliación de los antiguos, en virtud de la Suprema Regalia Patrimonial perteneciente à su Magestad, y practicada en esta Ciudad, y Principado, se deve reconocer à beneficio, y utilidad de la Real Hazienda el Dominio Directo Emphiteutico, con prestación de annuo Censo, y paga de Laudemio, en los casos de enagenación, ó traslacion de Dominio, se condona à favor de los nuevos Fabricantes, y de sus Sucesores perpetuamente este Derecho, en tal forma, que el dicho Sitio y sus Casas serán siempre en puro, libre, y franco Alodio; Y la segunda conciste, en que dichas Casas serán exemptas, y francas de la Paga, y Contribución del Real Catastro.

Deviéndose empero declarar, y entender que dicho nuevo Barrio de la Playa, aunque en lo material, será un Arraval, ó Burgo exterior fuera las Puertas, y Murallas de la Ciudad, pero en lo formal se considerará como una parte constitutiva de aquella, como si fuese edificado, é incluido dentro el mismo casco de la Ciudad, y sus Murallas; de modo que assí como gozarán, y deverán gozar sus moradores de todas las preeminencias utiles, y beneficios que son concedidos o se concedieren en adelante à los vezinos de esta Ciudad, como posición y parte de ellos; asimismo deverán pagar, no solamente los Derechos de Puertas, y demás pertenecientes à las Aduanas y Rentas Reales, sino tambien contribuir y concurrir a todos los demás cargos, y obligaciones en la misma forma, que devieran pagar, y pagarian, concurririan, y contribuiran, si tuviessen su habitación dentro de los ambitos de dicha Ciudad, y sus Murallas, y pagavan, concurrían, y contribuían quando asi las

tenian, sin que en adelante puedan nunca pretender otra exempcion, distinción particular, ó franquicia, teniendo obligación en la paga de los Impuestos de Puertas, y demás Derechos de Aduanas, y Rentas Reales, guardar las mismas ordenanzas, Leyes y Reglas, que para evitar fraudes, y descaminos, actualmente se practican, y en adelante se establecieran assí las generales, como las particulares, para los que habitaren en dicho Barrio. Como Edificado una vez este nuevo Barrio, habrá en las moradas de sus Casas suficientes ambitos para reponer los instrumentos de las Fahenas Maritimas, ò Almacenar géneros, cessará todo el motivo que hasta ahora ha podido dispensar los permissos de edificar Barracas fuera las Puertas del Mar, y en su Playa, las quales no solo sirven de grande embarazo para el comercio, y tienen ocupada inutilmente parte de la Playa, sino que tambien causan otros perjuizios dañosos al bien público, que son bien notorios: Por ende Ordenamos, y Mandamos en consecuencia de las Reales Ordenes de Su Magestad, que luego de contruidos los Edificios, y Casas en dicho Barrio, proporcionadas para el destino, y uso, à que para el bien público de la Marina, ó Ciudad sirven dichas Barracas, se derriben todas, de cualquier calidad que sean, y se hallen fabricadas en dicha Playa del Mar, como, y tambien las que son arrimadas, y à la Frente de la Muralla, y Puertas del Mar; Proibiendo que en adelante nadie se atreva, ni intente fabricar Barraca alguna en dicha Playa, y parages referidos, baxo las penas a Nos arbitrarias.

Asimismo Ordenamos, y Mandamos, que nadie se atreva en la dicha Playa del Mar, y distrito que mediará desde las Puertas al dicho Barrio ni en todos los terrenos que ocupa la Esplanada de la Ciudadela echar tierra, basura, ni poner otro embarazo, ni tampoco hacer oyos, ni plantar Arboles ni otra cosa que pudiera ser

perjudicial a la Fortificación, y al libre paso, comunicacion del nuevo Barrio con las Puertas de la Ciudad bajo pena de diez libras por la primera vez, y en subsidio de Carcel por el tiempo arbitrario; y en caso de reincidencia, se les aplicará otras penas arbitrarias mas graves, hasta la de Azotes en los plebeos, y la de destierro en los demás, reparándose las penas pecuniarias en tercias partes: una para el denunciador, otra para el Santo Hospital ..., y otra para el Oficial de Justicia que las executare.

... en expresamente proibimos, Ordenamos o Mandamos, que a ningun fabricante de Casa en el nuevo Barrio, le ha de Ser licito exceder los limites, que le serán tassados para la Edificación de aquella; sin que le pueda sufragar el motivo de hacer Corral, Huerto, Gallinero, ni otro pretexto alguno, que sea extensivo del Edificio, que en el Título, ó Despacho que se le dicte será determinado, y expressado, baxo pena de veynte y cinco libras por la primera vez que contraviniere y de otras más graves arbitrarias, en caso de reincidencia, y de la demolición á sus costas de lo excedido, repartiendose dichas pecuniarias por las mismas tercias partes arriba expressadas.

Aviendo tambien su Magestad tenido presente, que entre los dichos Edificios, y Casas demolidas por causa de la construcción de la Ciudadela, y su Esplanada, avia una porción de aquella que eran de muy capaz habitacion, y pertenecientes a personas de crecida familia, cuya habitación por la esfera, y estado de sus Dueños, y Moradores, no seria posible estrecharse á los cortos ámbitos que avrán de tener las Casas del nuevo Barrio de la Playa; Ha venido por Su Real Benignidad en resolver, que en los vazios, y huecos, que ay dentro de la Ciudad en las Huertas de San Pablo, se formen nuevas Calles, las quales están ya delineadas según el

Plano, que de Orden de su Magestad se ha formado por el Ingeniero General: Por ende prevenimos a todas las Personas, cuyas casas fueron, y fueren demolidas, por razón de la fábrica de la Ciudadela, de qualquier grado, estado, ó condición que sean, que acudiendo con Memorial en la Secretaria de estos nuestros Cargos, con la individuación de las ciudades tenia dicha casa, se le destinará terreno competente en dichas Huertas de San Pablo, baxo las Reglas, y condiciones que se especificaran en el Titulo, ó Despacho que se le dará para la reedificación de aquella.

Finalmente siendo como es preciso, que para la perfección de la Ciudadela, se hallane quanto antes el Terreno, que es preciso para perfeccionar la Esplanada; Y atendiendo à que por las providencias dadas con este Bando, para la nueva construcción, y reedificación de Casas en dicho nuevo Barrio de la Playa, y Huertas de San Pablo, tienen yá los dueños de las demolidas, capacidad y destinación en que poder aprovechar los desechos, y ruinas de las que se han demolido, en cuya recolección, y transporte a otros parages, se ha experimentado una notable omisión y descuido, en grave perjuizio de la continuación de las Obras Exteriores de dicha Ciudadela, y total perfección, y complemento de ellas; Por tanto, Ordenamos, y Mandamos, que todos los Dueños de las casas demolidas, ó qualquier otra persona, que en sus desechos, ó ruinas que existen actualmente, y existieren, sea interessado, dentro del término de veynte dias que se contaràn desde el de la publicación de este Bando, precisos, y perentorios, ayan, y devan con total efectucción aver quitado, y transportado en otros parages donde mejor les estuviere los referidos desechos, y ruinas; Con apercibimiento de que passado dicho término, será licito, y permitido à qualquier otro sugeto el poder sacar, y llevarse como cosa propia

suya, adquirida por la sola ocupación, y qualquier parte, ó porcion de los predichos desechos, ó ruinas; porque passados dichos veynte dias se sepultarán, y estimaran "Tamquam pro derelicto", despreciadas, y abandonadas de sus Dueños, y Propietarios; La qual libre facultad passados dichos veynte dias, durará solamente por el plazo de quinze dias inmediatos precisos; y peremptorios, sin que despues, ni à los Dueños, ni à otra Persona respectivamente en los plazos referidos, sea licito, ni permitido alegar derecho alguno, para aprovechar, ó utilizarse de las dichas ruinas, y desechos, por ser asi importante y urgente la utilidad de la causa publica, y bien comun de la Monarquia, que va annexa, é inseparable de la perfecta, y completa construcción de la Ciudadela.

Y para que venga à noticia de todos, mandamos publicar, y fijar este Bando, en los parages públicos de esta Ciudad, segun es de estilo. Dado en Barcelona à 3 de Octubre de 1718.

El Marqués de Castel-Rodrigo

Vt. Don Josep de Alòs

Don Salvador de Prats, y Matas Secretario del Rey nuestro Señor, y su Escrivano Principal de Camara, y Gobierno, en la Real Audiencia de Cataluña.

(escrit a pluma: publicat a 10 de Oct. de 1718)

DIETARI DE LES FUNCIONS QUE FARA LA JUNTA DELS MOLTS ILLTRES.
SRS. ADMINISTRADORS DE LA CIUTAT DE BARCELONA de 16 setembre fins dez. 1718. A.H.M. Consell de Cent. sèrie XXV, nº 44.

Apèndix 6

ANÀLISI QUANTITATIU DELS EFECTES IMMEDIATS CAUSATS PER LA FORMACIÓ DE LA CIUTADELLA I LA SEVA ESPLANADA

Considerant el nombre de cases com el millor indicador de caràcter quantitatiu, cal establir uns criteris de càlcul, i estudiar separatament algunes de les parts afectades. En efecte, com s'ha comentat en el text, no es tracta de considerar exclusivament les cases enderrocades després de l'11 de setembre de 1714, sinó de valorar el canvi irreversible que suposa l'amputació d'una extensa àrea urbana. En aquest sentit, les cases de la parròquia de Santa Eulàlia i les de la parròquia de Sta. Maria del Mar que els defensors van haver d'ensorrar per defensar les bretxes obertes als murs ("cortadura") o les afectades per les bombes durant el setge, encara que deshabitades en el moment de decidir la construcció de la Ciutadella, mantenien tot el seu potencial demogràfic.

D'altra banda, el concepte de casa no era aleshores molt precís i, com que per a realitzar el càlcul cal fer ús de fonts diverses, caldrà elaborar les dades per qué resultin comparables.

Fet aquest preàmbul es poden establir les fases de càlcul i les pautes que s'han seguit:

1) Càlcul de les cases de la "cortadura" (sense la parròquia de Santa Eulàlia)

Els carrers que són a la "queixa" de la parròquia de Santa Maria del Mar, i no són al Llibre de les Valoracions, corresponen